

OSZK

OSZK

古今圖書集成

ÉRTEKEZÉSEK

**A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉBŐL**

14.

KAFFKA MARGIT MŰVÉSZI FEJLŐDÉSE

Irta:

RADNÓCZI MIKLÓS

Országos Széchényi Könyvtár

Szeged, 1934

Magyar Irodalomtörténeti Intézet

A M. kir. Ferencz József Tudományegyetem Bölcsészeti,
Nyelv- és Történettudományi karához benyújtott

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

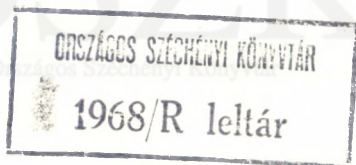
Bíráló : Dr. Sik Sándor egy. ny. r. tanár.

Társbíráló : Dr. Zolnai Béla egy. ny. r. tanár.

1989 -08- 23

2

M. 13.859/44 :2

Rövidítések

Az általában használatos rövidítésekön kívül dolgozatunkban
a következőket alkalmaztuk ;

K. M. Kaffka Margit
S. t. Süppedő talajon
Ny. Nyugat
Cs. v. Csendes válságok
Bp. Sz. Budapesti Szemle
V. U. Vasárnapi Ujság
T. é. Tallózó évek
L. j. e. é. Lírai jegyzetek egy évről
A r. A révnél
Eszt. Esztendő

P. N. Pesti Napló
K. ny. Két nyár
M. é. Máriai évei
Sz. és É. Színek és évek
Szt. I. b. Szent Ildefonso bálja
K. M. k. Kaffka Margit könyve
H. v. Heten vagyunk
U. a l. Utólszor a lyrán
Az é. ú. Az élet útján
Lit. Literatura

Bevezetés

E dolgozat célja a lélek és a forma fejlődésének vizsgálata Kaffka Margit művészetében s ezen keresztül írói mivoltának meghatározása.

Kaffka Margittal két önálló munka foglalkozik. Dézsi Irén kézíratos doktori értekezése¹ Kaffka rövid életrajzát és műveinek tartalmi kivonatát adja, jóformán kísérő megjegyzések nélkül. Dénes Tibor tanulmánya² csonka. Csak a prózaíróval foglalkozik egy olyan egyéniség vizsgálatánál, mint Kaffka, — aki lírikus prózájában is, és így művészetének magyarázata költészete megkezdésével lehetetlen. Az írónőnek könyvben össze nem gyűjtött munkáit mindkét dolgozat mellőzi. Dézsi Irén értekezésének nincsenek eredményei, Dénes Tibor eredményeit nem használtuk föl.

Néhány kitűnő tanulmányról, melyet Kaffka Margit művészetéről írtak, — szó esik dolgozatunk folyamán.

A Függelékben Kaffka Margit könyveit közöljük, kötetben meg nem jelent munkái és a rávonatkozó irodalom jegyzékét adjuk, lehető teljességgel.

Szeged, 1934. április.

¹ *Kaffka Margit* élete és művei, Szeged, 1920. Ötvenkét gépírásos oldal. (Doktori értekezés a szegedi m. kir. Ferenc József Tudományegyetem bölcsészeti karán, 221. bksz/1920—1. sz.)

² *Kaffka Margit*. A Danubia kiadása, Pécs—Bpest, 1932. 60 l.

A lélek és a forma lázadása a század fordulóján

(Két nemzedék viszonya — A naturalizmus — Az új irodalom kialakulásának körülményei — Társadalomszemlélet és lelkiismeret — A vidék, mint társadalmi élmény — Új törvényszerűségek szüksége — Harc — A naturalizmustól az impresszionizmusig — Az individuum mélysége a lélektan eszközével új szintet kap — A kompozíció hiánya — Lázadás)

»A századforduló tragikus nemzedéke, melynek uralma egybeesik a katasztrófa előkészítésével és kitörésével, nem tartozott az új utakat keresőknek lázas tömegébe: törekvéseit és vágyait, anyagi és szellemi segédeszközeit, egész lelki és testi fiziognómiáját készen vette, örökölte elődjétől, a második nemzedéktől. Az új generáció híven kitartott elődjének lejtős útján és egyebet nem tett, mint hogy a reaszármaztatott viszonyokat hagyományos szellemben a lejtő zuhanása irányában építé ki,« — írja Szekfű Gyula³ s e jellemzés világosan mutat rá arra a szükségszerű lázadásra, melyet e nemzedék magatartásával készít elő s amely a következő nemzedéknél teljesebben be lélekben és formában.

A fejlődés abból áll, amit a hagyományhoz hozzáadunk, vagy esetleg elveszünk belőle. És ép a fönntemlített tragikus nemzedék társadalmi alapot nélkülöző, de folytonosságot képviselő szervetlensége készíti elő a lázadást, mely kirobbanó jellegével látszólag hagyományellenes, valójában azonban kapcsolódás az alkotó és fejlődésre képes hagyományhoz s egyben reakció a közvetlen elődökkel szemben. A harcok elültével e lázadás irodalmában ki is derült csakhamar ennek az alkotó hagyománynak ható és alakító jelenléte.

A századforduló rosszatsejtető jóléte és a polgári rend biztossága kedvező talaj az irodalomnak, mely részben kiszolgál, részben lázad. E lázadásban nagy szerepe van a naturalizmus életszemléletének. Az új irodalom készülődése nyomokban igen korán föllelhető, kísérletekben, melyek hatástalanul múlnak ki a nagy elégedettség közepette.

³ Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. (Élet, II. kiadás. Bp. 1922.): 377.

A nagy triász, Petőfi, Arany, és Jókai annál népszerűbb lett polgárosodó társadalmunkban, minél mélyebbre merült az általuk ábrázolt patriarchális hőskor, az évtizedek távolában. A 90-es években a magyarságra rávirrad a millenium. A közjogi baj, politikai megalkuvás, közéleti rothadás háttérbe szorul. Természetes, hogy a nemzet e hangulatában hatástalanul múlnak el az új irodalom kísérletei. A franciáknál már el is ülnek a naturalizmus harcai, mikor nálunk a közizlés előtt hódoló Mikszáth a népszerű s a lírában Szaboleska arat sikert, Petőfi bizonyos tárgyköreinek és formáinak föllevenítésével.⁴

A naturalisták előfutárja, Tolnai Lajos, nem igazabb Mikszáthnál, de megmutatja az érem másik oldalát. Petelei István pedig Tolnai keserősége nélkül irányítja az olvasó figyelmét a kisváros életének fojtó kicsinyességére.⁵ A köztudat teljes részvétlensége nyilvánul meg Vajda János és Komjáthy költészetével szemben is.

Az új irodalom azonban mégis alakul s a lélek és a forma lázadásának alapját, — mint említettük — a naturalizmus adja, mely szemléletében hordja a dolgokkal való szembenállás romantikáját. Ebből következik az induló irodalom lényegi különbözősége közvetlen elődjétől. Törekvéseik fellelősséget hordoznak és újszerűen erős a társadalmi lelkiismeretük. Hittel teljes irodalom ez, mely ép e tulajdonságánál fogva világnézetet is jelent. Az esztétikai kérdések mögött politikum húzódik meg. Így a kétféle irodalom élesen szembekerül. Ennek az éles szembenállásnak reakciója az új irodalmat oly túlzásokba kényszeríti, melyeket később kénytelen részben megterkélten magyarázni, részben visszavonni. A szembenállás legélesebben a társadalomszemléletben nyilatkozik meg; az állapotokkal való elégedetlenség kifejezése az is, hogy az alakuló irodalom elveti a virágzó irodalmiság kipróbált formajegyeit. Szervesen belekényszerülnek a formai lázadásba, mely meg is előzi igen sok esetben a lélek lázadását.

A mindeddig mellőzött Vajda hirtelen népszerűsége

⁴ V.ö. Juhász Géza: Bev. az új magyar irod.-ba. (Csáthy F. kiad. Budapest—Bebrecen, 1928.): 5.

⁵ Benedek Marcell: A modern magyrod. (Béta R.T. Bp. é.n.) (1924.): 21.

az új írók között: jelzi már a kibontakozást. Horváth János írja Vajdáról és Reviczkyről, hogy mind a kettő szinte predesztinálva volt arra, hogy egy lényegében Arany ellen irányuló reakció rokonszenzvel forduljon feléjük. »A *Holnap* is Vajda János emlékének van ajánlva. Sőt ez a gyűjtemény ötig viszi fel az ősök sorát. A bevezető sorok írója (Antal Sándor) szerint ugyanis maguk közé számítják még a fentemlített két költőn kívül hátrább menve Petőfit, Csokonait és Balassát. Szóval minden kiváló lírikust, akiben kiválósága mellett a szabálytalanság, egyéni korlátlanság, életben és művészetben a konvenció-ellenesség képviselőjét látják. Egyéb közös vonást nehéz volna ez öt ősből találni.«⁶

Nem leszarmazási, hanem fegyvertársi rokonszenvez. Vajda és Reviczky költészete azonban sok motivumával közvetlen előde és forrása is az új lírának. Fejlődésükbe egyszersmind erősen belejátszanak a Baudelaire és Verlaine hatása alatt álló francia dekadensek és szimbolisták.

Az Arany-korszak ugyanis, — annak ellenére, hogy nálunk e korszak végén még folynak a naturalizmus harcai — párhuzamot mutat a francia Parnasse-szal. Ami tehát a Parnasse ellen reakció, az hozzánk átültetve reakció lesz az Arany-Gyulai korszak ellen is.⁷ Sőt mondhatjuk, csak az ellen, hisz a parnasszusi költők erősen hatnak e reakció képviselőinek akármelyikére. A lázadást és az ebből következő új formateremtés harcát a költők irányítják, amint ezt dolgozatunk Szabadvers című fejezetében ki is fejtjük.

A fordulóponton Kiss József áll, aki kimutathatóan hordja költészetén az átmeneti jelleget. Nem véletlen hát, hogy ő alapította a *Hét* című folyóiratot, mely minden kifejezett program nélkül indul és szócsove lesz azoknak a szellemi törekvéseknek, amelyeket a hivatalos kritika már a kilencvenes években a »kozmozopolita« és »városi« jelzővel bélyegzett meg.⁸ E második jelzőnél álljunk meg kissé, mert a lázadásnak ez egyik főmotívuma.

⁶ V.ö. Horváth János: Ady s a legújabb magyar líra. (Benkő Gy. kiad. Bp. 1910.)

⁷ V.ö. Horváth János: i. m.

⁸ V.ö. Komlós Aladár: Az új magyar líra (Pantheon kiad. Bp. é. n.)

A már említett társadalmi bomlás a magyar vidéken indul meg. Az írónemzedék legtöbb tagja vidékről származik és hosszabb időt töltött ott. A magyar vidék élménye teszi problémáik alapját. Elhatárolólag hat ez az élmény Ady, Móricz, Szabó Dezső, Juhász, Kosztolányi, Babits és még többek művészetére, de különösen Kaffka Margit lázadásának asszonyisága⁹ mellett itt találjuk az alapjait.

Az élmény konzekvenciája azonban egyénenként változik. Leggyakoribb a szembenállás, de épúgy helye van a szimbolikus visszavágásnak is (l. Ady).

Kaffka törekvő lélek, aki gyűlöli a vidéket, mert kinőtt belőle és nem kis büszkeséggel emlegeti önéletrajzában,¹⁰ hogy haragot tart vele, nem mehet haza, mert a »vármegye« megfenyegette. Ugyanakkor Kosztolányi¹¹ így ír:

»A vidék a csodák földje. Aki itt nő fel, annak tágabb a szeme, mint azoknak, akik egy nyugodt, bölcsen berendezett fővárosban kapják az élettől a keresztséget... Ott, ahol nincs semmi remény, csak bor, kártya és mély, mély szomorúság, a lélek értéke meghatványozódik, nem tágul, csak mélyül, sűrű, intenzív, különös lesz. Minden vidéki élet csak lelki élet.«

Idéztük ez életrajzrészletet, mert Kosztolányi csaknem egyedül áll véleményével. Kosztolányi szélesebben és biztosabban, de ugyanakkor lassabban fejlődő lélek, mint akár Kaffka; ez, és az a tudatos esztéta magatartás, mely nemzedékében szintén egyedülálló, magyarázza álláspontját. Társai harcosan fordulnak szembe a vidékkel. E motívum már maga is a magyar társadalom iránti új érdeklődést bizonyítja.

Ez az érdeklődés teremti meg az irodalomban az új törvényszerűségek szükségét a társadalom és az élet bomlottságával szemben. Schöpfung Aladár már 1912-ben tisztán látja a harc lényegét:

»Közös vonás a mi legfiatalabb irodalmunkban: az *intellektuális nyugtalanság szelleme*, amely míg egyfelől a *lelki motívumok kimélyítésére*, erősebb és hevesebb átélésére sarkal, másfelől *fokozza a lelki érzékenységet*, az egész lelki életet árnyalatokban gazdagabbá, erő-

⁹ E motívumot a következő fejezetben fejtjük ki.

¹⁰ Az Érdekes Ujság dekameronja II. (Légrádi Testv. Bp. é.n.)

¹¹ U.o.

sebb hullámvázisává teszi. Ebből származik az elégedetlenség szelleme is, amely az embereket eltölti; a tiltakozás a meglevő és megvolt ellen, amely az újnak, az eddig még nem próbáltak keresésére vezet. Olyan világnézetet teremt ez a lelkiállapot, amelyben nem maradnak helyükön az eddigi értékek, új értékek alakulnak és régiéik szűnnek meg. A formákban is innen az újnak keresése és a kísérletezés szelleme.«¹²

A harc élesedésével természetesen élesedik az új irodalommal való szembenállás is. Jellemző adaléka ennek a Magyar Kultúra cikke a Színek és évek-ről,¹³ mely a másik oldal szempontjait képviseli:

»Kaffka Margit eddigi írásait egyáltalában nem ajánljuk. Nem ajánljuk azoknak, kik a szépirodalomtól ugyan reális tartalmat várnak, de azért azt mindig a szebb, a jobb, az emberibb élet szolgálatában akarják látni. Sőt azoknak sem, kik kíváncsiak bizonyos negatív minimumra zsugorítják: megelégszenek azzal, ha novella, regény, vagy bármiféle szépirodalmi alkotás ideáljainkra nem fröccsent sarat. Legújabb regényét sem ajánljuk.«

Zulawszki Andor pedig még 1928-ban is mosolygató naivitással kereszteli el Kaffka egész témakörét erkölcstelen irányzatnak.¹⁴

A szembenállás a forma síkján is kifejezést nyer. A következő napilap-kritika¹⁵ jellemzően mutatja a közönség egy részének viszonyát ehhez az irodalomhoz, mert a kritika írója tréfás stílusparódiájával nyilván hálás közönségre számít:

»Intim Meglátások, finom Megszaglások és bársonyos Megtapintások nélkül nem képzelhetők új novella-költők. A szenzibilis modernnek differenciált kvalitásai: míg ezeken felül: az ösztönös Szimatok, bágyadt Melancholiák, fölényes Iróniák és lankatag Neuraszténiák. S ha mindezekon kívül még vibráló Vonalzásaik, olvatag Feszültségeik és puha Kilendüléseik is vannak, igazán magasabb művészi Szépségeket revelálnak.«

A naturalizmustól egyenes út visz az új irodalom

¹² V.ö. Huszadik Század, 1912/II.: 643.

¹³ bj. 1913/I.: 53.

¹⁴ Az új m. irod. problémái, (Wodiáner, Bp. 1928. II. kiad.): 97.

¹⁵ P.L. S.t., Magyar Nemzet 1912/70.

számára az *impresszionizmus* felé, mely a naturalizmus netovábbja.

Említettük, hogy a társadalmi érdeklődés teremti meg az új törvényszerűségek szükségét, a társadalom az élet bomlottságával szemben, és ez a szükség egyben törekvés az elveszített kompozíció meghódítása érdekében. Ezt időlegesen meghozza az impresszionizmus, mely lényegében nem több a naturalizmusnál, de legalább egy külsőleges egységet tud nyújtani.¹⁶ S egyrészt e külsőleges egységgel elégíti ki jobban az egyre erősebben fellépő művészeti öntudatot, másrészt azzal a lényegi tulajdonságával, hogy a motívumok kiemelése, mellyel az egység illúzióját kelti bennünk, teljesen a művész egyéniségére van bízva. Ép az önmagára-utaltsága hozza magával az összes művészetek technikájának virtuóztásig való emelését és ad ezzel biztos alapot — túl az impresszionizmuson — a valódi kompozíció megteremtésére.

Ezeknek az éveknek eredménye azonban a lélektan motívumainak térhódítása is az irodalomban, melynek eszközeivel az individuum mélysége új szintet kap. Ez ugyancsak a látszólagos kompozíciót erősíti és a kutatás vágya épúgy a társadalom szemléletéből következő egységteremtés kapcsán születik. Az egyén legtöbbször az én vizsgálatában csúcsosodik ki. Érdekes ennek a vizsgálatnak keveredése az impresszionizmussal. Nem a lélek formálja az eseményeket, hanem az élet és a pillanatnyi élmény. Alakító szerepe a léleknek kevés, de éppen az impresszionizmussal való keveredés által a lélek vizsgálata sok az eseményekben.

Ez a keveredés magyarázza néhány impresszionista prózaírónak, így Kaffka Margitnak azon tulajdonságát, hogy pillanatnyi megfigyelései szinte meiningenien pontosak, hogy elbírják a pillanatból adott *esemény továbbfejlesztésének* súlyát. Ez színezi oly érdekesen impresszionizmusukat, ez a pontosság, mely a lélektani érdeklődés furesa kifejeződése.

A valódi kompozíció hiánya miatt csak igen ritkán sikerül valóban nagy alkotás a novellában és a regényben. Ha sikerül, az mindig élmény-novella, vagy regény, ahol az élmény kompozíciója oly erős, hogy tartani ké-

¹⁶ V.ö. Hevesy Iván: Az impresszionizmus művészete, (Kner Gyoma, 1922.).

pes a formaelemeket. A *Színek és évek* ilyen sikerült kísérlet. A novella és a regény legtöbbször lírával, szubjektivitással van tele, gyakran igen mély pszichológiával, finom milieu-rajzzal, de ez szétfeszíti a formát, és szétfolyik minden konstrukció. Megszűnik az erős, érzéki hatás, mely a regény elengedhetetlen kelléke. A forma, a kompozíció-szülte állandóbb hatás hiányzik. Kaffka Margitnak egyik novellája kezdődik így:¹⁷

Nyári délután fülledt unalma a külvárosi utczákon, szelőlőző pinczeboltok büze, izzadságé és áthevült aszfalté, fülseértő gyerekzsivaj, az alkonyat elé vihógó cselédleányok uzsonnai zsömlékért szaladva át a pékműhelyig, nagyságák háromforintos kartonpongyolában a Király-utczából (fehér karton, nagy, szemnyi kék babokkal, hátul kicsit kastos, elől magasra felfogva, egy görögdinnye czipelésében) — és egyéb siralmas és ásitó közönségessége a pesti utcán nyaraló társadalomnak.

Ez az egy mondat hosszúságában mutatja a dekomponáltságot és azt a — már említett — romantikát, melyet a naturalizmus és ennek végső kifejlése az impreszionizmus is hordoz a forma bontásában, mely jelen esetben a mondat egyensúlyának¹⁸ feloldásában nyilvánul.

Világosan mutatja az idézet azt is, hogy a megfigyelések pontossága mennyire nem tudja elnyomni a formátlan áradást, sőt mondhatjuk a lebegés érzését, mely pedig mélyebb szükségyszerűségében ép a kompozíciót szolgálná.

A lélek és a forma lázadásának ábrázolása után megkíséreltük rámutatni a törekvésre, mely új szintézis teremtése felé irányul.

Az előző kor költőinek (Vajda János és Reviczky kivételével), valamint prózaíróinak nincsen saját lelki-ségükből fakadó igazi műformájuk.¹⁹ Az új irodalom elindul e felé és megvalósítja. Az indulás közös, a feltetelek is azonosak voltak, a megvalósítás ütemét és végső állapotát pedig a nemzedék tagjainak egyéni törvényszerűsége határozza meg.

¹⁷ S.t. 79. Forgóék.

¹⁸ L. kifejtve a Szabadvers c. fejezetben.

¹⁹ Sík Sándor: Gárdonyi, Ady, Prohászka, (Pallas Bp.é.n.)

Az asszonyiség, mint sajátos lélek- és formaalkotó elem

(Lázadás a férfivilág ellen — A fölszabadulás vágya és a szociális lelkiismeret — Tudatos asszonyiség — Ennek lelket és formát alakító hatása — Férfi-látás és asszony-látás — A kor és az asszony — Asszonyi lázadás és alázat — A gyermek — Asszonyelképzelése és a törekvés: hasonlítani — Önkifejezés.)

A lélek és a forma fejlődését érdekesen színezi az egyre tudatosabbá váló asszonyiség.

...Mit ér akkor a *maguk* törvénye, irkafirkája, tanusága? Bujjanak el a doktorok mind, a híresek, ha ennek a nyomát meg nem lelik a halotton, még a porladó csontján is egy olyan piszkosnak a szája-csókját, a paráznaság bűnét... *ha maguk is egyetérteneek azzal... a törvényük... mert férji mind... az Isten is... az az Isten az égben...*²⁰

— sikoltja Kaffka Margit novellájának özvegye, aki ura halála után bosszút akar állni annak szeretőjén. Gyilkossággal vádolja a nőt és exhumáltatja a holttestet. A bizottság vizsgálata eredménytelen marad. Mikor közlik vele, hogy vádaskodása nem nyert bizonyítást, ezzel a sodró erejű káromlással fakad ki a *férfivilág* ellen.

Sajátosan *asszonyi* lázadás, Kaffka lázadásának második, erősebb összetevője ez, mely szervesen egybeforr a nemzedék lelki lázadásával, mint az előző fejezetben kifejtettük volt. Ez az asszonyi lázadás és maga az asszonyiség alakítja sajátosan lelki világát és formáját s ez alakítás kimutatása a jelen fejezet célja.

Az asszonyiség nála, mint az emberi elnyomatás félelmetes szimboluma jelenik meg. Szociális lelkiismerete érzékeny a legmagasabb fokig. E lelkiismeret parancsoló szava szólítja munkára már első írásaiban is. *A Levelek a zárdából*²¹ még csak az észre nem vett, az elnyomott gyermek tragédiáját festi, de már érezteti, hogy írójának legszemélyesebb ügye minden elnyomatás.

²⁰ Falun. P. N. 1917/115—116. sz.

²¹ 1904.

Szembe mer nézni a valósággal, akár a mellőzött gyermek, akár a sorsára hagyott lány, a kiszolgáltatott asszony, a pusztuló középosztály problémájáról van szó és állást foglal az embertömegeket kiszolgáltató háborúval szemben.«²² Ez az állásfoglalás azonban mind e föl sorolt problémákkal szemben sajátosan asszonyi felismerésből fakad. Tudatos asszonyiség a Kaffkái és tudatosan új értéket adó, ép szociális helyzetének, látása másféleségének és ábrázoló készsége különösségének felismerésével és felismertetésével. Vele szemben nem áll meg az a gyakran hangoztatott és a legtöbb nőíróval szemben megálló vád, hogy semmivel sem tudunk meg többet tőlük a nőről, mint a férfiírótól s hogy a kép, melyet az életről, tehát a nőről is adnak, másolat: a férfiaktól tanulják.

Kaffka Margit azonban ép ennek a ténynek és asszonyiségének föl ismerése által jutott el saját művészetéig és művészete — különösen költészetére áll ez — saját formáig.

A *Színek és évekről* írott kritikájában Móricz Zsigmond magyarázza érdekesen az asszonyiságnak a regény formájára való alakító hatását.²³ Az az egy fontos, — írja Móricz, »hogy a karakterisztikum férfiíróra az, hogy valami magasabb szempontból akarja megvilágítani az életet és elejétől végig bizonyos távlatokat ad s egymáshoz való arányaiban óhajtja beállítani az embereket s dolgokat. Föl lehetne talán tenni, hogy Kaffka Margitnál ez itt csak egy esetleges forma; a regény formája ugyanis az, hogy egy idősebb asszony visszanézve életére, gyermekkorától a máig, sorban elmondja a vele történt eseményeket. Ebből mindenesetre sok minden következik, hiszen nincsen szervesen megépített élet, a múlt legmegrázóbb, néha legfontosabb eseményei végül csak epizódoknak tűnnek fel. De ez az epizódikus előadás minden szavában, minden gondolatában, helyzetében annyira magában viseli az asszonymesélő általános egyéniségét, hogy a nagy általánosságban föltétlenül kell, hogy jellemző legyen az asszonyíróra. Előre elképzelem, hogy lesznek kritikusok, akik meg fogják róni a regény

²² V.ö. Kemény Gábor: Kaffka Margit és a szociális lelki ismeret. Korunk, 1929 : 108.

²³ Ny. 1912/I.: 212.

konstrukcióbeli lazaságát, helyett, hogy férfiszokás szerint fölényesen mosolyogva, de szerető melegséggel néznék az asszony lelki teremtettségének másféleségét.»

Móricz kitűnően fogalmazza meg a különbséget, mely a másféleségben rejlik. Férfi és nő között a különbség nem a pszichológiai alkotóelemek számában, hanem mértékében van. Másféle a lélek beállítottsága. A képességek különös használata és más-más tereken való használata a döntő. A magatartásban van a különbség.

Hogy ezekről a dolgokról szó esik, az Kaffka Margit érdeme. A mi kultúránk tagadhatatlanul férfikultúra, mely asszonyíróra hatalmánál fogva ép úgy hat, mint a férfira. És Kaffka tudatosan szembeszáll ezzel, fellázad ellene. És mert művész, művészetével lázad. Teremtő erő és forrás irodalmunkban minden elkövetkezendő asszonyíró számára. Látásának mindenkitől különbözőségét és ennek asszonyi voltát Schöpflin Aladár fejti ki, aki Kaffka Margit egyik legmélyebbre látó kritikusa. Azt írja, hogy »látásában van valami objektivitás, mely sokszor szinte a kegyetlenség és kegyetlenség hatását teszi. Olyan dolgokat rajzol, amelyekhez valamikor lelkileg is köze volt, de nagyon messze elszakadt tőlük, nagyon is magasra fölébük került s úgy néz rájuk, mint ha valami tőle egészen idegen világot nézne. Minden van benne: megértés, elnézés, megbocsátás; megvan az a megnyugvás is, hogy minden úgy történik, ahogy történnie kell, csak az elfogultság nincs meg, amely a szeretetből fakad. A nagyon éles, penetráló intelligencia hűvös fénye ez, amely pótolja a veleérzést, de csak pótolja és nem feledteti el hiányát. Ő benne is megvan az, ami a *Mária évei* hősnőjének tragikuma: a mindig részen álló, önmagát soha egy pillanatra sem felejtő tudatosság. Talán ez a legspecifikusabban asszonyi dolog Kaffka Margit egész írói lényében. Csak asszonyok tudnak olyan mindent látó kegyetlenséggel szólni mindenről, amin érzelmileg túl vannak, amitől elszakadtak és különösen mindenről, ami asszonyi dolog. A mások dolgain való megrendülés nem asszonyi kenyer, hiába beszélnek ezer év óta asszonyi lágyságról, az élet legtöbb dolgában a férfi a lágyabb, megindulásokra képesebb, impulzívebb, hangulatoknak könnyebben engedő.«²⁴

²⁴ V.ö. Magyar írók, Ny. kiad. Bp. 1919.

Látásának sajátossága színezi magasfokú megfigyelő képességét, mely különösen az önelemzés síkján mutatkozik meg a maga teljességében.

E megfigyelőkészségnek erős formáló hatása léptenyomon előtűnik, bár az eseményeket az *élmény* alakítja és ugyancsak az adja a kompozíciót is. Hozzájárul megfigyelőkészségéhez lélektani érzéke és teljes járatossága s biztonsága a lelkiélet jelenségeiben, és ez a biztonság nála nagy kifejezési gátlástalanságot is jelent egyúttal.

Van érzéke, intuitív fogékonysága a rejtélyes, a titokzatos iránt is. S amiye neki van, abból alakjainak is juttat. Horváth János e hajlam túlhajtásával magyarázza lélektani novelláinak különösségét.²⁵ Aki szeret valamit megérteni, az csakhamar odajut, hogy keresi a nehezebb, szokatlanabb feladatokat, s könnyen megesik, hogy már nem a lélek, hanem az ingerlékeny, beteg idegrendszer, tehát egy rendellenes egészségi állapot rajza kerekedik felül. A *Tavaszi alkony álma* elejétől végig idegéletteni tanulmány.

Ebben a tényben is, úgy gondoljuk, alapvető része van asszonyiságának, az asszonyisággal együtt járó érzéknek a lélek ily kilengései iránt, melyek hordozhatnak és hordoznak is végzetes nagy problémákat. Azonban finomságuk és ábrázolásuk nehézségei miatt gyakran az érzékeltetésre fordított energia közben elsikkad maga a probléma. Ép ezért nem kedvelt általában. Viszont, hogy Kaffka Margit ennek ellenére is kedveli a lélek apró kilengéseinek ábrázolását, ez jellemző s úgy gondoljuk, specifikusan asszonyi.

A lélekállapot pontos festését szinte tudományos tökéletességre emeli. Ugyanakkor azonban már a tárgyban adva van nála a sajátos asszonyiság. A *Két nyárban*²⁶ a »nagysága« és a »cseléd« veszekszik. A nagysága ki-dobja a cselédet, aki indul:

E drámai pillanatoktól kezdve fokonként alábbhagyott mindkettejük indulata, — némi katzenjammerral, de a kibontott csomók, megoldott helyzetek enyhületével.

Ugyanez jellemzi a motívumok kiválasztásában. Jellem-

²⁵ V.ö. Cs. v., Bp. Sz. 1911: 145.

²⁶ 21.

zõ, amit megfigyel és ahogyan megfigyeli. Zágrábi útleveleiben²⁷ arról ír, hogy egy ottani szerkesztõ és felelõsége, az író, meghívják uzsonnára. Az elsõ észrevételek közt szerepel: a *gyerekszobában* csupa tarka szõnyeg, szövõttes játék; *a nappaliban két íróasztal a két ablak elõtt, egymásnak háttal fordítva*.

Mindezeket túl asszonyíró volta magyarázza azt az éles és feltûnõ, de ugyanakkor magától értetõdõ különbséget, mely asszony- és férfialakjai ábrázolásában tûnik fel. Míg az asszony lelkiéletét, sõt mondhatjuk, idegéletét mélyenjáró és széles mederben készíti elõ az események számára és ugyaníly szélesen és biztosan vonja le az események lelki konzekvenciáit, gyakran a *dokumentum* magasságáig emelkedve, — addig férfialakjai rajzában józan és tudatos óvatosság nyilvánul meg. Ép e tudatos óvatossággal sikerül mindig, — ha szüksége van rá, — megbízható, történet és konfliktust elbíró férfiakat formálnia. Ebben különbözik valamenyny asszonyírótól, akik nem szívesen veszik tudomásul e biológiai adottságot és a férfiíró kölcsönvett szemével nézve szétfolyatják a képet, vagy elrajzolják a lélekrajzot. Ötven éves vagyok és jól megnéztem a világot, — mondhatja a *Színek és évek* asszonyhõsével,²⁸ — *de bizonyos, hogy a férfiakat nem ismerem eléggé*. És ugyanitt késõbb²⁹ megkérdi, hogy *ki ismerheti a férfit... az embert?*

Ez a tudatos bevallása a *másféleségnek*, ez a csodálkozás, hálás költõi fogássá lesz olyankor, mikor az élmény meglepõ motívumait kell beillesztenie a lélekrajzba és nem kell lemondania az analízis határán járó elmélyített ábrázolásról.

Tagadhatatlanul erõs mindezek mellett asszonyöntudata, mely azonban csak írói hitelét erõsíti. A *Gondolkodók* c. könyvének kritikusa³⁰ meg is jegyzi, hogy férfialakjai nem nagy becsületére válnak nemünknek. Az asszony hibáit elnézõ és elismerõ mosollyal nézi, de sohasem hallgatja el, ha szüksége van rá. Adottságainál fogva elfogult, de becsületes. Elfogultsága is inkább

²⁷ Az ember kiszáll... Ny. 1913/II.: 441.

²⁸ 72.

²⁹ 111.

³⁰ Névtelen: V. U., 1906/23. sz.

a megfogalmazásban nyilvánul. A *Két nyár* Veronjáról mondja ³¹: »egyszer egy fiatal úri-kisasszony rábízott egy levelet, hogy póstára adná, alig volt leragasztva — hát miért ne kukkant volna bele?« Ha megfigyeljük a mondatot, rokonszenvet érzünk benne a tett iránt és azonnali megbocsátást.

Elsősorban természetesen az asszony érdeklő és képeit, hasonlatait is az köti le, sokszor a furcsaságig:

Itt egy ifju gyereklány fenyő, amint kedvesen, ügyetlenül mereszti szét sugáralakban vékony, fejletlen karjait, ott az a magányos, telilombu szál, tökéletes, finom és bágyadt, mint az érett asszonyi szépség. ³²

A túlelő fenyő rendesen inkább férfira emlékeztet, mint asszonyra. E képnek számunkra furcsa erőszakolt-ságában szépen nyilatkozik meg az asszonyiság színező hatása.

Sajátos ábrázolására jellemző, hogy férfiembert legszívesebben az asszonnyal való viszony kapcsán értékeli. Apját is így látja és e viszony magasrendűségét értékeli benne:

...el tudott

Babrálni félnapon egy tő virággal,
Hozzáhajolt — s a gyöngé, finomult,
Kényes, nagy szirmok küzködő illatát —
Az asszonynak is — a lelkét kereste. ³³

Mélységesen érdeklő és foglalkoztatja ez a viszony. Háborús jegyzeteinek egy mondata ép e kapcsolat tudattalan is megnyilvánuló asszonyiságával válik döbbenetesen erőssé:

Tizenegyet üt. Odakinn valahol messze már elcsitult az ágyuszó; nyitott szájjal, dúlt idegekkel *rólunk* álmodnak a szalmán. ³⁴

E folyton és mindenben jelenlévő asszonyöntudat állandó lázadást revelál. A fönt említett viszony és a még előbb említett szociális lelkiismeret az összetevői. Mindkettő alapja az elnyomott asszonyi helyzet. Az

³¹ 16.

³² Nyár 48.

³³ T.é. 6. Apám.

³⁴ L.j.e.é. 93.

asszony szabadságharcának ütközetei folynak. A társadalomnak élő és ható problémája ez években a nőkérdés. Ignotus írja egy cikkében *Nők és jogok* címen: Jogot a nőknek, hogy emberek lehessenek, mert csak emberi önérzetük erejével merhetnek igazán asszonyok lenni. Addig nem lehet emberiségről beszélni, míg egyik fele nem él emberi fokon s az emberiség rablógazdaságot űz, míg a nők kiskorúságában lekötött erőket az élet számára nem hasznosítja.³⁵ Kaffka Margit résztvesz ebben a harcban, a gyakorlati mozgalmon (előadások, viták stb.) túl azzal a magasfokú reprezentációval, melyet író-sága, illetve az ebben megnyilatkozó tudatos asszonyi-ság jelent. Ennek hiányát keményen elítéli és asszony-írónál — a valóságnak megfelelően, — az íróság kritériumául teszi fel. Else Jerusalemből regényéről elismerően állapítja meg, hogy »nem azok közül való: melyekben eseményes multú, de semmitsem íróhajlamú emberek (világosabban: nők) vetik oda emésztetlenül viselt dolgok, élményeik krónikás sorát; s akiknek munkáit legfeljebb írók részére való példányszámban, nyersanyagként szabadna közreadni, mert »primär művészet« védjegye alatt a közönséget a művészetről, önmagukat pedig önmagukról tévesztik meg.«³⁶

Lázadása az asszony-nakszületés adottsága elleni lázadás, mely keveredik a helyzet tisztánlátásával és a végső fölismerésekkel. Apjával hasonlítja össze magát:

De én kicsinyebb vagyok, — mert érzem, csak
nem merem követelni a jussom, a részem;

Mert, kezem egy kilincsen csak nem mertem
soha még fölnyitni egészen.

Ha sértve elémvet morzsákat az élet, göggel
a porba otthagyni se' merem...³⁷

Ugyancsak e versben egyik anyai öséről írja:

asszony-nak esküdt, hogy gyűrűje ott lesz örökre az ujján,
S egyszer — levágta gyűrűstől az ujját, hogy
csatlókhessen elébe: »Lássad!« —

S hogy mindez — bennem asszonnyá kicsinyült.

³⁵ 1913. június 15. (L. Olvasás közben, Verlag J. Fischer, Wien 1922): 45.

³⁶ A szent Skarabeus, Ny. 1911/I.: 497.

³⁷ T.é. 18. Morvamezőtől—Uráig. Az aláhúzás *Kaffkától* való.

És asszonnyá kicsinyülése is tudatos forrása a lázadásnak. Főntemlített tisztánlátása az adottságnak és a lázadás kettőssége, mely végeredményében nem is kettősség, adja egyéniségének alapjait. Ady Endréhez írt levele³⁸ tisztán mutatja ez alapokat és egyben ritka őszinteségű asszonyi dokumentum:

Teljesen gyengének érzem magam az új regényemhez és tudom, most, evvel jön a letörés. Mert ez *valami* lehetne, ha sikerülne. — És egy makulányit sem vagyok szerelmes és legborzasztóbb, hogy ezt még *borzasztóbbnak* érzem. »Asszony hol a gazdád? Hívd ide!« — mondta Jézus a szamariabeli kútfontól: de mikor kiderült, hogy nincsen férje, — gondolt egyet és próbaképen szóbaállt az asszonyállattal az élet vize és egyebek felől. Most egészen bebizonyítottanak látom, hogy rosszul tette és hiába. Bandika, mennyiért lennél helyettem asszony? Mit csinálhatok én az embervoltommal, ha ugyan van ilyen? Elhazudhatom két-három formában nektek, hogy minők vagyunk, — ez az egész! Kell ez nektek? Nincs vonatkozásom az Istennel, a világgal, a fajtámmal sem tágabb, sem szűkebb értelemben; és semmiféle törvényével, sem rendjével a világnak, amit nélkülem csináltatok meg. Engem nem hívtak az úriszékbe, amikor kiszabták az erkölcs formáit; született ellensége és kitámadója kell, hogy legyek minden emberi és isteni jognak, morálnak. Vagy nemem prófétája legyek és lelkiismerete és példázzam és írjam a fojtott és örök lázadást a férfiisten világa ellen? Csakhogy asszonyistént magam sem képzelek és nem vállalok. Mi vagyok? Igazán *semmi* és tíz gyereket kellett volna szülnöm, hogy mint leszáradó magburok békülten válhassak le enyéimről a földbe, miből vétettem? De hisz a *férjiből* vétettem.

Kedves Bandika, úgy-e mi közöd mindehhez. Minden nyomorult asszonyságom benne abban, hogy ezt írom. Zagyva, rút, fél, fölös, eszközi létem. Kérdezd mint Jézus: »Hol a feleleted, a mintád, állítmányod, igened, erkölcsöd, pompád, képed eredetije, — férfiad?« Az sincsen...³⁹

Hogy ez a lázadás örök asszonyi volta mellett is mennyire a koré, azzal teljesen tisztában van. Tudja,

³⁸ Postabélyegző és címzés szerint 1913 aug. 21.-én kelt. Bp-en s Erdmindszentre küldődött. L. Ady-Múzeum: II.:202.

³⁹ Az aláhúzások K. M.-tól valók.

hogy lélekalkatának lényeges összetevője a *passzivitás*, az asszonyi alázat. És szabad utat enged ennek egy új-testamentomi novellájában.⁴⁰

— Szülni, ha ők akarják és szűz lenni, mikor nékiek úgy tetszik; — avagy parázna, ha őtőlük arra ítéltetett! Megtudakolni, megigenleni és megcsodálni az ő beszédüket és műveleteiket! Megáldani őket, ha drága kékséges áhitott messziségek ellen indulnak és epesztő várással lesni jöttöket az ajtóküszöb előtt! Betegen is felkelni, elébök sietni, szolgálni, — mosni, főzni a világ apostolaira és mint jó eb a morzsát, — úgy lesni el nagy-néha egy-egy szilánk igéjét minden tanításnak, minden jóhírnék, mi felülről jövend! De szeretni, — mindenkor és mindennel csak őket szeretni a világ végezetéig, ámen!

Az sem véletlen, hogy az asszonyi passzivitást ép e novellájában fejezi ki. Tudatos tett ez, a harcos asszonytette, aki a bibliai környezettel érzékelteti a motívum »örök emberi« voltát, de egyben finoman ép a környezettel érzékelteti »nem mai«-ságát is. Kaffka Margit a kor asszonya, a szó igazi értelmében. Természetes hát, hogy a gyerek problémája is sokrétű nála. Költészetéről szóló fejezetünkben végig is kísérvük a probléma fejlődését. Itt csak megjegyezzük ez elevenül ható tényezőről, hogy ritka találkozását találjuk e komplexusban az anyának és a nevelőnek. Kaffka Margit gyakorlati nevelő is,⁴¹ aki tájékozottságban a kor színvonalán áll. A játék problémája⁴² különösen érdekli, cikket ír róla⁴³ és a *Kis emberek barátocskáim*⁴⁴ írói és pedagógiai szempontból máig is legjobb játékkönyvünk. A gyerek tökéletes ismerője és elevenítő készsége a gyerekábrázolásnál felülmúlhatatlan. Az élmény ereje oly erős és az anyai szeretet kötése oly nagy, hogy legjobban komponált darabjai e tárgykörből valók. *A révnél* c. utolsó

⁴⁰ A r. 62. Mírjam.

⁴¹ Három tankönyve és két gyerekkönyve tanúskodik szorosan véve erről.

⁴² Igen időszerű ez években a neveléstudományban. A M. Gyermektanulmányi Társaság is erősen foglalkozik vele. 1912-ben kiadja *Nógrády* László könyvét is, A gyermek és a játék-ot.

⁴³ Jézuskavásár, Renaissance, 1910/II.: 720.

⁴⁴ Pallas, Bp. 1918.

novelláskönyvének is kompozíció szempontjából legerősebb novellája a *Péter délutánja*.⁴⁵

Anya, asszony és művész. Ennek egysége foglalkoztatja. A teljes asszony az ideálja, ezért harcol és a világnak önmagán keresztül akarja felmutatni a példát. Elképzeli és minden erejével igyekszik hasonulni. Kovalevszka asszonyról írja:⁴⁶ »kissé tán — ideálom ez a női kép; az isteni szeszélyű hercegnő, a fantasztikus turista, a zseniális tudós, szenvedelmes író, okos anya, hű barát, a mindvégig ígézni tudó asszony e — *tán kissé magamformálta, kissé tendenciózus portréja*«. Hittel vallja a teljes asszonyt, a léleknek megvalósítható egységét. Az utolsó huszonöt évben az élet, az eleven valóság rácáfolt — írja⁴⁷ a szentenciákra, az erőfeszítések hiábavalóságára, a »természetes« gátakra, az asszonyi boldogság és az emberi munka *összeférhetetlenségére* s főleg arra, hogy e mondvacsinált problémák igazán léteznének ilyen formában, vagy csak legkevésbé is fontosak. Nőorvosok, tanárok, tudósok, írónők és üzletasszonyok tán több esetben és könnyebben lehetnek boldog családanyák is e mai nehéz világban, mint a buzgón gardírozott, de fölfegyverzetlen házileányok.⁴⁸ Mindenütt elképzelése igazolását keresi és minden asszonyportréja része ez elképzelésnek. De ő asszony volt, — írja K. Hegyesi Mariról,⁴⁹ — »az *adásért* való s nem az *elfogadásért* s a hozzá való rosszasságot még csak nem is fanyar és ízetlen mártírpózzal viselte, hanem derűs és tisztességgel, mint egy feleség«.

Úgy gondoljuk, világosan kitűnik e fejtegetésekből, hogy Kaffka Margit írása mindig önigazolás és önkifejezés s mint a következő fejezetben látni fogjuk, minden formatörekvése ennek az önkifejezésnek segítésére irányul és mind a formának, mind a kifejezett *én*-nek kompozícióját az élmény adja meg. Nem keres problémákat, azok adva vannak, hanem a konkrétumot, a tényeket figyelni sajátos és tudatos asszonyi beállítottsággal. A tények természetesen magukban hordják a problémákat, melyeket soha sem kerül ki.

⁴⁵ 64.

⁴⁶ Szemüveg. Eszt. 1913. január: 118.

⁴⁷ *Szederkényi* Anna könyve P. N. 1917/126.

⁴⁸ Az aláhúzás K.-tól való.

⁴⁹ Színjáték, 1910/11.: 211.

Az önkifejezés művészete

(Nyelv-művészet és nyelvteremtés — Akusztikai elem — Szükség-szerű pongyolaság — Az önkifejezés ömlése — A szó kultusza. — Vizuális elem — Impresszionizmus — Filmszerű látás — Intellektualitás a stílusban — Lélektani pontosság — Az önkifejezés uralkodik — A forma: nyitott)

Az irodalomban csaknem minden a nyelven fordul meg, mert ezen dől el, hogy művészet-e valamely írás, vagy csak dilettáns próbálkozás. Az irodalom anyaga a nyelv és mindenkor az anyaggal való küzdelem eredménye a mű. A minőség pedig e küzdelem eredményétől függ. A költő, az író ott kezdődik, ahol világot teremt magának és ezt a nyelven keresztül teremti. Anyaga a szó, a szavak, melyek akkor válnak költészetté, mikor elszakadnak betűszerinti, szótári értelmüktől és alkotó részeivé válnak a költői realitásnak, a költő világának.

Kafka Margit is nyelv-művész, de nyelv-művészetét, — törekvéséből kiindulva, — az önkifejezés szempontjából kell különösen vizsgálnunk. Mert másfajta, általánosabb értelmezésben természetesen minden művész önmagát fejezi ki.

A nyelv-művészet pedig nyelvteremtés is egyben. Tudatos és tudattalan folyamat, mely az eredményt szolgálja. Horváth János írja⁵⁰ Kafka Margit nemzedékéről, hogy nem elég azt mondani: költészetük az ösztöniség költészete, hozzá kell tennünk, hogy tudatosan az.

Kafka érdekesen törekszik arra, hogy azt, amit Ch. Bally genfi professzor⁵¹ *nyelven kívüli valóságok* (la réalité extra-linguistique)⁵² fogalma alatt foglalja össze, — kifejezze a nyelvben.⁵³ Mert Bally szerint a nyelv nem tudja közvetlenül és maradék nélkül kifejezni az érzelmeket, hanem csak úgy, hogy a kifejezetlen

⁵⁰ i. m.

⁵¹ Le langage et la vie, Paris 1926.

⁵² Gesztus, szituáció.

⁵³ Zolnai Béla: A nyelvi kifejezőség formái, Minerva 1927:60.

érzelmet átalakítja a kifejezésbe *beleértett asszociációk* játékává; hogy az érzelemerkifejezést a kifejezéshez kapcsolódó társulások hatóerejére bizza.⁵⁴ De amilyen mértékben át tudja alakítani a *kifejezetlen* érzelmet, oly mértékben közelíti meg az abszolútumként föltett, közvetlenül és maradék nélkül *kifejezett* érzelmet. És így viszonylagos mértékét kaphatjuk az anyaggal való harc sikerének s mértékét egyúttal az író nyelvi kifejező-készségének, — ahogy azt mondani szokták. — Kaffka Margit itt az átlagon jóval felülálló képességekkel rendelkezik. Meseteremtő fantáziájának a sekélysege mellett meglepően nagy a nyelvteremtő fantáziája. Állandóan foglalkoztatja anyaga, a nyelv; számára probléma ez. Az anyaggal való foglalkozás eredménye: magasfokú nyelvművészet, amelyhez tudatos kísérletezés útján jut el. E kísérletezés motívumait bőven fejtegetjük a következő fejezetben. Hogy azonban mennyire eredmény e nyelvművészet, arra bizonyítékul szolgál egész írói pályája, mely nyelvi kifejezőképességének egyenes vonalú fejlődését mutatja.

Tehetsége teljességgel vizuális. Ha nyelvét figyeljük, vizualitása mellett föltűnnek az akusztikai elemek. Ez érdekes kettősség rávilágít Szomory Dezső hatására, akinél ez az elem sokszor az irodalmi anyagszerűtlenségig uralkodik; de rávilágít arra az u. n. *stíluspongyolóságra* is, melyet a nyelvművész Kaffka Margitnak oly sokszor szemére vetnek, s amely egyúttal bizonyítéka az önkifejezés mindenekfölött-valóságának művészetében, az önmagát kifejezés sürgető ömlésének.

Ha megfigyeljük, látjuk, hogy mondatalkítása nem a strukturára, különösen nem a nyelvtani strukturára épül, hanem akusztikára. S így magyarázható, hogy sokszor e szempontból valóban pongyola mondatai ép akusztikailag szigorú művészségükkel hatnak megvesztegetően és szolgálják teljesen a célt. Tagadhatatlan, hogy mindenek ellenére fegyelmezetlen író, de az impresszionista ömlés fegyelmezetlenségével. És minden pongyolása megmagyarázható az ömlés mélyebb lényegével. Hogy úgy mondjuk, *szükségszerű* pongyolaság az övé.

A határozott és határozatlan névelő indokolatlanul bő és gyakran helytelen használata épúgy ebből magya-

⁵⁴ V.ö. Zolnai Béla: i.m.: 67.

rázható, mint — ami megtörtént, — hogy a hosszúra nyúlt nyitott mondat izgalmában elfeledkezett az ígéről,⁵⁵ vagy számadást vétett el.⁵⁶ Ez rávilágít az ömlés gáttalanságára, mely nem ellenőriz, csak kifejeződik. Hatvány Lajos a *Hangyaboly* kapcsán keményen kifakad a *tény* ellen: »Amikor Kaffka első figyelemreméltó regényét, a *Színek és évek*et megírta, (azóta mások sem írtak jobb magyar regényt) ez a stiláris lomposság volt könyve igazi elterjedtségének úgy hisszük egyetlen akadálya. Amikor tavaly a háborúról megírt nagyszerűen keserű beszélyét, a *Két nyár* címűt olvastuk, a konyhai témához való stilizálásnak, az élénkítés nem rossz módszerének hittük Kaffka hanyag írásmódját... De a *Hangyabolyra* vonatkozólag nem állhat meg semmi mentség... macskának mondom a macskát és Kaffka Margitot rendkívüli talentumához méltatlanul hanyag írónak.«⁵⁷ E hanyagság-motívum jelenléte tagadhatatlan és ez megróható, bár ugyanakkor velejárója az *önkifejezés* művészetének és kisebb mértékben, (Kaffkánál túl nagyarányú e hanyagság), merjük állítani, hogy a *célt* is szolgálja. Sik Sándor világosan kifejti e stílusművészet lényegét és azt, hogy valóban cél szolgálatában áll: ez a végletesen finom, különös, nem egyszer idegenszerű stílus nem önkényes. Azok a furcsán hosszú, mégis dallamos szavak, azok a hanyagul sorakozó, néha töredékes, mégis ritmikus mondatok, *szükségszerűen* kerültek úgy egymás mellé. Olyan belső finomságokról, a léleknek olyan lehetszerű halk megmozdulásairól van itt szó, amiket nem tud kifejezni az egyszerű mondat nyers őszintesége, sem a pontosan egyensúlyozott periódusok kimérten józan harmóniája. A lélek ködös mélyén, legrejtettebb rejtekén jár az író, egészen az öntudatlanság határán, ott, ahol a sejtések, a megérzések, a pillanatnyi felvillanások születnek... Ezeknek a mondanivalóknak külön sajátos nyelvet kellett teremteni. Nem egy mai prózaíró megpróbálkozott ezzel, de talán egynek sem sikerült úgy, mint Kaffka Margitnak.⁵⁸

A főntebb említett hatás azonban letagadhatatlanul

⁵⁵ K.ny. 69. Lírai jegyzetek egy évről.

⁵⁶ U.o. 74.

⁵⁷ P.N. 1917/168. sz.

⁵⁸ T.é. Élet, 1911/II.: 1244.

közrejátszik. Néha teljesen Szomoryra emlékeztető szórendű, hangszerelésű és gyengédségű leírásai főleg *helyzeti* gyengédséggel bíró igéi vannak:

...és váratlanul csendes népek voltak *általában*. A piczinyek is, — *szegénykéek*. Pedig nekik csak egy keskeny tornáczuk volt a bejáró előtt, sem kert, sem udvar, mert odaszögellt az oláhpapék kertje, meg a kőfalas czinterem. De a fal s a házhátulja közti résen, egy elszögezett utcaajtó rácsa előtt volt egy pár lépésnyi zűg a padfeljáró árnyékában, ott játszottak boltocskát, vagy átmásztak a czinterembe, *átemelték a legkisebbet és ott üldögéltek a mezei fűvön egy csomóban, nem is szaladgáltak, csak ültek szépen* és mindig együtt a sok orgonasíp testvéreké. ⁵⁹

Az akusztikai hatás iránt nagy érzéke van és nem sajnálja fölkiáltójeles megjegyzéssel kísérni ily irányú észrevételét:

Otthon a hallban elővettük a Corriera Della Serát. (Milyen dallamos név, ha firenzei rikkancsok éneklük lágy, olvadó, mégis pathetikus melódiára!) ⁶⁰

A maga alázatos íráságával tiszteli anyagát, a szót. Tudja, hogy a *kifejezés* sikere a szón múlik és mély-séges tisztelettel hódol, udvarol neki, gyötrődik s harcol vele és mint látni fogjuk, lázad is ellene. Számtalan megjegyzése teszi világosan láthatóvá e kapcsolatot. A *Színek és évek* asszonya mondja régi udvarlójának:

Az élet csakugyan nem nagy dolog, mert egy a vége. Akárhogy lett volna dolgunk, sokkal jobban aligha esik a megvénülés. Isten ments, hogy mi együtt éltünk volna! De amit így az ember mondhat egymásnak, lássa már tudom, hogy ez a legtöbb. A legnagyobb emberi ajándék a szó, a szó! ⁶¹

A szónak, mint életértéknek túlbecsülése csakis olyanoknál lehetséges, akik az életet nem élik, hanem elgondolják, mint a *Mária évei* hősnője, aki pontosan adja e kultusz definícióját:

⁵⁹ S.t. 58. Egy régi eset.

⁶⁰ L.j.e.é. 70.

⁶¹ 235.

Hisz lássa, alig tehetek egyéb okosat itt, mint a Maga mondatain élödni és *néha olyan ijedelmesen megnő egy-egy szó jelentősége bennem; rituális értékű lesz. — A szót amúgy is fontosabbnak érzem én a tettnél például.*⁶²

A nőknél éppen azért van a szónak nagyobb fontossága — mondja Schöpflin —, mint a férfiaknál, »mert a nők a maguk korlátozottabb helyzetében sokkal kevesebb alkalmat találnak arra, hogy teljes életet éljenek, tehát szavakban pazarolják el fölösleges életenergiájukat. Kaffka Margit női, mind töredék, csonka életet élnek s náluk csakugyan szavakba foszlik minden. S éppen ebben a mindent-kimondásban, amely lelküket mintegy üvegen keresztül láttatja, van meg a kegyetlenség, a minden sugarat átbocsátó üveg hidegsége.«⁶³

Ennek az intenzitásnak következménye az, hogy mindennél jobban foglalkoztatja a szó *kifejezőértéke*. Ki kell emelnünk ezt nála külön, mert e nagy nyelvi kultúrából teljesen hiányzik annak a tudata, hogy a szó építő eleme, része a külső formának is, egy bizonyos fajta konstrukciónak és létevel ezt is szolgálja. A szó kifejezőértéke érdekli mindentől elvonatkoztatva; mit alkalmas kifejezni és mennyire, a belső kompozíció szempontjából. Tisztában van a nevek hangulati értékével, föl is használja a belső kompozíció érdekében tökéletesen:

... — holnap hazajön vakációra a bátyám is, aki Pesten tanul, az *Albin*.

El kellett mosolyognom ezen a furesa, csúnya fiúnéven, *a mely petyhüdséget és gyámoltalanságot jelentett a hangzásával már.*⁶⁴

A *Levelek a zárdából* szerelemről suttogó nagy lányát Csics Ilonának, a vallásos rajongót pedig Martin Ellának kereszteli el. Itt szintén a két név hangulatkelő pszichológiai hatásával számol.

Ismeri a szavak lélekállapotot, kultúrfokot és egyéniséget hordozó erejét. Sőt a szavak *osztály*-jellegét, társadalmi helyzetet kifejező jellegét is. A férjet jellemzi ilymódon a *Két nyárban*, a puha, nem harcos, társadalmilag fölfelé kapaszkodással jutni akaró férfit:

⁶² 53.

⁶³ i. m.

⁶⁴ S.t. 59. Egy régi eset.

De nem csak mások előtt, maguk közt is így szólt hozzá:
»Kérlek szépen!« és nagyon szerette ezt a szót használni:
»korrekt«; de egy r-rel ejtve, így »korekt«. ⁶⁵

Az Amerikát-járt szolgálólányt, aki külön és büszkén járkál a bérház proletárjai között, szintén *szóval* mutatja be, amikor belekapcsolódik a kis regény hőseinek életébe. Egyszerre jellemzi ezzel a lányt és környezetét s ugyanakkor társadalmi helyzetüket s a közöttük fennálló lelki viszonyt:

Hát a honvágy, lelkem!... az, az!... Egyszer csak nem kell az embernek enni, nem alszik: úgy néz ki, mint egy váltott. Csak haza... haza!... Míg a hajón nem ül, nincs nyugta... úgy rajta van a happaré!

Mindnyájan hangosan nevettek a különös parasztos szón, melyet íme, t u d v a, csak színezésül mondott ki a leány. ⁶⁶

Említett képességének érdekes dokumentuma ez az idézet —, és egyben Kaffka Margit magasrendű pszichológiai érzékről is tanuskodik:

A karácsonyestjük néhány nap múlva oly szép volt, oly meghitt és drága, — elmosott minden haragot, féltékenységet, vádat az a sok hirtelen-jött találékonyság, mellyel körülvették egymást a szegénységben. Ez emberek számára a *szóval-gyengédség* új és csodált eleven forma volt, maguk-találta friss út, melyre szülőiket, magukat felülmulva léptek, s mily büszkék, mennyivel különbek lettek általa ép ezért!... ⁶⁷

Mily tökéletes ennek a gondolat- és kötőjelekkel bőven megrakott, finom elemzést hordozó mondatnak akusztikai megalkotottsága is. Az *ép ezért* hátracsapásával hogy emelkedik, feszül a mondat a fölkiáltójel felé. Szinte sűrített képe ez Kaffka Margit stílusművészetének, gondolatjelhalmozásával, hosszúságával és akusztikai tökéletességével.

A szó teljességgel az önkifejezést szolgálja és egyúttal a mindenképen való kielégülést is:

⁶⁵ 5.

⁶⁶ U.o. 13. A ritkítás K. M.-tól való.

⁶⁷ U.o. 53. A ritkítás K. M.-tól való.

Kimondtam a szót, — s vele végem.
— A szóval elhagyta a szívem a vér.
Agyambul kiégett minden kicsi ér.⁶⁸

Életformává emelkedik nála ez. Tersánszky J. Jenő írja visszaemlékezésében,⁶⁹ »hogy ha lehet egy formulát húzni egy élő emberi lényre és szabad valami jellegzetességében megrögzíteni őt, hát, ha visszaidézem magam elé Kaffka Margitot, akkor ő épen az az ember, akinél jobban senkinél sem láttam, hogy a valóságot és pedig a legbecsesebb valóságot a szavak jelentik számára. Tehát sohasem közömbösek neki azok. Ő az épen, akit mindenha a nyers horzsolás érzékenységevel láttam reagálni szavakra.«

Látásának főjellemzője a vizualitás és ezt a pillanatnyi víziót segíti a kifejezés felé az akusztikai elem. Kaffka Margit impresszionista művész, a motívumok pedig az összes impresszionista művészetekben túlnyomórészt képek a szó vizuális értelmében. A különbség csak ott van, hogy a képzőművészetek egymásmellettségben, valóságos képben egyesítik a motívumokat, az időbeli művészetek pedig egymásután és így lényegükkel ellentétben egy, kevés benső összefüggést mutató képsorozat adja meg látszólagos egységüket. Az impresszionizmusnak általában egyik főjellemvonása a vizualitás, a látomásszerűség.⁷⁰ A látási elemek olyannyira dominálnak Kaffka Margitnál, hogy a képpel való kifejezés sokszor már a *film* technikájával rokon. A *film pars pro toto* elve érvényesül itt. A jellemző részlet kiválasztása Kaffka Margitnál mindig a lelki történés függvénye. Soha sem csak a *képszerűség* a döntő, mint a filmnél igen gyakran és magától érthetődően. Sikerült példája ennek az itt következő novellarészlet. A képszerűség az *illegalitást* érzékelteti kitünően:

A szálló portása közömbösen tisztelgett; majd halkan, bizonytalanul csendülve ütődött a feljárat fokaihoz a *sarkantyú*, és két szolid fekete leánycipő könnyű toppanása kísért a szőnyegen. Odafenn egy pincér intett elmenőben a szobaleánynak és mindketten utánanéztek, amíg el nem

⁶⁸ Versek, 55. Méh-történet.

⁶⁹ K. M. Ny. 1931/II.:142.

⁷⁰ V.ö. Hevesy Iván: i.m.: 6.

tűnt a huszas számú ajtóban *e pár*, — *e sötét katona-
köpeny és gyászfátyolos kicsiny kalap*. »Hátha testvé-
rek!« — mondta a szobaleány hirtelen, — de aztán ki-
nevette önmagát ezért.⁷¹

A *Színek és években* hasonló módszerrel szuggerálja a vidék szórakozását, az ablakmellé ülést és kifelé figyelést. Az ablakok mögött meghúzódó személyek helyett az ablakokat figyelteti és beszélteti:

»Ni, a kis Portelky Magda!« adták hírül csendes, harangszós deleken az öreg, rokoni házak hunyorgó ablak-szeimei... — Formás fruska, csepp lábu, táncos fajta! — pislogta utánam jóindulatún a kedves Bélteki tánt ablaka az ormós, furcsa köeresz alól... s feleselt rava-szul felhúzott, hegyes szemöldjeivel a Zimán Ilka vén, megsülyedt sarokháza és mintha titkos maliciával integett volna utánam a két sunyi ablak.⁷²

A *Hangyabolyban* pedig: a gyenge káposztapalánták közt *ott sétált Szelényi papa; és egy nagy vastag szivar*.⁷³

Festői, de egyben pszichológiai nyelv a Kaffka Margité s ép ezért lélektani értelemben véve is lírai. Balázs Béla írja,⁷⁴ hogy: »Kaffka Margit tudja a dolgok nevét. Nincs az ő finom idegzetének olyan alig rebbenő neszelése, melynek kifejezésére ő fordulatot, jelzöt ne tudna, de a hitelest, a nyelv vegetációjában magától nőttet.«

A pszichológiai megfigyelést plasztikusan takarja, fedezi a nyelv, hibátlan szervességgel. A *Csendes vál-ságok* papnéja⁷⁵ a nagy egyedülségben és szomorú bé-kességben

néha, mikor lehunyta a szemét, úgy érezte, hogy a lelke mélyén csendesen, mélán és fehéren havazik.

Az adott állapot teljes kifejezése ez. Néha egy-egy el-talált szavával erős színt ad az egész mondatnak; át-festi, még inkább átvilágítja a lényegét. Egyetlen igével érzékeltet hangulatot:

⁷¹ Cs.v. 137. Ünnepe.

⁷² 22—23.

⁷³ 127.

⁷⁴ M.é. Nyugat 1913/II.: 53.

⁷⁵ 113. Az orsó mellől.

Már széles térdei közé szedte a lábast, a maradék rántottát körülményesen kotorgálja össze és *harsanva* harap a savanyu ugorkából.⁷⁶

Máskor a megfigyelés kegyetlen részletességével éri el ugyanezt. Levelet vár a frontról s rohan haza,

elfulladva kanyarodik fel az utcába, szívdobogást kap a lépcsőn, rámered a levélszekrényre, — *s a pléh kegyetlenül visszacsillog belülről, a szekrény hátát látni; — üres megint!*⁷⁷

A tudatos stílusharmónia legmagasabb foka talán a *Hangyaboly*ban használt hasonlata, mely szerint az apáca Kunigund arcán tombolt *az izgalom és oly vörös volt, mint egy kardinális süvege.*⁷⁸

Közvetett, mesterkélt, de tökéletesen illeszkedő hasonlat ez, érzékelteti a zárdai levegőt. Tagadhatatlanul spekuláció terméke. Stílusa minden spontánsága mellett igen feszült gondolati életet árul el. Intellektualitására jellemzők gyakori összetett szavai, de más motívumokban is szinte kicsillog stílusából »penetráns« intellektusa.

Kip-kop! hangzott távolabbról és ott benn a fenyvesnek, az igazi erdőnek *komoly kis pozitivistája* kopácsolt, kuttatott a szegény férgek után.⁷⁹

Vizualitásán is érezhető ez, sokszor szinte az elvontság határán jár.

A régi jegenyefasor sudarai meztelen, szégyenlős-nyurgán meredeztek a sáros fekete út két oldalán, *mint néma, szigorú felkiáltójelek rendei*, és a gyászosra ázott, koratavaszi földek barázdái közt még hócsíkok fehérlettek itt-ott.⁸⁰

Ez az intellektualitás aztán a lélektani megfigyelés mélységével összeforrva érdekes jelenséget hoz létre. A szép-próza egyes részeiben kivillan az *értekezés* nyelve. Néző-

⁷⁶ A r. 26. Este.

⁷⁷ L.j.e.é. 85.

⁷⁸ 94.

⁷⁹ Nyár. 45.

⁸⁰ Sz. és é. 166.

pontja is akárhányszor a tudományé és nem az irodalomé. Egy gyerekről írja, hogy

sokszor úgy néztem, az anyja előtt is bezárt valaki ő. Nem ellenségesen, szentimentálisan, vagy *hamletoskodón*, — csak függetlenül, magában állva, korrektül a gyermeki kötelességekben, de nem hajolva és kerülve minden alkalmat a törésre.⁸¹

Pontos és kimerítő a viszony rajza. Nem hagy semmit megmagyarázatlanul. »Stílusára általában is vonatkozik az, hogy semmit bíz az olvasóra. Nem szeret takarékoskodni a szavakkal, — írja a *Budapesti Szemle* kritikusa, — s hogy minél tisztábban kihallja az olvasó a hangot, mely lelkében zeng, újabb meg újabb változatokban hallatja.«⁸² És ez a stílus hajlékony és alkalmas minden mondanivaló hordására.

Nyelvi jellemzőereje, mely a megfigyelés biztos alapján nyugszik, elbírja a legnagyobb teherpróbát is. Az *Állomásokban* alakokat teljesen és kimerítően jellemez beszédmodorukkal s modorábrázolása beható nyelvi tanulmány eredménye. Alapos ismerője a »zsidós« és a »pesti« beszédnek. Talán az alapos ismeret okozza azt, hogy sokszor fölöslegesen visszaél ez eszközzel. Hüen adja vissza a gyerekbeszédet is; érdekesen és erősen kidomborítja annak jellegzetességeit:

Anyám, ez verébmadár, csakhogy még pólyás! A Menci szakácsné katonája verte le a fészekből, a nyaralóban, ahol a *piros* ezredes úr lakik. A két verébtestvérje meghalt. De ez ki tudja nyitni a szemikéjét; csak nézze, anyám!⁸³

A vízióval lelki tartalmat ad a legegyszerűbb tájleírásnál is; a nyelv gazdagon ontja a hangulatot, a nyugalommat,

Falconara *kacér* villáit láttuk, a rózsaszínfényű tengert, *bübos strandkosarakat és tarka fürdőző asszonyokat, kik mozdulatlan ültek a homokban, bámulták az estellő eget és vizet.* Ó, nyugalom, béke, paradicsom!⁸⁴

⁸¹ S.t. 35. A jöttment.

⁸² r.r. (Császár Elemér): K.M. posztumus könyve. Bp.Sz. 1919. II. 178.

⁸³ Szt. I. b. 24. A madarunk.

⁸⁴ L.j.e.é. 71.

— vagy a kemény áhítatot:

A dómot csudáltam meg ma... két ragyogó, elefántcsont-
fehér tornyát, ahogy felszökken, szinte megcsendíti az
ég boltját.⁸⁵

Kaffka Margit a kifejezés művésze, kifejezni kívánt
tartalma pedig önmaga. Ennek az önkifejezésnek tenden-
ciája tölti meg életét és lesz életformává. Minden írása
vallomás. Magáról, — *mert minden dolog közül e nagy-
világon magamnak mégis én vagyok a legérdekesebb,*
— mondatja a *Színek és években*.⁸⁶ Nem regényt ír, —
mintha nem is akarna azt írni. Néha egy-egy jelzővel
szólja el magát:

egy hosszú, hanyatló, tompán nehezülő életszakasz; de
mennyi alattomos, keserves küzdelmekkel, mennyi buta,
említeni is bajos, regényietlen, senyvesztő és lekoptató
nyomorúságok csatározásaival átlukgatott, szétron-
gyolt!⁸⁷

Attitude-je az élettel szemben teljesen irodalmi, viszont
nem irodalmat, hanem életet akar adni. Folyton figyelő,
szemlélő és leskelődő, aki mindent a kifejezhetőség szem-
pontjából értékkel. Minden lélekzétvételeiben *író*.

Mondanivalója mindig elsődleges élmény s ez él-
mény kifejezésére tör a nyelv minden eszközével. A ki-
fejezés vágya oly erős, hogy elégedetlen anyagával, a
nyelvvel, annak ellenére, hogy a *nyelven kívüli való-
ságok*⁸⁸ kifejezésében nagy készséget árul el. Az *Állo-
másokban* mondatja Rosztoky Évával: hogy milyen rossz,
unalmas, szánandó munka lehet tintával, fekete betük-
kel dolgozni; egy tisztán fogalmi technikával, látványok
nélkül, drága, síma, színes, gyönyörű habarcsok nélkül!
Szárason, szintelen.⁸⁹

A kifejezés gazdagítására minden eszközt felhasz-
nál. Így az interpunkciót is, mely kifejező eszköze a
gondolatközlésnek. A megértést szolgálja, s mint ilyen,
e beszélt nyelv hangsúlyozásának, az arcjátéknak, a gesz-

⁸⁵ Az ember kiszáll... Ny. 1913/II.:441.

⁸⁶ 22.

⁸⁷ U.o. 196.

⁸⁸ L. Ch. Bally: i.m.

⁸⁹ 274.

tusnak szimbolikus és konvencionális jele. *Eszztétikum*má ott válik, mikor az író, — mint Kaffka Margit is, — egyéni eszköznek tekinti és — elégtelennek érezve *a leírt szónak önmagában való hatóerejét*, — tudatosan fokozni akarja írásjelekkel a hatást és öncélú érzelemkeltő-eszköznek használja az interpunkciót.⁹⁰ Ez s az aláhúzásoknak és fölkiáltójeleknek túlzott használata is arra mutat, hogy Kaffka Margit nem bízik szavainak kifejező erejében. Hangsúlyt, gesztust pótol ezzel az eszközzel is. Az élire állított, nem túlságos szigorúan konstruált, de erősen és finoman különböztetni akaró stílus mondatainál rendszerint szükségszerű ez.

Kifejezni valója oly benső líraisággal árad, hogy minden intellektualitása mellett sem tűri a mondat zárt kompozícióját és a mellérendelt mondat szabadabb fajtájában, a romantikus tirádában ömlik, mely a primitívebb lelkiség megnyilatkozása.⁹¹ Primitív ez a lelkiség, a kifejezési összetevő erőssége és elfojthatatlansága miatt.

Míg a klasszikus stilisztika uralkodik anyagán, felülről nézi és rendezi a mondatokat: addig a romantikus író együtt fejlődik anyagával, benne él és maga sem tudja, hova vezeti őt a lelkesülés ösztöne, a saját páthosza, önmagából új és új tüzet élesztő élanja.⁹² Kaffka Margit is együtt fejlődik anyagával, de a lelkesülés ösztöne az egyre maradéktalanabb önkifejezés felé viszi.

⁹⁰ V.ö. Zolnai Béla: A látható nyelv. Minerva könyvtár. III. Bp. 1926. : 39.

⁹¹ Az összetett mondatnak két alaptípusa van: a *mellérendelés* és az *alárendelő* összetétel. Ez egyúttal a gondolkodás formáit is jelenti. V.ö. Zolnai Béla: Körmondat és tiráda, Minerva ktár. XX. Bp. 1929:6.

⁹² U.o. 25.

A költői kísérletezés

(Tapogatózás — Szabolcska és Kiss József — A nyelv iskolás gyakorlása. — Hagyomány — Szemérmes szentimentalizmus — A formabontó törekvés — Kifejezni akarás — Ady, mint elindító hatás — A gyermek: új költőiség — Menekülés — A formateremtés szüksége — A lélek költészete — Az impresszionista vízió — »Én szegény« — A szabadvers felé)

Mint említettük, Kaffka Margit az önkifejezés művésze és ennek következtében lírikus. Hogy munkásságának súlypontja a prózára esik, lényegében nem sokat jelent. Mint prózaíró is lírikus, és fejlődésének törvényei, látni fogjuk, azonosak prózájában és költészetében. Hogy e kettőt külön tárgyaljuk, annak oka a két forma szerkezeti különbözőségében rejlik, mely az azonos fejlődést saját formai törvényszerűségében mutatja föl. Kaffka Margit sajátos lélek, és e lélek megteremti sajátos versformáját is. A fejlődés útja pedig világnézetének fejlődésével szerves.

Az induló Kaffka Margit költészete *tapogatózás*. Bár tizenöt év alatt — ennyi mindössze írói pályája — igen gyors a fejlődése, mégis megteremti sajátos formáját. Költészete azonban mindvégig nem szabadul kísérletező jellegétől. Folyton készül valamire, folyton visszatér és újra kezd, hatásokra reagál. Magábaolvaszt tőle lényegileg idegen elemeket s újra formát teremt belőlük, mellyel önmagát fejezi ki.

Tapogatózó elindulásával egybeesik egy egész korszak kereső és teremtő elindulása.

A századforduló tudományos eredményei elviselhetlenné teszik a valóságot, és a menekülésre kényszerített művész kénytelen felfedezni, hogy nem ez, az eddig ismert, az egyetlen valóság. A tudomány és a tapasztalás csak a jelenségeket látja, de a jelenségeket irányító törvények világa, — az igazi valóság, — a dolgok lényege, ezek mögött van. Törekvés az új költői valóság teremtése s erre útál a szimbolisták vágyódása

és az impresszionista líra mély szomorúsága is. És megteremtik az új transzcendens világot.⁹³

Kaffka Margitot azonban erősen köti a valóság, melynek már szinte verista szemlélete egyéniségének lényeges része, s művészetének mindvégig érdekes színezője. Köti ez a valóság, de menekül tőle, egyre erőszakosabban és egyre sikertelenebbül. Folytonos kísérletezésének egyik főmotívuma ez.

Költői alkatából következik, hogy pályája elején a Petőfi-iskolához tartozó Szabolcskától tanul. Arany János versművészete mélységesen idegen tőle, s az itt-ott föllelhető, Aranyhoz vívő vékony szál Kiss József költészetén vezet keresztül.

Komlós Aladár *anti-esztéta* magatartásnak nevezi Kaffka Margit viszonyát a vershez.⁹⁴ Kaffka azt akarja megéreztetni, hogy verse nem művészi munka, nem »irodalom«, hanem egy élet közvetlen szóbaömlése. Hozzátehetjük ehhez, hogy ez ismérve az önkifejezés művészetének, és ez — amint kifejtettük — az asszonyíró sajátossága. Ugyanakkor persze a *művész-szemlélet* teljes hiányát is jelenti.

Fejlődése során eljut az erre való tudatos törekvésig is. Így Szabolcska és Kiss József hatása tulajdonképpen csupán művészete anyagának, a nyelvnek *iskolás* gyakorlását jelenti. Termékeny hatás nincsen belső analógia nélkül, és ez esetben az analógia teljességgel hiányzik. Az anyag gyakorlása ez a keresés, a még fejletlen lélek kényelemszeretetével. Erre utal első verseiben a költői *közhelyek* gyakorisága is. Mert a *közhely kényelmet* jelent: a kifejezésért vívott küzdelem kikerüléséről árulkodik.

De már e tisztán gyakorló periódusában jelentkezik fejlődés a dalszerkezet szétfeszítésében és néhány szokatlanabb kifejezésben. E jelenségeket erősen kifogásolja a *Versek* c. első kötetének⁹⁵ egyik bírálója.⁹⁶

Nyomát találjuk e verseskönyvében a magyar költés régi hagyományainak, a népi románcnak és a balladának, még pedig Szabolcska és Kiss József közvetítése

⁹³ V.ö. Komlós: i.m.

⁹⁴ i. m.

⁹⁵ 1903.

⁹⁶ Névtelen: K.M. Versek. V.U. 1904/5.:75.

nélkül is. Ez a tény egyben Szabolcskától és Kiss Józseftől való eltávolodást is jelent, s magyarázza, úgy gondoljuk azt, amit Mikes Lajos mint *érdekes* jelenséget szögez le,⁹⁷ hogy t. i. ami Szabolcskában modorossággá lett, az Kaffka Margitban mindig az eredetiség varázsaival hat.

A vers népi tónusban tartására való igyekezet néhány kitűnő szókép alkotására, vagy felelevenítésére ösztönzi. Nyelvművészetének kezdete ez. Az *Úti levelek*⁹⁸ szép példája nyelvteremtő törekvésének. E versben a hazatérő szerelmes alatt *pedzi* már az utat a ló és így üzen asszonyának:

*Rózsafa levele, szakadj rám, boríts el,
Csak, édes galambom, te ne szomoríts el.
Ládd, rokolyát hoztam, skófiummal ékest,
Gyenge lábacskádra táncos cipellőket,
Török asszony fátylát, habosat, fehérét,
Hajnalszínű kendőt, gyöngyöt, mives éket.*⁹⁹

Az aláhuzások világosan utalnak azonban ez évek másik két áramlatára is, a Balassa-renaissancera és a kuruc költészetre,¹⁰⁰ melynek motívumgyarapító hatása Thaly Kálmán közvetítésével saját nemzedékénél, de az utána következőknél — így Ady Endrénél is — megfigyelhető.

Biztos verselésű és ügyesen elmesélt élekepeiben¹⁰¹ az a késői szentimentálizmus érezhető, melyet legszívesebben *szemérmes szentimentálizmusnak* neveznénk s amely talán a magyar szentimentálizmus sajátossága a némettel szemben.

Külön említést érdemel itt néhány finom reális megfigyelés, mely a későbbi Kaffka Margit művészetére oly jellemző s mely a főntebb említett erős *valósághoz-kötöttségét* is dokumentálja. E valóságnak lírikusa, s ennek látszólag nem lírai elemeivel teszi költészetté a képet. *Magdolna*¹⁰² c. gyöngén sikerült újtestamentomi élet-

⁹⁷ K.M. versei, Politikai Hetiszemle, 1904/6.

⁹⁸ K.M.k. 119.

⁹⁹ i. m. 120.

¹⁰⁰ V.ö. K.-nál még a Rodostó c. alkalmi versben. H.v. 32.

¹⁰¹ i. m. Buzavirágok ciklusa.

¹⁰² Versek, 41.

képéből idézünk néhány sort. Jézus föltámadása. Emmausnál összeverődik a nép és

Az élő mestert várja béna, vak,
Almát, tojást osztanak el a vénék,
Hogy csend legyen. Mégis kiáltanak.

Ez a valóság nem óvja ugyan meg a kezdő költészettel járó gyakori érzелgősségtől, de bizonyos józansággal köti ezt. *Este* c. versében¹⁰³ — mely két szerelmes párbeszéde, — a férfi *csodavárosba* hívja az asszonyt, hol az *illatos ködben ezer kusza vágy* száll. Az asszony követi a hívást, de kijavítja az álmot:

Egy kis szobánk lesz az emeleten...
Majd *gyorsfőzőn* csinálom az ebédet.

Szereti másrészt apró, beékelte realitással emelni a költői képet:

Csitul a szellő, — *lábhegyen csak*
Kimélve, búsan közeleg, — ...¹⁰⁴

Fejlődése során a groteszkig emelkedik e költői fogással, melyből mindjobban eltűnik a díszítő jelleg s egyre inkább cél szolgálatába áll.

Ugyancsak érdekesen színezi életképeit az asszonyiség, mely már itt jelzi a lázadó Kaffkát, a férfinál különbbé válni akarót, a győző asszonyt és egyúttal a női lélek ismerőjét és figyelőjét; a lány levelet kap, melyben szeretője írja, hogy *szombat* óta nem törődik vele. És a lány felel: megcsaltalak rózsám *még csütörtök* délbe.¹⁰⁵

Formát bontó és formát teremteni készülő tendenciája mögött természetes fedezetként áll a lélek lázadása, mely furcsa ízt ad a még erősen tapadó hagyománynak.

A *Pogány imádság*-ban¹⁰⁶ már lázad a csend és a béke ellen:

...Szörnyű, — hogy itt zátonyra jutva várjam,
Míg rám fut a repkény, beszó a pók.

¹⁰³ K.M.k. 101.

¹⁰⁴ Versek, 34. Kertben.

¹⁰⁵ Versek, 12. Felelet.

¹⁰⁶ Versek, 66.

Nagy Istenek! Szedjétek össze nékem
A csillogó s a gyilkos napokat, —
Abbul szűrjétek az életek éltét,
Szikrázzon, égjen minden pillanat!

Hogy ezt a motívumot milyen magasra értékeli, bizonyítja az is, hogy ezt a verset következő verseskönyvének¹⁰⁷ vezérversévé teszi.

A bontást és a lázadást szolgálja a közvetlen költő-elődeinél is kedvelt testamentomi jelenetnek megverselése is. Kaffka Margitnál ez — a tárggyal adott igazságkeresésen túl — menekülés-jellegű *exotizmus*, hisz a mélyebb átélés hiányzik itt még¹⁰⁸ s a tárgy, sőt a sokszor igen sikerülten érzékeltetett bibliai levegő is csak dekoráció. Díszíti és kiemeli a lázadást és ezen az úton igen gyakran a profánságig jut el.

A *Szűzanyánál* c. versben¹⁰⁹ új Mária-szemlélet domborodik ki, mely mint korjelenség is figyelemre méltó. Frivol és ugyanakkor tiszteletteljes ez a szemlélet. Szokatlanul hangsúlyozza az ember-jelleget. A modor társasági és társalgási. Ön-özi a Szűzanyát. Lázadás ez a hagyományos szemlélet ellen. Nyilvánvalóan Heltai Jenő hatása, de a hangot a szokatlan témánál alkalmazva, furcsa eredményt hoz s ebben rejlik dokumentum-értéke:

...Önt kereste szívem
És Önhez vágyott ez a sok virág.

...
...Emlékezzék meg! Egykor, Judeában
Gonosz nyelvektől Önt is érte vád...

...
— Ön irgalmas, mert hisz boldog nagyon.
Ne emlékezzék! — Adjon békességet!
Fogadjon vissza engem, asszonyom!

A *Versekben* azonban a *Petike jár*¹¹⁰ az, mely kitekintést enged az elkövetkezendő, teremtő Kaffkára. Lélekben első hírnöke annak a külön világnak, melyet Kaffka Margit teremt a magyar lírában, az anya költé-

¹⁰⁷ K.M.k. 1906.

¹⁰⁸ *Itt még*, mert később egyre mélyülő élménye lesz ez, s halála is egy ily tárgyú regényhez való jegyzetése közben éri.

¹⁰⁹ Versek, 76.

¹¹⁰ 80.

szetének. Formában pedig első jelentkezése a kifejezés érdekében történő bomlásnak. E különben tökéletesen kötött, rimes-időmértékes versnek rímei és ritmusai céltudatosan és sikeresen festik alá a kifejezni kívánt célt: a gyerek első lépéseit. Tulajdonképpen itt találkozunk Kaffka Margit az új költés lényegével.

Amíg a régi vers a lelki folyamatnak egyetlen jellemző pontját, illetve a lelki folyamat eredményét mutatta be, addig az új költés oly formát alakít ki, mely magát a folyamatot viszi bele a versbe, az egymásután következő pillanatokat.¹¹¹

A versforma is rugalmasan kezdi követni az egyéni bensőséget. Nem előre kész szabályokhoz igazodik a vers ritmusa, hanem a kifejezendő érzéshez. Tóth Árpád és Babits Mihály bevezeti a nálunk addig szokatlan *enjambement*-t. Komlós Aladár szerint azért, mert az élőbeszéd természetessége kedvesebb nekik, mint a túlságosan kerek dallamosság; de úgy gondoljuk, kereshetjük ennek okát a beállítottság változásában is, mely a *szemléletről* a *kifejezésre* teszi át a törekvés súlypontját és kereshetjük ugyanakkor a belső költői atmoszféra megváltozásában is. Hisz az *enjambement*-nal egyidőben föllép az egyre merészebb és távolibb asszociációk keresése, mely nem kedves az élőbeszéd természetességének, annál kedvesebb azonban a türelmetlen és türelmetlenségében ravasz kifejező-ösztönnek.

A gyorsan fejlődő lélek hamar eljut Ady Endrén át¹¹² az új fogalmazásu mondanivalóhoz és ezzel együtt új tétovasághoz. 1909-ben *Garabonciások* c. versében,¹¹³ mely a *vers libre* alcímet viseli, jelentkezik az ösztönös társadalmi és művelődési védekezés az új ellen, de egyben erős olvasottsági tájékozottság az adys levegőjü verssorokban és a tagoltságban.

¹¹¹ V.ö. Komlós, i.m.

¹¹² Sassy Csaba írja visszaemlékezésében (Margit asszony, Reggeli Hírlap, Miskolc, 1921/35.), hogy K. 1903. őszén kerül vissza újra Miskolcra tanítani, ahol maga köré gyűjti az írókat és lakása állandó viták színhelye. K. e vitákban, mint az Ady költészetének bátorszavú védője vesz részt.

¹¹³ H.v. 31.

Most új dalok hegedősei járnak,
Tépett szárnyu, nagy vihardarak,

• • •
Prófétái ők démoni, ősi csodáknak
— Ám betegek, bénák, furesák, szomorúak.

• • •
Az új kobozok kúsza ütemre ha lelnek,
Múzsájuk az asszony, aki hattyut ölel:
És zengik, *amit csak bomlott agyú sejteth,*
Ihletük méregpohár, bús mákvirág kelyhek

• • •
— Ám kobzukon a jövő szilaj himnusza kel.

És eljön a jövőndő, amire várnak;
Egyenletes, szabad munkás, erős,
Emberek jönnek, étkesek, vidámak,
Asszony, ki szürke dolgos rendes állat.
Szezelem, melybe nincs gyönyöre gátnak,
Óh jaj, — szegény, szegény sok új hegedős!

A keresgélő lélekre, a kísérletező költőre világít rá az egész idézet. A második versszak már az új magyar Parnasszus hangja, melyet ojtogat, frissít a francia *décadence*. E versszak lelkes sorral zárul, de a következő újra tétova. A jövő pontos elképzelése sajnálkozással ér véget. A tartozkodó és kereső asszonylélekre mutat az utolsó előtti sor.

Tétovaság jellemzi társadalomszemléletét is. A *vadasi erdő*¹¹⁴ c. kis elbeszélő költeményében az erdőről versel, mely az egész falué volt, de kisajátították. Lázadó vers. Azonban e lázadás inkább a tények megváltoztatása ellen irányul, és csak másodsorban a jogfosztás ellen. A második motívum szociális élet kitűnően érzékelteti a *tilos* szónak háromszoros egymásmellé helyezésével a kezdő és a befejező versszakban.

Az alakuló új költészet teljes kelléktárával kísérletezik. Minden hangot végigpróbál, de az induló nemzedék egyik költőjénél sem tapasztalható ily tisztán, ennek a hangolásnak kísérlet-jellege. A közvetlen költő-elődök hagyományozta haláleképzelés jelentkezik, de a forma erősen bontott s a képek újszerűen kézzel foghatók. Az említett *szemérmes szentimentálizmus* tiltakozik

¹¹⁴ K.M.k. 77.

az alant következő idézet végén¹¹⁵ az ellágyulás ellen, s ez érzés visszahatása adja az előző képek tiszta keménységét:

...Üzenetképp száll a haraszt: A dér jön!

A lankadt szárnyu hír szól: Itt suhog

A völgyben. Jönni fog!...

És halkan, mint a zörrenő levélvész,

Ahogy riad a néma fák alól,

S a reszkető fehér nádasban elvesz,

Úgy jön felém a kór...

. . .

Pihés mag érett rendre száz virágon,

Tobozgyümölcs zörren a galy hegyén.

Én Istenem nem volt fiam, se lányom,

Takaros házam enyhe völgyben én

Föl sem építhetném...

. . .

...Komolyan, némán, fővegét levetve

Virrasszon egy-két hallgatag barát...

Csak meddő jajszót, szennyes könnyeket ne!

A két, hideg kezem tegyék keresztbe

S mormoljanak halk, suttogó imát!

Közben megéri az asszonyi élet beteljesedését, a gyermeket. A kereső lélek új költőiséget talál s ugyanakkor biztosabb alapot és igazabb valóságot minden eddigénél. Szinte el sem hiszi:

Jött egy csoda. Harmatlágy, piczi jószág,

Édes, lihegő, bimbószínű lény.

Vér lüktet benne! *Eleven valóság!*

S nézem kétkedve, tanakodva én...¹¹⁶

E költemény különben verselési bravur is. Minden versszak utolsó sorában a gyermekhez szól. Ez a sor színezi a verset és ritmusbeli különbözőségével tudatosan idegessé teszi a jambust.

— Hát vége volt a titáni hévnek,

Nagy száguldásnak *viharparipán?*

Közelebb jöttek-e a messzeségek?

Nem! — Csakhogy itt engem keres az élet,

— — — Az csak a párna fodra, *csacsikám!*

¹¹⁵ K.M.k. 69. Temetés.

¹¹⁶ K.M.k. 71. Laczkó.

Az utolsó sor családiassága szuggerálja az élmény melegségét; e hatásban nagy része van az aláhúzott *viharparipán-csacsikám* rímpár képzetellentétén alapuló hangulathumorának is. Költészetének csúcsain jár e gyerekversekben. *Petike utazik* c. versében¹¹⁷ meglepő, líraisága mellett a tartalmi precizitás. Az anya és a nevelő találkozása ez, mely oly becessé teszi későbbi gyerekkönyvét.

Jöjj kis matrózom, építünk hajót!
Kis nyírfakérget bordának te hozz!
Én sássziromból tűzők lobogót,
Árbóckosárnak jó egy makktoboz;
Rúd lesz a pimpó szára és a vad
Réti füvekből szigonykötélünk...

Ide tartozik a későbbi — *Emberke (Rámnyitja az ajtót)* is,¹¹⁸ mely a költő legszebb verse. Itt valóban teremt. Új a mondanivaló, és ez teremti magának szervesen formáját, a sajátos *szabadverset*. Erről később, a formai fejlődés tárgyalásánál szólnunk. Ha van valami kötöttség ebben a versben, a lélek kötése, az anyai szereteté az, melynek szuggesztív ereje acélgyűrűként tartja össze a magyar asszonylira e remekét.

Kaffka Margit lélekalkatából következik azonban, hogy ez az új költőiség, ez az eleven valóság egyúttal új problematikát is hoz. Nyugtalan asszonyintellektusa és írói volta már itt sejti, hogy nem egyetlen valóság ez, és hogy a teljes asszonyiságnak nem elég cél csupán a gyerek.

...Kilobban a tűz, elhallgat az ének,
Itthon maradtam — mindörökre véled,
Egy álom int még. — — — Ne sírj! Nem megyek.

És az az álom egyre erősebben int, a lélek egyre jobban lázad a korai beteljesülés ellen. A *Bölcsődal*-ban¹¹⁹ már *céda anyának* nevezi és szörnyű átokkal szögezi magát, az immár szimbolummá nőtt bölcső mellé:

...Hója-hahója! Ébren vagy-e Isten?
Halld meg az átkomat az éjszakában!

¹¹⁷ K.M.k. 107.

¹¹⁸ Utólszor a lyrán, 6.

¹¹⁹ K.M.k. 74.

*Ha egyszer, csak még vad álmok után üz
 Illatlelkek serege, kósza bűbáj, lidértcűz,
 Vánkosait üresen, hidegedve találjam!
 Úgy! Halottmerek legyen csöpp fülemile-lábad,
 Fakó, szederjes a te szád, üde szád,
 Ha még egyszer megindul a nagy, viharos úton,
 Csodás, gyönyörű idegen úton
 A te anyád, a te édes anyád.*

A nyelv megszokott fordulataival és szürke jelzőivel makacsul áll őrt a konvenciók fölött és nem követi még teljesen a lélek fejlődését. Régi formában, de már tudja, hogy sorsa lázadás:

*...Hívnak, csalogatnak ismerős dalok,
 Nekem verdesnem kell a börtön ablakát.*¹²⁰

A következő versben¹²¹ azt is tudni véli, hogy lázadása reménytelen:

*Én nem tudok
 A csendről, melybe száz forró titok
 És jövő viharok lelke ébred;
 ...A csendről, melyre menydörgés felel, ...
 . . .
 ...S a szívnek várni, várni nincs joga, —
 Úgy jó a holnap, ahogy jött a ma,
 Míg percre perc születni kénytelen,
 — — — E csöndet ismerem.*

Mély gyűlölséggel védekezik ez a lélek később is a *hét-köznapi* ellen s ép e védekezés és menekülés által lesz a *hétköznapi* művésze.¹²²

Sorban következő *Tallózó évek* c. verseskönyvében a lélek fejlődése rövid időre megáll. Rátalál az *én*-re, a lélektani értelemben vett *személyiségre* és ez teljességgel betölti. Most uralkodó és központi problémává érik nála a formateremtés szüksége. A forma eddig, az íróvá fejlődés éveiben a másfajta keresés kényelmével alakult a mondanivalóval adott gyakorlás útján. Most előtérbe lép. E kiteljesedést reveláló állomásán a lélek megáll rohanásában és egyhelyben keres. Ezzel elébe megy egy-

¹²⁰ K.M.k. 61. Madársors.

¹²¹ i. m. 63. Csend.

¹²² L. még A dokumentum-regény és novella c. fejezetünkben.

ben a formának, melyet a szükség kényszerít az előrehaladó keresésre. A találkozás megtörténik és ennek eredménye *A város* c. vízió,¹²³ Kaffka Margit e korszakának legnagyobb teljesítménye. A fejlődés kétségtelenül a pontos kifejezés felé indul el. Ez a törekvés finomítja el a vers elemeit; ez érzékelteti meg vele ez elemek fontosságának tudatát. A nyelv teljesen a vers szolgálatába áll és ezzel az elszegődésével uralkodó tényezővé válik.

A lelked messze, idegenbe való
Gyűrött, furcsa, öreg japáni lélek.
Tettetve kies, mint szigetbeli tó.
S a nagy, riadalmas, dús óceánnal
Titokszerűen egygé folynak a mélyek...¹²⁴

A verset egészen magasba emeli az ütemszerűen és következetesen ismétlődő jelzőtorlásokkal.

A lélek költője itt, a vers minden elemével a belső valóságot szolgálja, melyet kifejezni akar. A belső valóság érdekében emelkedik a nyelv kifejezőkészsége olyan magas fokra, melyet eddig elérni képtelen volt.

...Fürge, szomorú, apró mosolyod
Halvány redője aranyszőtt selyemnek...

Belejátszik e jelenségbe az is, hogy Kaffka Margit ekkor már a *Csendes válságokat* írja, melynek a lélek- és idegélettan határán járó novellái szoros összefüggést mutatnak e költészettel.

...Sok, tipegő, finom ösztöngondolatod
Játékos és bölcs, mint a beteg gyermek
És mint a tarka, lágy, bőráncu selymet
Puhán, hízelgően alakomra dobod —
A mosolyod.

Az *öztöngondolat* szinte lélektani kifejezés már. Pompásan keveri a belső és a külső valóság tájait, de mindig a lélek érdekében és magyarázatára:

...Hús illathálóban pihen a vágy
Mint nagy, szélcsendes, parti reggelek,
Mint lampiónos, felhős tavasz-alkony.

¹²³ T.é. 21.

¹²⁴ T.é. 3. Huro-ki

Ez tulajdonképpen az expresszionizmus kezdeteit mutatja az impresszionista Kaffka Margitnál, a hajlandóságot e lényegi átalakulás felé, melyet azonban rövid költői pályáján nem valósíthatott meg. Erről a jelenségről még szólunk tanulmányunk utolsó fejezetében.

Pályája kezdete óta kedvelt életképeitől e korszakában sem szabadul, de a műfaj fejlődik vele: átlelkiesül. A kis történet mindjobban háttérbe szorul és uralkodni kezd a dolgok mögötti mondanivaló.

A kifejezés érdekében a ravaszul primitív verskonstrukcióval is megpróbálkozik tökéletes eredménnyel:

*Én nem megyek tovább innét!
A tó szeme most kinyílott,
Reggel van, árny van — a tó mély —
Én nem tudok elmenni innét,...*¹²⁵

Ugyanakkor elmegy azonban a legösszetettebb impresszionista vízióig. Kifejező készsége *vizuális*, sőt, hogy Király György szavával éljünk, *viziónárius*.¹²⁶ Ennek, valamint *lírai szimultánizmusának* kitűnő példája *A város* c. ciklus.¹²⁷ Ez az impresszionista vízió összefogja a szabadvers felé fejlődő Kaffka Margit teljes versművészetét.

...Itt ülök zsibbatag
Álom, s fürdő után még, lágy távolokba nézve,
Napfénycsik szállal át, — beletáncol a mézbe, —
Jó volna itt maradni békén. De nem szabad.

Prága régi toronyórája előtt az ó hangulatot tökéletesen érzékelteti a nyelvvél és a közbeékelt tizenkettősökkel:

Ver zengve, — s kijönnek mind a tizenkettő,
Az apostolkák sorjába, körbe,
Az Péter a kulccsal, az János a könyvvél.

És hosszú, vontujju, vézna kezükkel
Megáldanak engemet, az idegent is,
Keresztet írnak és tovalengnek.

¹²⁵ T.é. 5. Primavera.

¹²⁶ Ny. 1920/I.: 4.

¹²⁷ T.é. 21—31.

Megjelenítő készsége bámulatosan gazdag. A régi templomnak leírása, — ahova besüt a napfény: az impreszionista versművészet ritka szépségű példája, a színek tobzódó fölvonultatásával. A templomívek *denevérszínű* árnyával s a *barna* padsorokkal kezdi a víziót és

...Benn bágyatag, *fehér* csipkékben a nagy oltár,
Mély jakóarany derengés, halk mise-büvölet,
Álmatag, messzi sárgák, zárkozott lilaszínek
Közt selymes, zümmögő hipnózis lágy fénypalástba járkal.

És folytatódik a színek vonulása: *Smaragd s rubint* az ablak, *piros* a pokol és vértanu-dicsfényt jelent a *zöldszín* üveg.

A vártömlöcből újra napfényre kerülve ismét színnel és finom realitással szuggerálja a megváltozott hangulatot:

...Nyolc éves fiu trónol fáskamaraküszöbön, deszkaládán,
Zöldharisnyás, pirostérdü. Gajdol játszós-komolyan ott,
Kezébe' hosszú, karmesteri bot, — —
Két hófehér nyuszi fülelve rá — ül kedvesen a hátsó lábán.

A szállodába visszatérve, — evvel a visszatéréssel fejeződik be a vízió, — tökéletesen élénk varázsolja az otthont egy közbedobott sorral:

Ó... — otthoni csomagok, — és otthoni gondok,
Érdekek, undorok; vágys, bolondok!
— — *Most vetköztetik le a kislejtemet.*
Otthoni szobám. — Ott most lámpa nem ég.
Homályban az asztal, a kályhasarak. —
Ott halotti csendben a jövőre várnak,
Mert évekig láttak
És mindent tudnak rólam a butorok.

Az *én* körüli tapogatózás természetesen elégedetlenséget és mély szomorúságot hoz. Új alapot a rohanásra. Megszületik a meghatározás, az *Én szegény* — mely később is visszatér a versek során. Fönti címmel írt versének¹²⁸ nagy vallomásbeli értéke idézteti velünk a következő sorokat. Pontosan mutatja a lélek állapotát, a keresés eredményét és a kezdődő új futást:

¹²⁸ T.é. 15.

Két szemem erővel feszítettem nagyra, kerekre. Nézzen!
És ösztökéltem a lelkem, hogy serkenjen, kaput nyisson!
— Buzgón azalatt az ujjaimon számláltam titkon,
Hányféle a szín, illat, íz, — és hánnyal vagyok már
készen?...

...S szóltam: bizonynal adhat nekem valamit, kép,
ember, táj, városok.
Lám, sok idegen arc! szemek, — sok párás lélekablak!
Utcák, új hidak, ó templomok. Csak valamit ki ne
hagyjak!
És eltökéltem minden kriptát, csukott szobát kinyitattok.
Képmás, ha rejti előlem titkát, szép, ősi mosollyal
az ajkán,
Remélve, s szívdobogva órákig állok előtte, s
kikönyörgöm, kivárom...

...
Énbennem vak, siket az Ige és gyökértelen,
Én átkozott üvegvalóm csak átereszt színt, fényt
és árnyat,...

...
Én — — — Egy-egy nyilalló perc, mint fénysejtés,
béna idegre ha rám hat,
Tudom elevenig soha, soh'sem ér.
— Hol az én életem? Mi az élet nekem? Mit ér?

A vers formai szempontból is jelentős költészetében.
A *Morvamezőtől—Úráig*¹²⁹ és *A város*¹³⁰ c. versekkel
együtt utolsó állomása a lazán kötött versnek, utolsó
állomás a szabadvers előtt. A hosszú sorok végén már
csak mint távoli emlékek ülnek az inkább szemnek, mint
fülnek szóló hanyag rímek, és a kevert, szabad ritmus
mindenestől a kifejezés szolgálatában áll. Ugyanezt szolgálja most már az impresszionista képalkotó *kedv* is. Paradoxonnak hangzik, de a költői dekoráció fokozatos és tudatos szegényítésével halad a belső gazdagság felé, melynek eredménye az impresszionista anyagszerűség. Minden a belső valóságot szolgálja, a vers kibontásától a pillanatkép pontosságáig. Tulajdonképpen egyidejűleg túl is jut az impresszió és ha látásának képzőművészeti megfelelőjét keressük, a posztimpresszionisták képalko-

¹²⁹ i. m. 18.

¹³⁰ i. m. 21.

tását hasonlíthatjuk hozzá. Egyszerű szerkezetű képei összetett mondanivalót hordoznak s egy-egy jelzővel, igével mozgást, lelki állapotot fejez ki; érzékeltetni tudja a dolgokmögötti valóságot.

Apám északról jött. A lelke ércvizű tó,
Mely *sulyos hegyek sötétjén küzdve ezerévig*

szívárgott ... ¹³¹

Az északot és a küzdelmes lassuság érzékeltetését szolgálja az idézetben minden. Versművészete engedelmesen hajlik a kifejezési törekvés szolgálatába s — ami külön megemlítenő, mert jellemző a költőre, — soha sem tör uralomra. Ismeri a legfinomabb és egyszerűségükben leggazdagabban ható költői fogásokat is.

S lám, — furcsa-e, szégyen-e? Anyám véreit is
a vérembe leltem.

Vércseszemű, lobogó, *nagyhomloku, kislovu had*; ¹³²

Vörösmarty versművészetét juttatja eszünkbe ez a kép, aki ugyanígy, ilyen hangsúlyozatlan ellentéttel emeli elérhetetlen magasságba Árpádot a *Zalán futásában*. ¹³³ Természetesen a cél itt egészen más.

Király György ¹³⁴ szerint Kaffka Margit költészetét, bármily változatos, két szóval meg lehet jelölni: *tépelődések és látomások*. Hozzátehetjük ehhez, hogy e kettő legtöbbször egybefonódik, s tán ez az egybefonódás magyarázza azt a szerves, fokról fokra kimutatható fejlődést, mely saját formája felé viszi. A *látomás*, melynek sikere a képalakításon múlik, a *tépelődést*, az *én-t* fejezi ki nála, mely viszont a lélek mindenkori állapotát, fejlettségét jelzi. Így egyszerre kettős szükség viszi a saját forma, az önkifejezési lehetőség megvalósítása felé. Ezt az utat kíséreltük meg végigkövetni ebben a fejezetünkben.

¹³¹ T.é. 18. Morvamezőtől—Uráig.

¹³² i. m. i. v.

¹³³

... Árpád pedig áll a *magasban*

Egy *kis* domb tetején. Vala ékes párducza vállán....

¹³⁴ Ny. 1920/I.: 6.

A szabadvers

(A szabadvers — Az álszabadvers — Kaffka Margit szabadverse: asszonyi adottság — A szabadvers, mint romantikus formátörekvés — A formai aszkézis hiánya — Emlékezés — Önanalízis — Újra a kötött forma felé — A hősi szomorúság — Füst Milán — Ady Endre — Asszonyi lázadás és szocializmus — A boldogság és a forma zárása — A nagyarányu kísérlet)

Kaffka Margit szabadversének vizsgálata előtt néhány szót kell szólnunk magáról a *szabadversről*, mert ennek közismerten sokféle értelmezése mellett tisztázunk kell, hogy e dolgozat mit ért rajta.

Az általában szabadversnek jelzett és ennek elfogadott versek legtöbbje *nem* szabadvers. A szabadvers formai műszó, tehát a formából kell kiindulnunk. A vers akkor szabad, ha kötöttsége nincs, hisz ellentétjeként a kötött verset emlegetik. Formaszerinti lényege a szabadságra, a forma törvényeinek megbontására irányuló törekedés, mely csak sajátos értelmezésben nevezhető *formateremtésnek*. Olyan formateremtés, ahol a forma visszahatása, alakító ereje majdnem semmi, és lényege, szemben az *alakítással* ép az *alakulásban* van.

Strukturális adottság és egyben világnézet. Tagadása a rendnek és a törvénynek, új rend és új törvény elképzelése nélkül. Nem anarchia, mert a meghatározott lélek- és életforma, program. Csupán a kifejezés érdekében történő tagadás: gáttalan ömlés.

A szabadvers ily módon való meghatározása esetén Kaffka Margit tulajdonképen az a költő nálunk, aki szabadverset ír. Füst Milán, akit a magyar szabadvers megteremtőjeként emlegetnek, *nem* ír ebben az értelemben vett szabadverseket. Füst lírájában az időmérték, ahol oldott, sajátosan oldott, ahol kötött, ott sajátosan az, de mindig a formai törvényszerűség alakítja és teszi szigorúan zárt forma-alkotássá. Füst, aki formatörténet szempontjából nemzedékének egyik legjelentékenyebb költője, hat Kaffka Margitra, de csak akkor, mikor Kaffka már újra, túl a szabadversen, a forma zárásával kísérletezik s ez mellettünk bizonyít.

Kiegészíthetjük a szabadversről adott képet még azzal, hogy nem jelenti a vers szabadságát a rím és a — bármilyen verstörvények szerint igazodó — ritmus teljes hiánya sem. Szép példa erre a fiatalabb Kassák Lajos legtöbb verse, akinél a következetesen, törvény-szerűen ismétlődő manifesztáció-forma belső szerkezete és dikciója adja a vers kötöttségét.

Igy összeszűkítve is a fogalmat megállapíthatjuk, hogy a vers, melyet Kaffka Margit a végigkísért fejlődés útján teremt, szabadvers, és az ő kifejezési lehetősége ebben a versben csúcsosodik ki.

Mint az előző fejezetekből láttuk, nem véletlen, hogy asszony teremti meg irodalmunkban az így meghatározott szabadverset. »A mindent magával ragadó lírai hév fokként szétveti a költemény formáit és átmegy a szabadvers műfajába. Ez a formai fejlődés párhuzamosan halad a gondolati elem állandó térfoglalásával, amint hogy minden reflexív líra nehezen tűri a szabályos vers sokféle nyügeit, kivált a stereotyp rímelésű szakaszokat, és szabadabb szerkezetek felé hajlik. (Ez talán abból az elemi lélektani jelenségből magyarázható, hogy az érzelmek lefolyásukban rendszeren ellentétekben haladnak keresztül, nagyobb bennük a hullámvész, a periódusokra való törekvés, mint a gondolatoknál, hol az egyenletes haladás, emelkedés a természetesebb.)«¹³⁵

Az igazi szabadvers: a végtelen felé irányuló *romantikus formatörekvés* s így az Kaffka Margit verse is, sőt prózájának mondatkonstrukciójában is ezt fedezhetjük fel.

A romantikus formatörekvés megbontja a mondat egyensúlyát, hogy mondatformája is hordozója legyen törekvésének, mely a végtelen felé irányul: az *enjambement* elválasztja a pontot, az értelmi sorvéget a ritmikus sorvégtől, hogy ezáltal a pont mondatlezáró erejét csökkentse. Szereti a félig befejező írásjeleket, így a gondolatjelet és a kettőspontot, hogy a pontok számát megcsökkentse; a sok gondolatjel, pontosvessző és kettőspont után végül is a mondatvégző pontnak már nincsen semmi feszültsége, a mondat a végtelen felé elhullámvész, elvérzett, a pont a végkimerülés jele csupán.¹³⁶

¹³⁵ Király György, Ny. 1920/I.:5.

¹³⁶ V.ö. Zolnai Béla: A látható nyelv (Minerva 1926) és Szerb Antal: Az intellektuális költő (Széphalom 1927:124).

E romantikus forma, Kaffka Margit szabadverse, tehát egy fejlődési folyamat beteljesülése: *eredmény*.

Ez, mint *költői eredmény*, teljes képet ad a költőről, még ha az ugyanezt a képet mutató mondanivalót figyelmen kívül hagyjuk is. Ez a mondanivaló pedig az eddigi, de most teljesen kifejezve: a magány fájdalma, az aszszonyiság fájdalma és a legromantikusabb lázadás, a lélek lázadása. Romantikus, mert — bár talán az ellenkezőjének látszik, — lázadás az a tény is, melyet egyik esztétánk¹³⁷ úgy fogalmaz, hogy: Kaffka Margit nem hisz semmiféle magatartás érdemes voltában, legfeljebb csak még ennek az őszinte megvallásában, tehát az igazmondásban.

Nincsen ebben a költőasszonyban semmi aszkézis, mely pedig — bár ez újra paradoxonnak látszik, hisz a forma gyönyöréről szoktak beszélni — a kötött forma elengedhetetlen lelki motívuma. Ugyanakkor azonban megtalálható ez az aszkézis más síkra tolódva, mert lázadás ugyancsak nincsen e nélkül. Megtaláljuk az attitude síkján, nem a verssel, hanem az élettel szemben. Fenyő Miksa írja a *Tallózó évekről*¹³⁸ hogy »ami e verseket különösen oly érdekessé teszi; az a líra elleni küzdelem bennük... *összeszorított ajkú versek*...« Úgy gondoljuk, hogy inkább a *lélekállapot* ily összeszorított ajkú s maga az így visszatartott vers gátat törve ömlik és megállapodik, — de sosem merevedik, — sajátos, *szabad* formájában. Ép ezért, — szándékosan használjuk ez édeskés kifejezést, — minden *bájj* nélküli költészet az övé.

A formával és az élménnyel szemben való viselkedés különbözősége magyarázza a teljesen ellentmondó nyilatkozatokat Kaffka Margit költészetéről. Míg Ady Endre a maga szubjektivitásával hirdeti,¹³⁹ hogy: teljes kiömlést, látát Kaffka Margitnál ne keress, ha még oly boszorkányosan utánozza is mindezt; addig Karinthy Frigyes sikerülten mutat rá a való folyamatra:¹⁴⁰ »Nála e szó »vers« egyáltalában nem kötöttséget jelent, sőt ellenkezőleg: a *legkorlátlanabb szabadságot és köletlenséget*, mint amilyent bármely próza biztosíthat. A

¹³⁷ Komlós i. m.

¹³⁸ Ny. 1911/II. 318.

¹³⁹ K.M. versei. Ny. 1918/I.: 789.

¹⁴⁰ T.é. Ny. 1911/II. 241.

próza logikai összefüggéseket követel, bizonyos fegyelem, mely egy pontra irányít minden asszociációt — e versek minden kényszer alól felszabadultak s a lélek valamely lírai állapotát adott pillanatban a fotografáló-gép vak hűségével adják vissza kaotikus rendezetlenségben, zürzavarban, céltalanul és célzattalanul. Hatni csak a nyers és pusztá gondolattal, képpel, kapcsolattal akar. Vagy talán egyáltalában nem akar hatni: — talán ő volna végre az a költő, kit a naiv impresszionizmus képzelt el magának s kinek nyomát eddig nem találtam sehol: a költő, »aki önmagának ír«. S talán pongyolája nem kacérságot, s ingerlő célzatot jelent: hanem igazán azt, amit pongyolának jelenteni kell; hogy otthon van s otthon és egyedül érzi magát és jól érzi magát így.»

Az elkövetkező évek formakísérletei azonban megmutatják, hogy mennyire *otthon* van itt, de mennyire nem érzi jól magát.

E lírai típusnak ez a belső forma felel meg, mondja Sík Sándor,¹⁴¹ ez az ideges, folyton lüktető, formába nem szorítható áradás, mely áthatja e verseket. Nincs centrumuk. A vers élmény; ennek netovábbját találjuk nála. Nem azt érezzük, hogy leült valaki verset írni, hanem hogy itt él előttünk. Ezt mondja Kosztolányi is,¹⁴² mikor megállapítja, hogy ez a líra nem nőies, hanem egy nő lírája.

Utólszor a lyrán című, következő évben megjelent verseskönyvé,¹⁴³ mint lelki probléma, szerelmi csalódása, válása és a gyermek uralkodik. Új motívum az asszonyi öregedés félelme s ezzel kapcsolatban az *emlékező költői beállítottság*, mely kihat természetesen a formára is.

Az *emlék*, mint az időből visszahozott élmény, nem tör úgy egyedulalomra, mint a pillanatnyi vízió, s így a formáló kedv, az alakítás ösztöne főlsszabadultabb. Új kísérletező korszaka következik Kaffka Margitnak.

A szabadvershez való fejlődés azonban minden friss kísérletezés ellenére is állomás. Teremtő pihenés, mely-

¹⁴¹ M. költészet a mill. után. IV. rész, egyetemi előadások, Szeged, 1931—32. I. f.é.

¹⁴² Az élet útján P.N. 1918/94.

¹⁴³ 1912.

lyel a lélek nem békél meg és ép ezért lírája végét sejtí.
Csak az asszony remél még, a költő már nem.

— Önts olajat a mécsre, asszony, és világíts a küszöböd elé!
Mert bocsánaton és alkuváson még eladók gyönyörű percek!

A költőtől már messze jár a »bimbós csudálkozás« és

Mindegy! Fejem körül már ősz hajak lágy glóriája ezüstöz
Most itt ülök; s zümmögöm, — utólszor a Lyrán,
még magányom hegyibeszédét.¹⁴⁴

Erősen zavarja és foglalkoztatja az elébb említett emlékezéssel járó változás. Reménytelen szomorúsággal vágyja vissza az elvesztett vallás békéjét és sajnálja a vele járó gazdag érzéki emlékek misztikumát.

Hogy majd keseredik illata, fakul a színe,
Tudja előre a virág. Csoda nincsen!
Oly bölcs a virág és oly egyszerű minden! —

. . .
Fátylas lehetőségek! — Szent, tömjénzagu rózsák!
Egy templomhajón át
Szállt egykor e hervatag illat, s száll ma felém.
Ama májusi este, — az a Mária-ének, —
Várón lehajtott lányfejek; közöttük én,
Fojtott imám, szűz titkom, akkori lelkem. — Óh élet,
Csúf, zagyva évek! — Láng, füst! Túl, messze látom-e még
Az ostyát testté bűvölni a pap fehér kezét?

. . .
— Távozó ifjuság ez, — mi tudjuk; — reménytelen,
Mint búcsúcsók egy kézre, ha profán szemek figyelnek.¹⁴⁵

Kísérletezése közben vissza-visszatér a lazán kötött vershez, szabadversét megelőző állomásához, és lélek-állapotának megfelelően erősen foglalkoztatja maga a versalkotás.

E verseivel rávilágít az analitikus impresszionista dolgozasmódra. Néhány sora már az idegéleti dokumentációhoz áll közel és az említett gáttalan ömlést bizonyítja. Lírai ereje e daraboknak ép e ki-nem-választásban rejlik.

¹⁴⁴ U. a l. 3.

¹⁴⁵ i. m. 4—5. Ez volt az: »Igen!«

Egy alagut jutott eszembe, mely messzi, magános és
[mindentől külön:
Berobogna éltém suta vonatja s egy ideig setétbe lehetnék,
Szégyentelenül, — egyedül.

. . .
Mért mondom most: régi halottasház, siket harangszó,
*Gyermeki szorongás?*¹⁴⁶

Tiszta önanalízis ez. A kérdés fölvetése és az asszociációk elsorolása. Ugyanakkor valóságos műhelyképet is ad. Erre csak a spontán ömlést megakadályozni nem hajlandó, avagy nem tudó író, vagy igen ravasz művész képes, ki evvel is hatni akar. Hisz titkot árul el. Kaffka Margit természetesen az első fajtához tartozik.

Mennyi szépség is lehetne tebenned, Szenvedés! — — —
S míg parádézom itt, hogy így tudok írni felőle
Rendes rímet ragozva, — formásan, finomkodón;
— Milyen szégyellve érzem, hogy hitvány, idétlen, suta,
Megcsúfolt pellengéres, koszorútlan az enyim,
Mit rejtegettem és becéztem majdszinte éveken át! — 147

Itt megvallja, hogy mennyire idegen tőle, minden, ami nem spontán; ez az idézet visszavilágít arra a belső törvényszerűségekre, melynek eredménye a szabadvers volt, és arra a már szintén kifejtett motívumra, hogy a dalam kerülése — mellyel különben indulása idején igen ügyesen bánik, — nála lelki gátlás; vagy, hogy akkor használt kifejezésünkkel éljünk; *szemérem*.

Ugyanakkor azonban annyira foglalkoztatja anyaga, a nyelv, hogy a költői szemérmetlenségig kibeszél, elfecseg mindent, a keresés vélt kudarcát is:

Itt keresem tusakodva e sápatag színeket.
— (»Irni világot, mely fennmarad!« — s nyűtt agyam zakatol.
Felmerül küzködve a kép és csonkán tovalohol.
— *Jobb szónak, oszlatóbbnak — kell lenni valahol!*)¹⁴⁸

A könyv soron következő versében¹⁴⁹ ép e kereséssel eljut újra az én szegényhez, a reménytelen szomorúsághoz:

¹⁴⁶ i. m. 8—9. Hiábavaló.

¹⁴⁷ i. m. 15. Précieux vers a fájdalomról. K. M. ritkítása.

¹⁴⁸ i. m. 10. Örökkön a mérlegen.

*Dolgok színén visszájuk átütött s a szón a célzat,
És lovagi vért alól a lóláb kitűnt. —
— Egyszer egy leplezett szív mélyére is leláttam én,
szegény.*

E szomorúság kapcsán találjuk időszerűnek kifejtteni a már említett Füst-hatást Kaffka Margit költészetében. Ady Endre elindító hatása mellett ez az egyetlen nem fölületi, hanem strukturális hatás, mely érte.

A két költő találkozik a szomorúságban. Füst az élettagadás, a reménytelen szomorúság, a sötétség költője és az irracionálissá nőtt gyűlöleté. Kaffka Margit az asszonyi sors fölötti szomorúságé, folytonosan kereső és örömet remélő, áhítozó és kívánczozó költő. És ép oly reménytelen.

Füst szomorúsága, talán így határozhatjuk meg legpontosabban, *hősi szomorúság*. Így Kaffka Margit ebben az — életét tekintve — szerencsétlen korszakában ösztönösen találkozik Füst költészetével, melynek saját törvényei szerint igazodó szigorú szomorúsága rányomja bélyegét a formátlanabb, tétovább asszonyi lírára. Ez a strukturális hatás; *a szomorúság hősivé növelése* Kaffka Margit költészetében. A fájdalom

mint töviskorona fogná felemelt homlokom át.
Mint régi mártirokét, kik karjuk keresztbe téve
Várták az aréna vadját; kifordult szemükfehére,
Már látta megnyilni az üdvöt, boldogok énekes honát.
Ó, misztikus kéje a kinnak, — hol keressem gloriolád? ¹⁵⁰

Magától érthetődik, hogy ez a hatás, mint az idézetből látjuk, egyben *forma* szempontjából is jelentős. Tudjuk, hogy Kaffka újra a forma zárásával kísérletezik és ismerve Füst későbbi hatását a legujabb líra formafejlődésében, ¹⁵¹ nem csodálkozhatunk azokon a formai nyomokon, melyet e költészet a Kaffka Margitén hagyott.

¹⁴⁹ i. m. 11 Lót asszonya.

¹⁵⁰ i. m. 15.

¹⁵¹ Füst Milán a Ny. egész újabb irónemzedékére hatott formailag. Szigorú törvényszerűségével visszavezette őket az időmértékhez, sőt közvetve a rímhez is. Szép példája ennek *Illés* Gyula költészete, aki a szürrealizmustól részben Füst Milánon át jutott el saját formáig.

Érezhető ez erősen a ritmusban, a képkötésben és különösen az igék sajátos használatában.

— — — Ki, bár későn-érve, s fukarul adta a csókjai
fanyar gyümölcsét,
és nem állt kezéhez a Lyra, — — — de menni
idejébe' tudott. — — —
Ki leszerelvén; megértette és feloldozta sorsát és magát,
És egyedül, — egyedül, egyedül mehet a halála elébe! 152

Füst lírájára oly jellemző modern *archaizmusra* utal az idézet 4. sorában fölrakott hiányjel is. Az említett költő *zsoltárait* juttatják eszünkbe a *Tán zsoltárok elé...* című vers 153 sorai:

Eljön-e az Ur majd, ha hívom? —
Ha felhőkben, vizek sodrán, földhűsén keresek
Két óriás meritő, lágy, nyitott, örök tenyeret,
Mely csak kitarul se adva, se kérve, —
Lehajthatom-é egyszer fejemet?
Zilált lelkem belesimulhat-e végre
Harcot hagyva, nem várva, se kérve, se félve
Az Isten óriás köd-tenyerébe.

Talán végezetül álljon itt legtisztább példája e hatásnak, mely ritmusával, képeivel és levegőjével, úgy gondoljuk igen meggyőző bizonyíték:

— Ó, inséges, bekerített, sanyargatott város az én szenvedésem!
Túl a falakon hetykén dőzsöl a tábor és gúnydalokat
költ rám. —
Hát eltanulom tőle én is, — és rikoltom nehogy sikoltsak
És danolom fuldokolva: »Hej, magam is így akartam!« — — — 154

E látszólag túlméretezett hatáskimutatást egyrészt azért tartottuk szükségesnek, mert az eddigi irodalomban szó sem esik erről; másrészt érdekesen mutatja azt a törekvést, melyet a saját szabadversét megteremtő nyughatatlan, folyton rohanó és kísérletező lélek folytat újra a kötött forma felé. A felé a forma felé, melytől oly szerve-

152 i.m. 4. Utólszor a lyrán. K. M. ritkítása.

153 i. m. 14.

154 i. m. 16.

sen és törvényszerűen elfejlődött már. Mint az elfejlődésnek, úgy a visszatérésnek is megtalálhatjuk fedezetét a lélek fejlődésében.

Mint már említettük, e korszakát a szomorúság, az életével szemben való tehetetlenség tölti meg. Egyénisége maradéktalanul oldódik fel ebben; Füst Milán élettagadása érdekesen tevődik át asszonyi síkra. Ez a szomorúság túl a panaszkodáson konstruálás már. Épít, hogy a végén romboljon. Hitteljes szomorúság ez.

Ó, lehet nekem a világban még örömem!...

El fogok menni egyszer a Campagnákra, bizony!

S egyszer meglátom a fjordok vizét, addig meg nem halok!

Nekem bizony van szép kisfiam, ragyogószemű, okos, erős!

És néha el tudom hinni, hogy amit mívelek, érő!

— Ó, kedves, csinos holmikat lehet szerezni a pénzen.

Könyveket írnak az írók; — van, aki fest színnel, ónnal,

És örülhet az ember, hogy rózsállnak szép, alkonyi egek.

— Engem még meg is kívánnak itt-ott, és nem az

utolsók! —

És emberek, a javából mondják: — bízni lehet baráti

kezemben!...

Haj, világ, — drága világ!...

— *Egy gödröt ásni, — beléfeküdni — és magamra szórni a földet!* ¹⁵⁵

Reménykedik a szomorúság reménytelenségében. Lelki valóságot akar teremteni, amikor a valóság elviselhetetlen számára. Mindegy, hogy mit. Tartozást valamihez, vagy valakihez, megállást, pihenést. Pihenést akármilyen rettenetes formában. És ez a vágy egyre emelkedik a gödörből fölfelé, egyre irracionálisabb lesz és mindjobban elindulásra készebb valami új felé.

Könnyeim maró savával betakart engem az ég.

— Azóta nem futok. Meg tudok állni a mezőn.

Bálványként állok őrt az útfelen merőn.

S nem láthatom, csak azt, ki szembejön.

Mindegy. Már magasan állok! — Majd szívemig átkövülök.

És hősizinű kristályvalómon egyszercsak átsüt a hold. ¹⁵⁶

Mert nehéz még az ilyen hősi szomorúságban is az egyedség, az emberré levés és asszonnyá maradás.

¹⁵⁵ i. m. 23—24. Alkudozás... még mindig.

¹⁵⁶ i. m. 12.

(Oly sulyos a világ szépsége! Oly idegen a lomb,
víz, egek! — Oly messzi egymásnak az ember!) ¹⁵⁷

De az egyedülség költőisége hamar feldolgozódik benne s mindjobban kihangsúlyozódik az e fölött való lázadás, a magányos asszony lázadása. Az asszonysors lázadása, másrészt a sivár igazságlátás ¹⁵⁸ új, határozott elgondoláshoz, a *szociálistmushoz* viszi. Kaffka Margitnál ez *természetes* fejlődés, nem úgy, mint nemzedéke sok tagjánál, kiknek ily irányú fejlődése nem volt szükség-szerű.

— »Hajnal, — szólt egy idegen ember, — lám, véres világu a felleg.

Most vérszínnel bomlik a bimbó a világ szövetén.
Vadul jár a vetélő újra. Tán a szövőszék is recseg.
Sok füledt télkertnek ma bezúzódik üvege,
Zárt kincsháznak szellőzni kell már!...

. . .

»Férfiak! szóltam halkan — és szép éber szemükbe néztem. —

Ha netalán lesz valami, — ne feledjetez izenni nekünk is!
Mi szívünkkel bibelődünk, mert sorsunk kis tömlőce szívünk

Mosogatjuk könny-vízzel, diszítjük szerelemrózsák kárpitjaival, mi szegénykék

— De egy egy kis időre ilyenkor elköthetitek rólunk a láncot.

(Jobb minekünk rohanni rohammal, mint sírni, várni, szülni és félni.)

Ne feledjétek, férfiak, hogy az asszonyvér se drágább harcra, mint szerelemre.

S mint más, eddigi forradalomkor úszítsatok minket is barrikádjaitokra megint.

— Mint füledt szalmakazal, fölös létünk heve jó lobot vetni és hajtani csóvát,

És kisarcolt, szegény tetemünkkel majd tömjétek a sánccokat!

Férfiak! Ha netán lesz valami, — ne feledjetez izenni nekünk! ¹⁵⁹

¹⁵⁷ i. m. 8. Hiábavaló.

¹⁵⁸ Kifejtve a Világnézet és fejlődés c. fejezetünkben.

¹⁵⁹ i. m. 19—21. Hajnali ritmusok. (1912 május 23.)

Ritka példája irodalmunkban e vers a lélek és a politikum szerencsés találkozásának és egyben értékes dokumentuma az asszonylírának is.

Halála évében megjelent verseskönyve, mely a soron következő és egyben utolsó is, mindössze tizenegy új verset hoz. Ennyi hat év termése. E szegénység magyarázata egyrészt a háborúban rejlik. Kaffka Margit gyűlöli és utálja a háborút, kezdetétől fogva érzi kilátástalanságát és harcos pacifizmusa intenzitásával talán csak két kortársának háborúszemlélete rokon. Kiforgatja ez a gyűlölet és megdöbbenés önmagából, de fölborítja mindennapi életét is.¹⁶⁰

E nagy megrázkódtatást érthetővé teszi az is, hogy mint *egyén* néz farkasszemet a háborúval. A háború kollektív élmény volta, mely sok nemzedéktársát viszi a lelkesedés kényelmes megnyilatkozásába, teljesen idegen tőle. Megdöbbenő és örök dokumentuma az *egyén* és a háború szembenállásának a *Záporos folytonos levél*:¹⁶¹

Csak mennek, bár nem értik, mi sodorja őket, — a tébolyt,
Hogy tüzhelyet, műhelyet hagyva, otthoni szokást és gondot
Járjanak dült faluk útján, vérködben, fagyott mocsáron
S ha kiáltanak nekik, öljenek szörnyű robajjal. —
Mert másmező, másszavu szomszéd ugyanezt műveli velük,
Túl akar jönni, hogy nevezze »enyém«-nek a földet,
(Bár azé örökre a föld, ki túrja s rátapad élte.)

Jaj milliónyi közös nyomorból ki se látszik a tiéd
szerelmem.

Jaj, millió asszonyi kín közt ki se ösmerszik asszonyodé...

S mégis... csak te meg én!

Kiáltom feléd most e zord éjszakán át,

¹⁶⁰ Boldog olaszországi utazást tesz későbbi második férjével, dr. Bauer Ervinnel 1914 júliusában s Perugiából kénytelenek visszafordulni. Bauert rögtön besorozzák. Augusztusban megesküsznek. A hazaérkezés pillanatától kezdve élete folytonos rettegés, utazás háborús vonatokon a férje után és anyagi gond.

¹⁶¹ Az é.ú. 86—89.

Hogy nincs egyéb mirajtunk kívül és e kívül nincs
egyebünk!
s ha elmúlunk, — kis szemünkkel a világ hunyja be
szemét. 162

Másrészt azonban magyarázza e szegényes termést az az új kísérletezés is, — mondhatjuk nyugodtan: formaválság — mely az új boldog szerelemnek, már említett második házasságának következménye. Kaffka Margit az önkifejezés művésze, és a lélek állapotának nála különösen megfelelője, valósággá válása a forma. A lélek most boldog, beteljesült a reménytelen várakozás. Minthogy azonban a magateremtette forma, sajátos szabadverse, a lelket gyökeresen más állapotában fejezte ki, új formakereső korszaka nyílik.

A kísérletezés, mely e költészetben most megindul, jellemzően világít rá a magyar líra ez éveire, különösen a formatörténet szempontjából. Mint kifejtettük, már előző kötetében megkísérli a kötött formához való visszatérést. Ritmusemlékekkel kevert szabadversének lényegében adott lehetősége volt az időmérték felé való fejlődés, és itt Füst Milánba ütközött. A keresés folyt tovább a hangsúlyos és rímes vers felé. Itt azonban teljes költői súlyával áll őrt a mélységesen tisztelt és beélezett jóbarát: Ady. Hatása alól nem tud szabadulni. Természetesen egyénisége átüt ezen a hatáson is, mely főleg a költői motiváción és a dallamon érzik.

Már előző kötetében kihallik ez a hang.

Eltökélt, szelíd tagadás
Úgy tapad rám, mint óvó, puha kendő.
Semmi leendő.
Csak zengő, altató sohák
Kongatnak a szívemen.

Egy kegyetlen és különös versében pedig, mely szerelmi csalódásának és válásának érdekes adaléka, így ír:

162 A ritkítások K. M.-tól valók. Az idézet utolsó sora erős aszociáció Babits Mihály versére:

... bús zene volt a lelkem, éltem ütemét:

ha meghalok, az Isten behunyja egy szemét.

Recitativ, 1911—13. (*Babits Mihály: Versek, Ath. Bp. 1928:176.*)

Jó volna már halva látni...

Igy búcsúznám. Béke, béke!

Megáldanám halottam,

Beszentelném szelidült könnyel,

Betakarnám ibolya-gyással;

És szabadulnék végre!

És szabadulnék végre! ¹⁶³

Ady Endre asszonyi síkon. A férfilíra és a teljességgel asszonyi mondanivaló találkozása ez; *rokon*, — minden hatás ellenére.

Az én két fáradt asszonykezem

Hogy milyen lágy, amikor símogat,

Mily enyhén tárul, amikor ad,

Terajta ősmerte meg.

— Köszönöm neked a két kezemet! ¹⁶⁴

A boldog szerelem megváltoztat mindent. A szomorúság és a rohanás után, a telhetetlen kíváncsiság után elégedett, csöndes elnyugvás következik. Könyvének *Látványok* c. ciklusa elé kissé rezignáltan írja:

»Mily kevesek a világ eleven látványai még kicsiny életünk betöltésére is! Miért nem tágíthatjuk óriásira szemünk nyílását, *hogy befogadhassa egyszerre a színek boldog végtelenét, az arányok édességét és a formák töméntelen, isteni vigaszát?*...« ¹⁶⁵

Az utóbbiak utáni vágya, — így maga előtt is megfogalmazva — új; a boldogság következménye. Érzí, hogy fordulóponton áll költészete. Tudatosan emlékezik ugyan-csak régi versei ciklusa előtt:

»...Mint ahogy vállalja az ember valamely múltját, mert megtagadni soha, — csak túlfejlődni szabad!« ¹⁶⁶

A szerelem útján visszatalál Istenhez és az egyszerűséghez:

¹⁶³ U. a l. 24.

¹⁶⁴ Az é. u. 84. A te színed előtt.

¹⁶⁵ i. m. 43.

¹⁶⁶ i. m. 59. K. ritkítása.

Mily egyszerűen hiszed te a szót el!
 — *Lásd, ez feloldja beszédem ága-bogát,*
 S úgy mondok mindent most, úgy merek,
 Mint gyerek, ki volt már szágrétegű, vén,
 de visszajött, mert meghívta az Isten. ¹⁶⁷

Keresésében először az *Énekek Éneke* képeivel kevert szabadversben énekeli ki a boldogságot olyan lendülettel, mely eddigi költészetében ismeretlen.

Társam te, harmóniám, első jó s boldog szerélmem!
 Társad én! harmóniád! első jó s boldog szerelmed!
 Kik tapintva egymás szívét: »Egy matéria!« — szóltunk,
 Kik ámulva öleltük egymást: »Szégyentelen ölelés!«

• • •

— Mint pecsétet tettem szívedre magam, mint bélyeget
 a te karodra,
 Mert erős a szeretet, mint a halál, kemény, mint a koporsó
 Az igaz szeretet. ¹⁶⁸

A nagy boldogság követeli, sürgeti a *dalformát* is, a dikció után. És Kaffka Margit megszólal Balassa meleg és finom pátoszával és a virágénekek ékességével:

En reggeli harangszóm,
 Szép napos délutánom, *hegyi Könyvtár*
 Szelíd, esteli lámpám,
 Sűrű csillagos éjem. —
 Ó, éjem, égem, kékem,
 Te kedves kedvességem!
 Csobogó, teli korsóm,
 Friss, hajnali harangszóm,
 Csendes, nyugalmas álmom,
 Napfényes délutánom!... ¹⁶⁹

Láthatatlan hajszálcsőveken szivárog be költészetébe a nála eddig ugyancsak ismeretlen *báj* és lesz egyre uralkodóbb tényezővé.

(a szép hegyiváros kőkútja *csicsergett* a holdfényben
 alattunk.) ¹⁷⁰

¹⁶⁷ i. m. 82. Hullámok.

¹⁶⁸ i. m. 88—89.

¹⁶⁹ i. m. 91. Litánia.

¹⁷⁰ i. m. 88.

Elviszi, eljuttatja e szerelem a könnyed humorig is,¹⁷¹
mely oly távoli volt e lélektől még gyerekverseiben is.
E boldogságban minden könnyedén líra forrásává válik.
Még az a tény is, hogy második férjénél idősebb. Férje
gyerekkori emlékeit idézve írja:

Én akkor, — szó ami szó, — már nagyocska
Leány lehettem, táncórákra jártam,
S ha láttalak vó'n bőmbőlni, szép fiúcska,
Hozzád anyásan lehajoltam volna
Síró szemed, kis orrod megtörülni.¹⁷²

A felsorolt motívumok és különösen az imént idézett *Litánia* című vers a léleknek és a formának teljességgel új állapotát mutatják. Egy új líra és egy új formateremtés lehetőségét hordozzák jegyeikben. Az a szerves szomorúság, mely eddig életének és költészetének — mert nála ez fokozott mértékben egyet jelent, — alapélménye volt, bomlik itt és az ellenkező végletbe csap át. Ezt az új kibontakozást halála akadályozza meg. Halála ép ezért egyben egy új lírikus halála is.

Fejezetünkben végigkísértük fejlődését és úgy gondoljuk, fölösleges itt újra végigfutni ezen. Kaffka Margit költészete *nagyarányú kísérlet*, egyben azonban a magyar asszonylíra első beteljesülése s mint ilyen, időtlenül ható forrás. E kísérlet súlya legfőképp azonban formatörténet szempontjából jelentős. Saját formájaként megteremti értelmezésünk szerint a magyar szabadverset, mellyel néhány örök darabot hagyományoz a magyar költészet és különösen a magyar asszonyköltés folytonosságának. Maga elfejlődik e magateremtette és sajátmagának teremtett formától, mert e forma *egy* költő világában is új fejlődés alapját képezheti csak. Ezért nem hat és nem is fog soha. Úgy gondoljuk, ez állítás igazolást nyert e fejezetben.

¹⁷¹ i. m. 93. Rosszalkodás.

¹⁷² i. m. 95. Régi arcképekhez.

A dokumentum-regény és novella

(A dokumentáció — Az élménykompozíció — Regény és novella viszonya — A novella fejlődése — Novella, mint dokumentum — Regény, mint dokumentum — Önanalízis — Nem epikus struktúrájában, csak méreteiben)

Minden irodalmi műnek és életműnek van egy uralkodó jellegzetessége, melyet az inspirációnak és a kifejezésnek együttes hatása termel ki. Erről ismerhető fel az irodalmi alkotás mibenléte és ez különbözteti meg a többi alkotástól.

Benedek Marcell írja Vajda Jánosról,¹⁷³ hogy érezte nagyságát, mint Horatius óta minden igazi költő. De minden költő másnak érzi a nagyságot. Horatius a *monumentumot* látja benne, Petőfi a *missziót*, Vajda az *egyedülvalóságot*. Ha folytatjuk ezt a kifejező gondolat-sort, akkor Kaffka Margit a *dokumentumot* látja. Minden írása a dokumentáció jegyében fogant. Inspirációja az élmény. Kifejezése ennek az élménynek, vagy ami ugyanaz, önmagának kifejezése. Ebben összpontosul minden írói törekvése és az írás minden külső és belső eszköze ezt szolgálja. Kompozícióját az élmény adja, úgy novelláiban, mint regényeiben. Tehát írói értelemben véve *esetleges*.

Egy-két kivétellel minden írása magán hordja az átéltség jellegét, látott vagy hallott élmény. Erős intenzitású befogadóképességre utal ez és ugyancsak nagy szemléelőerőre. Az élmény-kompozíciót bizonyítja nála témáinak megoldása is. Sokszor túlságosan brutális, sokszor váratlanul semmitmondó, de megoldásnak mindenkor könnyű. Valóság, és nem formált valóság. Írónak, aki alakít, formál, akinek a kompozíció nem adott, hanem teremtetett valami, az első fajta megoldás túl sok, a második túl kevés lenne. Néha megkísérli Kaffka Margit is az alakítást, de érzi, hogy nem tudja szervessé tenni. Tényeknél marad; az alakítás a megírás művészetén túl abban jelentkezik nála, hogy igyekszik a tényeket lélektani síkon elmélyíteni.

¹⁷³ i. m.

Mesealkotó fantáziája kevés, a mese szövésében semmi része sincs az írói képzetnek, nem érdekfeszítő. Hogy az előttünk fekvő mű mégis teljesen leköti a figyelmet, azt a nyelvi fantázia nagysága és a mindig jelenlévő és lenyűgöző élmény szuggesztív ereje magyarázza. Ez az erő adja dokumentum-jellegét is; a megbízható emlék *hitelét* érezzük nála. Ez a dokumentáció okozza azt a jelenséget, melyet Tersánszky figyel meg Kaffka Margit alakjainál.¹⁷⁴ Úgy tetszik, — mondja, — mintha örömeik, keserőségeik nem is örömek és keserőségek lennének, hanem csak emlékei az örömeknek s a keserőségeknek. A dokumentumnak ez emlékjellege s a dolgozasmód hozza magával természetszerűleg azt, hogy a történés figyelésekor gyakran igen erős bennünk az előkészítettség érzete, mely az érdekesség rovására megy. Ez pusztán a főntemlített általános jellegnek tudható be, mert Kaffka Margit formálással nem járul hozzá ehhez, legföljebb a szélesmenetű lélekrajzzal, mely eleve kizár minden meglepetést.

Kaffka Margit túlértékeli a megtörtént élmény jelentőségét az író számára, s ez a meseteremtő fantázia hiányával magyarázható. Folyton figyel, fülel és jegyez. Saját életének és fejlődésének nagy élménye árad és szakítja, hordozza magával az útjába akadó új élményeket, mint törmeléket. Akár külön érték ez az útjába kerülő élmény, akár csak aláfestő, magyarázó, — az áradás mindenkép magával sodorja; a nagy uralkodó élményből ritkán kerül ki, hogy elfoglalja helyét, ha külön mese-érték. Menthetetlenül a nagy dokumentum részévé lesz. Jó példája ennek a *Színek és években* röviden említett Nikita János esete. A gögös és kegyetlen birtokos meghal. Lánya, — aki minden tekintetben apjálánya — és fia gyászolják. A fiú külföldet járt és a temetés előtt érkezik. Haragot tartott apjával és haragot tart nővérével is. Lázadó temperamentum. Meghívja bosszúból a temetésre az apja törvénytelen fiát, a csizmadialegényt, mint vértestvérét. A *Színek és években* tökéletesen beleilleszti a regény hangulatába az esetet, — az uralkodó osztály szemével nézve, a fiú bolond ötlete az egész, — és a fiút jellemzi vele. Ugyanez évben megjelenteti egy sikerült novella formájában *János cím-*

¹⁷⁴ Cs. v. Ny. 1911/I.: 401.

mel.¹⁷⁵ Itt a botrányon van a hangsúly, melyet a törvénytelen fiú megjelenése kelt a koporsónál; az író rokonszenvvvel kíséri a tettet, mint lázadást az osztálygög ellen. Ez esetben már harmadszor járja körül a témát; a *Nyugat* 1930. évi miskolci kirándulásán előkerült egy novella lappangó kézírata, mely 1909 előtt íródott s mely a Nikita János-eset variánsa. Itt Nikita János lélekrajzán van a hangsúly, kit az örökös fiú testvéreként a birtokon tart, és aki nem találja helyét az új életformában.¹⁷⁶ Ez az eset egyben rávilágít a regény és novella viszonyára is Kaffka Margit művészetében.

Novellája nem kezdődik és nem végződik az események szempontjából, de mindig végződik lelkileg. A körülrajzolt és elhatározott lelki probléma, a kiemelt tétel, kerek egész.

Schöpflin szerint¹⁷⁷ a neki való forma, amelyben teljesen külső korlátok és feszélyező megkötöttségek nélkül beszélheti ki magát, a regény. Hozzátehetjük, hogy ez, — bár furcsán hangzik, — nem mond ellent lírikus voltának, sőt összefügg vele. Megkötöttségek nélkül beszélheti ki magát, mondja Schöpflin. Igen, ön magát beszéli ki, valódi lírikus módjára.

Regényei után az új megvilágításban egészen más-kép látjuk novelláit is, — írja ugyancsak ő. Egy részük úgy tűnik föl, mint elnagyoltan kidolgozott, novellává préselt regény, másik részük, mint összefüggéséből kikapott s új összefüggésbe erőszakolt regényfejezet, és csak kisebb részük az, ami akart lenni: igazi novella, mely koncepciójánál, a mondanivalója természeténél fogva novella, nem pedig külső körülményeknél, vagy az író novellairási szándékánál fogva az. Schöpflin azonban tanulmánya írásakor még nem láthatta végig Kaffka Margit pályáját; ennek tulajdonítható, hogy nem vesz tudomást a novellának, mint műfajnak fejlődéséről, Kaffka Margit művészetében. A fejlődésről, mely a *Csendes válságoktól A révnél*-ig tart; a lélekábrázoló novellától a társadalmi novelláig, sőt ezen túl a mese felé vezet. *Felé* csak, mert fejlődése közben pontot tett halála. A

¹⁷⁵ S. t.

¹⁷⁶ Megjelent: A nem mindennapi ember címmel a Ny-ban, 1930/I.: 487.

¹⁷⁷ M. írók 164.

Csendes válságok problémaköre tulajdonképpen már *A gondolkodók* c. könyvében kezdődik, ahol ilyen meghatározásokat kapunk:

Pedig ez a szegény lélek igazán jó volt, csak tolerancia, béketűrés nélkül való, — afféle erőszakos, provokáló és megbotránkozó jóság, — azonkívül a végletekig nevetséges. 178

Lelki problémákat hordoznak e novellák, helyzetjelentéseket az én-körüli tapogatózásról, mély érzékkel és sokrétű készséggel. Érdekes bennük, hogy a kifejezési biztossággal fejlődnek a témák a lelki élettől, a sokszor már beteg idegelet ábrázolása felé. Különben megszokott eset, hogy az induló író különös, ünnepi témákat keres és a földolgozásban is törekszik a saját módszerre. Fejlődés eredménye már, mikor megszűnik a témakeresés, és minden, ami eléje kerül, alkalmassá lesz a földolgozásra, ami az írói látássá átalakult világszemlélet eredménye. Kaffka Margit fejlődése ily szempontból is követhető.

Legtöbb novelláját állapotrajzokkal kezdi s ezzel egycsapásra hangulatot teremt, írja Horváth János. »Képein minden él: az árnyék megvonul, a nap lomhán pazarolja fényét, a homály gunnyaszt, az ég feszül, a renyhe domblejtők és apró síkok a hegyek felé nyújtózkodnak. Szinte emberi módon viselkednek, s a nekik tulajdonított cselekvés minősége hoz magával ilyen vagy olyan hangulatot s teremt valami titkos kölcsönhatást, hangulatáramlást a táj s a rajta mozgó ember lelki világa közt.«¹⁷⁹ Igen gyakran kezdi a novellát az idő és a napszak leírásával, és ennek hangulata szoros összefüggést mutat a lelki történéssel. *A Csendes válságok* tizen-négy novellája közül négy-öt világosan ezzel kezdődik. Megteremti a hangulatot, és e hangulat tartja aztán össze az áradó lelki történést. Ez a szoros összefüggés együtt fejlődik novellájával. Az *Este* c.-ben¹⁸⁰ a kisasszony dühével egyidőben föloldódik a levegő villamos-sága és leszakad a régen készülő zápor. Minden minden-nél összefügg nála. Életet jelentenek a legjelentéktele-

¹⁷⁸ Új típusok. 104., v.ö. még: Egy házasság.

¹⁷⁹ Cs. v. Bp. Sz. 1911/145.

¹⁸⁰ A révnél.

nebb dolgok is, mert az egész élet csupa ilyen kis dologból áll, s ezek a kis dolgok folyton ismétlődnek. Ez a szürkesség monumentalitása.

Az apró realitások mindig a nagy méretek szolgálatában állanak és a belső valóságot szolgálják. Rendkívül gazdagok és változatosak nála a részletekkel való hatáskeltés eszközei. Vannak tömeget megjelenítő részei (különösen az *Állomások*-ban), melyek mozgó részleteikkel és a zsúfoltság érzésének keltésében Zola hasonló részeivel vetekednek. Külön tehetsége az érzékek szimultán együttműködése és az ezt kifejező készség.

A nagy drámai leírás után, melyben a novella csúcán jár, odabiggyeszti: s a gyermekeket sem tudták lefektetni.¹⁸¹ A látszólag lényegtelen dolgokkal mindig a lényegre támasztja alá, s ez hitelét növeli, a dokumentáció hitelét, mert ezek a lényegtelen dolgok a közvetlenséget, a lírát hordozzák.

Az ember hosszú levélíráshoz kezd, tábori csomagot küld, olvasni próbál, *este elmagyarázza a gyerekeknek a csörgőkígyót és megmutatja a lexikonban a hottentót-tát.*¹⁸²

A *Csendes válságok* korszakában a parnasszusi novellának igen sok motívuma megtalálható írásaiban. Ez egyrészt a novellák problémakörével, másrészt azzal a rosszul felfogott modernséggel magyarázható, melyet az új környezetbe került Kaffka Margit saját elképzelése alapján maga elé állít. Hasonulni akar környezetéhez. Mohón reagál ugyanakkor kortársi közvetítéssel a szimbolistákra. A könyvélmény is erősen és szokatlanul uralodik e kereső korszakában. *Az ember meséje* c. novellájának ötlete,¹⁸³ melynek remetéje az illatokkal foglalkozik, nyilvánvalóan a két Babits-tanulmány hatása, melyek a novella megírása előtt jelennek meg a *Nyugatban*.¹⁸⁴ A *Rablás*-ban¹⁸⁵ csészékről írja:

¹⁸¹ A r. 42. Átutazóban.

¹⁸² Lírai jegyzetek egy évről. 37.

¹⁸³ Cs. v. II. 30

¹⁸⁴ Szagokról és illatokról és Az illatok filozófiája Ny. 1909/II.: 334.

¹⁸⁵ Cs. v. II.: 159.

...dús, meleg aranyozással az elegáns ívbe csavarodó, finom fülecskéken, — ódon gráciával kifelé görbülő ajkaik szélén tán még a mokka zárkozott, dúskálón mély és tiszta zamata!

E kereső korszakában sok a széplélekség és az ezzel járó dilettantizmus. Ahogy műalkotásokról ír, és az, hogy oly szívesen és gyanúsán gyakran mintáz hősének művészt, bizonyítja ezt:

És elhozta egyszer az utolsó kéziratát. Gyönyörű mystérium-játék volt; háborus durvaság és kórházi nyomor között egy haldokló apácálány szeplőtelen és glóriás legendaálmai. *A nyelv aranyos ragyogásu és fakó, aprózó; mint egy régi pergament fejléc indás virágai.* Oly rejtetten érzéki; ¹⁸⁶

Érdekes, hogy inkább szépirodalmi munkásságán érzik ez a hang; kritikáit és tanulmányait erősen fogja az akkori *Nyugat* szubjektív, de erős esztétizmusa.

A föntidézett novellában a művészeti élmény, az említett kézirat szerelemre indító hatása is jellemző e széplélek-beállítottságra:

Az asszony elragadtatva és hálásan ejtette ölébe, mikor átolvasta, — és úgy érezte, hogy mostantól fogja szeretni Dánielt.

E túltengő intellektuális élmény, a könyv életet, eseményt formáló ereje hatalmas keretet kap később a *Mária éveiben*, melyet a *széplélekség eposzának* is nevezhetünk. Király György más síkon mozgó, találó epitetonja szerint *igazi női Werther* a hősnő. ¹⁸⁷

A téma fölvetése s a megoldás sokszor papirosízú és sokszor minden lelki befejezettsége mellett is kényelmes. ¹⁸⁸ A pontos lélektani megoldás pedig gyakran feszélyez, s a novella frissesége veszít vele. ¹⁸⁹ A kínosan élére állított és nagyigényű meséből nem mindig sikerül kihozni a maximumot. ¹⁹⁰ Később, fejlődése

¹⁸⁶ i. m. 192. Külön úton.

¹⁸⁷ i. m. 8.

¹⁸⁸ Cs. v. Az orsó mellől.

¹⁸⁹ i. m. Kaland.

¹⁹⁰ i. m. Idill.

során novellája mindjobban közeledik a valódi novellához. Ez a fejlődés a lélek- és idegéletteni novellától a társadalmi novella felé halad, és az anyag egyre szervezettebben szolgálja a célt. A lélekrajz biztonsága megmarad, de szintén a novella érdekeinek szolgál, aminek következtében egyben el is finomodik. Egyik novellájában¹⁹¹ az állandó gúny tárgyát képező óraadó guvernant egy *elszólás* (Fehlleistung) által emelkedik tragikus magasságba növendékei előtt.

Távolodik az előre fölvetett problémáktól, a problémák az anyag kibomlása során vetődnek föl, kevésbé hangsúlyozva, de szélesebben megoldva. A fölvetett kérdések újszerűsége és különössége helyett a megoldás lép előtérbe. Ezzel együtt jár a szigorúbb kompozíció is. A *Péter délutánja*¹⁹² egy minden elemével összefogott kerek, zárt világ. Vidámság és szomorúság végletei között feszül a hangulati szál s a gyerek, az anya és a szolgáló, pillanatok alatt elvillanó, de tökéletesen fölmutatott szereplői e kis világnak. A »háromnegyed hat« éves gyereket leküldik sétálni, s bever egy ablakot. Ez a történet magva, mely a lelki emóciók és a cselekmény tökéletes összhangjának alapjául szolgál. Dialógusainak meleg megmutató-erejére szép példa ez a kis részlet:

- Nem hal meg, úgy-e?
- Nem, ha csak lehet. Míg nagyra nem nősz! Velel leszek.
- És nem megy férjhez?
- Dehogy, szamárkám! Óh te csacsi, ki mondta ezt neked. Nem is kérnek, nem is mennék! Itt vagy te!
- Anyukám, én se veszek majd feleséget, tudod. Majd ha gépeket fogok kigondolni, neked hozom a sok pénzt.
- Arról még lehet beszélni! Csak most légy jó, ne bánts meg soha!
- Nem hát! És nem is engedem, hogy más bántsa. Majd vigyázok én, ne féljen!
- Hm! hátha mégis akadna olyan rossz, kegyetlen ember!
- Na, majd is kipofoznám én azt, csak meglátnám.
- Igazán elvernéd?

¹⁹¹ Szt. I. b. Jeanette szerelmei.

¹⁹² A r. 64.

— El hát, bottal is! Mit bántja az én anyámat?...

A kis arca átpiroslott a jókodó, heves nekibuzdulástól; — keményen gesztikulált.

— Igen; mit bántja? Nem az ő anyja ez, hogy bántsa! Bántsa mindenki a maga anyját, ne a másét! Úgy-e?...

— Te kedves! Te ember!

Dokumentum ez a novella. Dokumentum az élmény hitelességével, — *a gyerekről*. (Világosan láthatjuk az említett fejlődést, hogyha e kis részletet összehasonlítjuk a *Levelek a zárdából* tizennégy évvel korábbi mondataival:

Mikor pedig levélíró vasárnap van, akkor kiosztják a tintásüvegeket és mind a *két asztal növendék*, a kicsik is, meg a nagyok is levelet írnak... Én még csak hét éves vagyok és a harmadik kisosztályba járok, azért én mellém mindig egy nagy leányt ültetnek, hogy nézze, mikor levelet írok; — ő mondja meg, hogy mit kell írni, és *ha pac van*, akkor újra kezdjük.¹⁹³

A hét éves kicsi lánnyal a tízperces szünet alatt másfél nyomtatott oldalra terjedő *dugott* levelet írat. Itt nem a gyerek fontos még, csupán önmaga kifejezése. A *két asztal növendék* kis impresszionista víziója nem támadhat gyerekekben; Kaffka Margit látása az, mely végigvonul a leveleken. Néhol azonban egy-egy szó kedvességével szuggerálja a gyerekséget: és *ha pac van*.)

Ugyanígy dokumentumok, apró élményekből és az apró megfigyelések rendkívüli tömegéből összerakva regényei is. A *Színek és évekről* írja Schöpflin:¹⁹⁴ hogy »az egész tulajdonképen nem egyéb, mint egyetlen asszony élettörténete, azoknak a lelki, gazdasági és társadalmi bonyodalmaknak a története, melyekből ez az asszonyi sors kialakul s egyúttal története azoknak a rezonanciáknak, melyeket ezek a bonyodalmak az asszony lelkében keltenek. Minden, ami a regényben történik, erre az egyetlen asszonyra van vonatkoztatva, az olvasó mindent ennek az asszonynak a lelkén keresztül lát. Ennek megfelelően kitűnő érzékkel van megválasztva a forma is: az asszony maga néz vissza, — mindenbe beletörődött s mindenből kimaradt öregségében — éle-

¹⁹³ 7.

¹⁹⁴ i. m. 166.

tére s úgy mondja el annak eseményeit, ahogy most, utólag, elfeledett, vagy eddig soha tudatossá nem is vált benyomások nyomán feltámadnak benne. Eleitől végig az ő szemén keresztül látunk mindent, csak olyat látunk, amilyent ő átélt és látott. Ezzel a dolgok maguktól organikusan lépnek kapcsolatba vele magával. Ő pedig, a főalak, teljes, minden oldalról való megvilágítottságában áll előttünk. Nemcsak látjuk és értjük élete folyását, hanem vele együtt átéljük úgy, ahogy ő is visszatekintésében újra átéli. A végén aztán az egész történet: az asszony alakja és sorsa úgy áll előttünk, olyan mindenfelől megvilágított teljességében, hogy az egész teljesen az élmény hatásával van ránk. Ez a teljes megvilágítottság pedig az apró, sokszor egészen aprólékos részletek roppant tömegéből keletkezik. A regényírónak, hogy mondanivalóját az olvasó élményévé fokozhassa, részletesebben és pontosabban kell a dolgokat felmutatnia, mint ahogy az élet a maga dolgait felmutatja, mert csak ezzel egyenlítheti ki a differenciát a valóság és a valóság illúziójának hatása között. Az ilyen részletekben való ábrázolás szükségszerűen magával hozza a rajznak realiztikus voltát: minden valóságokra bomlik, az egész történet számtalan apró történetnek eredő vonala, s mindig meglátszik rajta ez az összetevődött volta.«

Mondhatjuk *naplónak* is, de vérbeli író naplójának. A naplószerűségnek tudata, az önellenőrzés igen gyakran megnyilvánul, talán az írói hitelkeltés ravasz eszközeként is: most már nem tudnám megmondani, — írja a *Színek és években*¹⁹⁵ — melyik bálon volt ez, vagy majálison talán. *Lehet, hogy több ilyes pillanat emléke, többféle esetből keveredik most össze bennem.* Olyan régen volt.

De többi regénye sem más, mint életének, széles értelemben vett életének, tehát társadalmi osztályának és asszonyiségének sokrétű története, dokumentuma. A Budapesti Szemle kritikusa fejti ki,¹⁹⁶ hogy e szempontból összes regényei egy nagy összefüggést mutatnak. Szerves kapcsolat van a *Színek és évek*, a *Mária évei*, a *Hangyaboly* és az *Állomások* között. Kaffka Margitnak megvan a maga nagy társadalmi problémája, ez foglal-

¹⁹⁵ 39.

¹⁹⁶ k.l.: *Állomások* 1917/170.: 305.

koztatja mindegyikben s ez ösztönzi új és új szempontból, más és más oldalról való megvilágításra. A probléma a középosztály züllése és az asszony elhelyezetlensége az életben. A művészi feladat az asszonyi sors ábrázolása és annak megmutatása, hogy miként hatnak a nő lelkére az élet benyomásai, s az hogyan hat ezekre vissza. E regények mintegy a magyar középosztálybeli nő társadalmi elhelyezkedésének genezisének adják, nagy teret adva a fajkeveredés problémájának is.

Nem a megírás és a megjelenés rendjében, hanem a belső összefüggés szempontjából első a sorban a *Hangyaboly*. A nőnevelés problémáját veti itt föl, a zárdanevelés élményét, melyben a hibák gyökerét látja. Életének, — hogy a lélektan szavával éljünk, — elhatározó *choc*-ja ez és pályája kezdetétől haláláig elintézetlenné érzett harca. A *Levelek a zárdából* is e harcot szolgálta az akkori Kaffka eszközeivel. Hányszor előkerül e probléma nála! Mert ismeri ezeket a lányokat s önmagát és viszonyukat e neveléshez. Köztük élt az íróvá készülési idején és élményévé lett, melytől nem tud szabadulni. A *Mária éveiben* a szakíró pszichológus tollára méltó pontossággal rajzolja meg a zárdából távozni készülő leányok lélekrajzát.

Mind érezték itt már, hogy mit fog jelenteni az; meglenni ezentúl e különös, gőzködő levegő nélkül, mellyel itt körülvezték volt lelküket, érzéseiket, szinte természetellenes szívirvánnyal. E fülledt összecsukottság tette, — a fokozott asszonyi és intellektuális érlelődés idején; és fiatal testük szüzességét is ez őrizte és szigetelte el: a teljes és túlzott lelki kiélés és a műélvezés elvonatkozottságában betegessé nőtt igényeik. Irott betükbe hazugul sűrített élet volt előttük, ez lett kis és nagy élményeik mértéke és hozzáhangolódtak ifjúságuk fel-felszakadó ritmusai... 197

A *Hangyaboly* nagyméretű vádirat a zárdanevelés ellen s bár a tárgy különössége és a harcos cél nagy egyoldalúságra és torzításokba ragadja, meggyőző ereje igen nagy. Bátor tette volt ez a harcos Kaffka Margitnak, mely természetesen heves ellenmondást váltott ki. Nem regény ez, hanem valóságos pamflet, — írja Várdai Bé-

la¹⁹⁸ — az irodalmiság álarcába bújt támadó irat az apáca-zárdák ellen. Az önkifejezés művésze könyörtelenül hozzányúl a témához, mert élménye, s mert ki *kell* fejeznie gyűlöletét.

A *Színek és évek* a magyar középosztály züllésének dokumentuma és egyben egy nemzedék, egy asszony sorsa. Egy asszony élete, melyben semmi különös dolog nem történik, mégis magában hordja a nemzedék és a társadalom összes problémáit. Az anyák sorsát példázza ez a regény, — írja Schöpflin,¹⁹⁹ — az önállóságra soha nem jutott, mindig máshoz kapcsolt és mástól függő, szűkös anyagi és társadalmi lehetőségek magas korlátai között mozgó asszonyok sokaságáét, akik nemcsak nem tudtak a maguk sorsának uraivá lenni, hanem eszükbe sem jutott, hogy ez lehetséges, akik beleszülettek az úri cselédsorba, természetesnek, végzetszerűnek érezték, és se akaratuk, se gondolatuk nem volt arra, hogy kiszabaduljanak belőle. Nevelésük nem szerelte fel őket az életküzdelem semmiféle eszközével, tulajdonképpen nem is állt másból e nevelés, mint bizonyos társadalmi és osztályelfogultságok átörökítéséből. A maguk helyén, egy az ő származásuknak megfelelő s elég szerény anyagi igényeket kielégítő férj oldalán, szóval egészen normális körülmények között be tudták tölteni a maguk szűkös, kicsinyes szerepét, amely nem állt egyébből, mint aprócseprő háztartási és gyereknevelési gondokból és kicsinyes társasági diadalok utáni versengésekből. De amint útjuk a normálistól eltért, elvesztettek minden tájékozódást. Régebbi nemzedékekben, amikor az a társadalmi osztály, a magyar vármegyei úri rend még szilárdul állt ősi vagyonában, hagyományos világnézetében, egységes erkölcsében, az asszonyi sorsok ilyen kisiklása ritkaságszámba ment. Abban a nemzedékben azonban, amelybe Portelky Magda beleszületett, már minden feloszlott, vagy legalább is ingadozott, a régi gazdasági, erkölcsi és szellemi kapcsok meglazultak és ennek a feloszlásnak természetesen az asszonyok voltak első áldozatai, mert ami feloszlott és meglazult, az nekik egyetlen menedékük, fenntartó erejük volt, — ők az átalakulásban elvesztettek mindent, amijük anyáiknak még meg-

¹⁹⁸ Magyar Kultúra 1917/I.: 516.

¹⁹⁹ V.ö. i. m. 167.

volt. A teljes asszonyi kiszolgáltatottság, ez Portelky Magdának a sorsa, s ebből ered minden külső-belső komplikációja és összeütközése. Ennek az átmeneti asszonytípusnak átféjlődése egy új, legalább a létfenntartásban fegyverzettebb nőtípussá, már jelezve van a *Színek és évek*ben, Magda leányainak rajzában.

Ennek a típusnak mélyebb, összetettebb lelkeségű, de éppen ezért degeneráltabb komplikációiról szól Kaffka Margit második regénye, a *Mária évei*. A gyökér, önmagának ez az akarattalan átengedése a végzetnek, itt is megvan. A Magda életének erotikátlansága Máriánál már a szerelmi vágyakat fantáziába szűrő hisztériává fejlődik, s a vak történeusből sikoltó tragédia lesz, — a két regény két egymásután következő nemzedék hirtelen ázuhanását jelenti, két ellentétes világba. A régi asszony alól kiszaladt a talaj, az utána jövő új asszony még nem tudja hova akasztani a gyökerét. A *Színek és évek* a régi asszonyi típus kipusztulását szimbolizálja, a *Mária évei* a meg nem gyökeresedett, önmagát még meg nem találó és magát a számára megnyílt új világban fel nem találó új asszonymak tragikus katasztrófába rettenő nyugtalanságát. Kaffka Margit két regénye a régítől már elszakadt, az újba még bele nem nőtt magyar élet fontos és gyökeres jelenségeit példázza a nő társadalmi helyzete szempontjából. Ebben mind a két regény megközelíti a regény műformájához kötött és belőle folyó követelményt, azt, hogy a cselekvény sugarával megvilágítsa az életnek egy széles ívet befoglaló szelvényét. Az alakok mögött háttérül a magyar kisváros áll, az első regényben részletesen, a *Mária éveiben* csak néhány vázlatos vonással odavetve. Ezt a levegőt, mely pedig a magyar életnek legjellemzőbb része, a mai irodalom fedezte fel. Kicsinyességét, füllesztő voltát, perspektíváinak szűkösségét, amely mindent, embereket és dolgokat eltörpít, gondolattalan ürességét, családi összeszőződéseit, társadalmi tagozódását a paraszti néptől fel a vármegye, fel a grófi kastély uráig, a *Színek és évek* a megfigyelés és a megjelenítés megkapó erejével mutatja elénk.

Az *Állomások* a kor irodalmi életének sokrétű ábrázolása, mely épúgy, mint az előző regények, — dokumentum. A szimultán ábrázoló készség itt mutatkozik meg a maga teljességében. Rengeteg alakot mozgat, keveset rajzol részletesen, de még ha körvonalazva, váz-

latosan is, mindegyik él. Dokumentum ez a regény, — mint említettük, — de egyben kulesregény. A hangsúly az utóbbira esik, a lélekábrázolás sekély, az összefüggések szervesetlenek, s uralkodik a *krónikás* beállítottság. Nehéz feladat volt, amire vállalkozott. Az anyag még túlságosan forró és forróságával kényelmetlen. De Kaffka Margit szembe tud fordulni ez évekkel, mint témával és e tény egyben megmutatja azt is, hogy minden odatar- tozása ellenére kissé idegen neki az egész. Rosztoky Éva Budapesten is a vidéki magyar középosztály asszonya marad, akihez enyhülni, pihenni és panaszkodni járnak a fővárostól és az »irodalmi élet«-től megcsömör- lött írók s festők. És kortárs-nyilatkozatokból tudjuk, hogy ez a valóságban is így volt. Gyorsiramú fejlődése során görcsösen igyekszik hasonulni s ez nem sikerül. Izig-vérig a kor asszonya, akit azonban természetesen köt a gyerekkor, a nevelés. Az egész regény saját hely- zete tisztázásának szándékát elégíti ki. Önmagának tisztánlátása a cél itt. Úgy is nyilatkozott e regényről, hogy: önanalízis volt.²⁰⁰

Dokumentum-értékét növeli az, hogy Kaffka Margit a szó igaz értelmében kortárs, aki nem tartózkodik az irodalompolitikai állásfoglalástól sem. Érdekes, hogy ahol a Főnök (Osvát Ernő) szerkesztési politikájáról beszél, mintha Ady panaszkodó és féltékeny fölhördüléseinek visszhangját hallanók:

A Főnöknek csak ez fontos: a lapja; hogy mindig teli, szép és új legyen. Inkább tucatjával tenyésztí hetenkint a »magyar író«-t. Köpjék elébe az életüket egyetlen, megtalált, szerencsés sikolyba, aztán nem baj, ha mind belezúllik is a művészihivatás mámorába! Elhanyagolja a hivatalát, nem rak le több vizsgát...!²⁰¹

Később ugyancsak ez ellen foglal állást, s hogy Ady szubjektív álláspontja mellett mennyire a sajátja is volt ez, világosan kitűnik az idézetből:

A helyett, hogy minden szuggesztíóval íróvá galvanizál- tunk egy sereg kishivatalnokot, meg tanárjelöltet; azzal az erővel a publikumra vethettük volna magunkat; akár-

²⁰⁰ Kárászné Szivessy Mária asszony szíves közlése.

²⁰¹ 245.

hogy, ha mindjárt öklömnyi betűs falragaszokkal, ahogy Itáliában láthattad; dobbal, síppal, mindegy, de érvényesülésre módot keresni annak a pár igazi írónak a ki van köztünk véletlenül; ha már az volt a cél, hogy együtt tartsuk őket; egy akolban, aminek a feltétlen kíváncsiságához szintén szó fér. ²⁰²

Önmagával való konfliktusának »lereagálása« ez a könyv. Így kordokumentum volta mellett még, külön érdeme az őszinteség. De minden őszintesége és kritikája ellenére hitet tesz a *Nyugat* mozgalma mellett, s félreértésen alapul a *Nyugat*-ellenes tábornak az az öröme, melyel — ily szempontból, — a könyvet fogadta. ²⁰³

Kaffka Margit regényei és novellái dokumentumok, kompozíciójukat az élmény adja s alapjukban lírát hordoznak.

Kaffka Margit nem strukturájában epikus, hanem méreteiben. E méreteket a gáttalan ömlés magyarázza és követeli ki magának; az asszonyos bőbeszédűség és az önkifejezés szüksége oly élményekkel és tárgyakkal szemben is, melyeket a vers nem bír el.

Tükrözi a világot ez a lélek, — mondja Sík Sándor. ²⁰⁴ Mindent meg akar nézni, mindenre kíváncsi. De minden csak annyira érdekli, amennyiben kap tőle valamit. Tehát realizstikus ez az írásmód és mégis líra. Alig van költő, aki jobban mutatná, hogy realizstikus és objektív nem egy, hanem kettő. Stílusa szubjektív, de pontos, és minden át van itatva az ő nagy érzésével.

A kép, melyet az életről ad, nem hű. Mindig önmagát adja és önmagán keresztül az életet. Alap-adottságában lírikus. Soha sem feledkezik rá igazi epikus módján a világra, szemlélődése nem epikai, hanem lírai természetű.

²⁰² 340.

²⁰³ Pl. k. I. Allomások Bp. Sz. 1917/170.: 308.

²⁰⁴ V.ö. M. költ. a mill. után. IV. rész. Egyetemi előadás 1931—32. I.

Világnézet és fejlődés

(Kompozíció és oeuvre — El az impresszionizmustól — Tiltakozás az események alakítása ellen — Harc a lélek valóságáért — A rohanva fejlődő lélek — Egyéniség és világnézet — A gyermekkor gyűlölete — Harc a zárdanevelés ellen — Harcos pacifizmus — A szomorúságtól a változtatni-akarásig — A sívár igazságlátástól a szocializmusig — Világnézet és kompozíció — Új formatörékvés — A pszichológiai játék felé — A mese és a dráma felé)

Kafka Margit, az önmagát kifejező impresszionista művész fokozatosan fejlődik a kompozíció felé és egyben távolodik, — mert ez ennek a fejlődésnek lényegében rejlik — az impresszionizmustól. Ezt az eltávolodást végigkísérhettük fejlődésében, az új szintézishez azonban nem jutott el. Ezért kompozíció szempontjából voltaképp nem egyes művei vannak Kafka Margitnak, hanem *oeuvre*-je. Ennek az *oeuvre*nek egészen benső, valódi kompozícióját az egyéniség, az élmény, önmaga nagy élménye adja. Ez az, amihez minden motívum hozzátörlik és hozzá alkalmazza intenzitását. A megszerkesztésben nemcsak, hogy nem kitűnő, hanem egyáltalán nem szerkesztő művész, így ad életművét tekintve nagyarányú kompozíciót. Az önkifejezés lírikus attitűdeje az, mely összefogja *oeuvre*jében a különböző műfajokat. Az eredmény pedig a nagy asszonyi dokumentum. Adyhoz intézett s már idézett levelében írja. »Elhazudhatom két-három formában *nektek*, hogy *mink* minők vagyunk, ez az egész!« — Pontosan két-három formában, a versben, novellában és regényben, melyek ugyanazt a kifejezési lehetőséget hordozzák számára, magukban. És valóban: ez az egész!

Hogy mennyire csak ezt a nagy dokumentumot szolgálja minden, világosan mutatja az a tény, hogy a leg-egyszerűbb értelemben vett könyvkomponáláshoz sincs semmi érzéke. Verses- és novelláskönyvein sokszor bosszantóan érezhető ez: az egyes darabok szétszórtságában. Nem könyvek ezek, hanem a szó rossz értelmében vett gyűjtemények. A tartalom sorrendje teljesen a véletlenek műlik. Ily szempontból egyedül a *Két nyár* összeállításán érzik az elhatározottság. A *Két nyár* a proletár,

a *Lirai jegyzetek egy évről* pedig az író életébe bele-robbanó háborút rajzolja. E két írásból áll a könyv. Finoman mutatja meg a két írás egy kötetbe fogása az individuumnak a nagy társadalmi eseményekre való reakcióját, mely a maga érzékenységevel mindig erős plaszticitást ad az ép szóbanforgó eseménynek.

Említettük, hogy fejlődése során halad a nagy dokumentum részleteinek megkomponálása felé. Ennek az útnak állomásai egybeesnek világnézetének alakulásával. A céltudatos, hittel teli világnézetnek, a művészetben a céltudatos kompozíció felel meg, mert a művészi kompozíciónak a dolgok épolyan kötött okozati összefüggését kell megmutatnia, mint szülőanyjának, a szerves összefüggésben meglátott világrendnek.²⁰⁵ Ez egyben az impresszionizmustól való eltávolodást is jelenti, mert az impresszionista lélek nem alakít, nem alkot, hanem passzívan átengedi magát a gazdag világ számtalan impressziójának. Ennek a fejlődésnek lényege benne rejlik a hitteljes dokumentációban is, mellyel természetesen együttjáró előny a társadalmi alaprajznak és a levegő megteremtésének biztossága.

Kafka Margit nem teremt, hanem ábrázol. Hogy képpel éljünk: két befelé fordított tenyere közt *lesi* a figurákat, de nem fogja ujjai közé, nem formálja őket. Azonban *felelősséggel* lesi és e motívummal hordja magában a fejlődés csíráját. A dokumentum eljut a nevelni akaráshoz és egyben a formáláshoz. Ezzel együtt jár a tiltakozás az események alakítása ellen, a harc a lélek valóságáért. A háború alatt írja e sorokat,²⁰⁶ melyek pontosan megfogalmazzák e tiltakozást:

Most lelkünk állapota nagy, nyers százmázsás eseményeken múlik, külső dolgokon, melyeknek nincs több közük belső vonásaink karakteréhez, mint egy redves otromba szikladarab ránczuhanásának. Sorsunk kalapácsa kiesett dolgos két kezünk közül, — naiv imára, vagy a »görcsös tördelés« vásári vagy teatrális gesztusára kell kulcsolnunk e kezeket. — Érzéseink arányai frescoszerűek; a nagy arányokhoz nem szokott kifejezés ezért téved könnyen a torzba, még könnyebben az émelyítőbe.

²⁰⁵ V.ö. Hevesy Iván i. m. 4.

²⁰⁶ K.ny. 103. L.j.e.é. K. ritkítása.

Tudatosan törekszik arra, *hogy az eseményeknek löbb közük legyen belső vonásaink karakteréhez*. Ime a harc a lélek valóságáért. Ez a tudatos törekvés szintén egyiséget suggerál. Előre elhatározott attitűd, melynek milyensége által összekapcsolódnak a természetüknél fogva széthúzó dolgok. Hogy mennyire tudatos ez, bizonyítják a *Mária éveinek* sorai:²⁰⁷

Utólag, azt hiszem, minden ember megkonstruálja a múltját és a hamis vagy véletlen dolgok elhullnak, csak az elvek maradnak meg, — életünk eszméje történetbe foglaltan. Nem is képzelek embert, akinek a magáról adott képe igaz ne lenne magasabb értelemben. Mint önmagának hatványozó tükre. — Ez a póz, mondja Ön. Hát akkor tisztelet a póznak. S a szónak.

A mindjobban hangsúlyozott és formált dokumentum-jelleg kapcsán a lélekrajz egyre jobban célok szolgálataiba áll. Ez az út az én-től, az én-en át ábrázolt társadalomig vezet.

Kafka Margit rohanva fejlődő lélek, aki fejlődésében kegyetlen önmagához s a dolgokhoz, melyeken túljutott. Van annyira jogosult, — írja Kosztolányi paraszt-szemléletéről,²⁰⁸ — mint azok a bundára hasaló, káromkodós, majd a »jóízűen« beszélő és rozmaringos háromosztatu *kénytelenkedések*, amelyeket e sorok *bűnbánó írója követett el nagyon fiatalon*.

Fejlődésének gyors tempója szoros összefüggést mutat azzal a ténnyel, — melyről már megemlékeztünk, hogy az írás számára egyben *önanalízis* is, önmaga tisztázása, igyekvés a dolgokon való teljes túljutásra. Ez természetesen harcokkal jár. Az előttem járó okoknak és nehéz véres csatájú bonyodalmaknak — írja önéletrajzában²⁰⁹

nemcsak a »Színek és évek« regénytémáját köszönöm, melyért szülővármegyém, — megizente, — kegyetlenül csúffá tesz, ha megbántott földjére merem a lábam tenni, — hanem bensőmnek folytonos és küzködő kettősségét főképen; ez igen kétféle örökség tusáját, *mit nagyon analízáló, tudatos voltommal* minden léptemben nyomról-nyom-

²⁰⁷ 54. K. ritkítása.

²⁰⁸ Négy fal között, Ny. 1908/I.: 45.

²⁰⁹ Az Érdekes Ujság dekameronja II.

ra kisérek. Kissé azt is mondhatnám: ez a csata karakterem, megváltozásaim, történéseim története...

Mikor hat éves lettem — ...hirtelen maradtam árván és szegényül, a gyermekkoromra nem szívesen gondolok; a fiatalságomban minden nagyon nehéz volt és küzdelmes. Irni húsz éves koromban kezdtem népies versikéket a *Szabolcska* és balladákat Kiss József hatása alatt...

Vidékből, családból, előítéletekből, kapcsolatokból, robotos munkákból, anyagi nyűgökből, önmagammal való súlyos konfliktusokból *egy állandó és folytonos kimenés azóta az életem; s ezen a kíváncsi úton tán csak fényképfelvételek az írásaim. Vagy beléjük kötözve dobom ki a hajómból a fölös életballasztot és lesz minden egyre könnyebb!*

Gyerekkorát gyűlöli s úgy érzi, hogy a nevelés tette tönkre. Könyörtelen harcot indít — s e harcról már volt szó — a zárdanevelés ellen, meleg és jó emlékeit is a nagy tagadás céljaira használva föl. A kenyérkereset kénytelenségén túl innen származik érdeklődése a modern nevelés iránt, melynek útját a lélekábrázoló tehetség mély ösztönével figyeli és merít belőle. A pedagógián át jut el az *új anyagszerűség* elvéig, mely elvnek összes következményeit levonva halad tovább. A lombfűrészelésről írja gyerekkönyvében:²¹⁰

Ami *fa*, az *fa*; megvan a maga célja a használatban és saját módja a megmunkálásának. Minek a fából átlátszó tüllcsipkét csinálni? Ez az *anyagszerűtlenség* meg is bosszulja magát: rendesen akkor törik ki valahol a fa a fűrész alatt, mikor a legmerészebb csavargós virágindát akarjuk beleábrázolni. Hogy is ne, mikor a fának az a természete, hogy csak eleven korában hajtson virágokat: deszkakorában azonban a rostjai párhuzamosan mennek, egy irányban, tehát legjobban tűri, ha mértani, szögletes formákban, vagy nagyon egyszerű ábrákban, nagyobb darabokban fűrészelik ki.

Lírikus, akinek minden problémája az énen keresztül válik égetővé és aki ugyancsak mindegyiket az énen át fejezi ki. A világháborúval szembeni állásfoglalásának, harcos pacifizmusának ez a beállítottság adja magya-

²¹⁰ Kis emberek barátoskáim 39. K. aláhúzásai.

rázatát és ez teszi oly becsessé *Két nyár* című kisregényét és néhány háborús novelláját. Az *egyén* áll ezekben a háborúval szemben. Szinte sűrített kivonata ennek a szemléletnek a *Két nyár* néhány sora,²¹¹ melyben Veronhoz, a proletárásszonyhoz a távoli Pestről átúszik a háború réme és zümmög körülötte a kis budai pince-lakásban:

Veron a falnak dőlt, hirtelen lehuntya a szemét. »Haza« — szép, »ünnepélyes szó«, néha olvasta az újságban és nem gondolt semmit. De ha kimondta életében, beszéd közben, — egy kis falu állt a lelke előtt, rajzos, borsódi hegyek koszorújában ellapuló fehér folt, erdők, fa-virágos tavaszok, vasárnapi harang, szagos gyaluforgács a műhelyben, a kovács lánya... És most jön valami borzasztó! Az emberek kiáltanak az utcán... és a faluk, az olyan faluk határát el fogja lepni a fegyveres katonaság. Majd tanyáznak az erdőn, kitörik a fát... elhajtják a pásztoroktól az állatot.... Az asszonyok sírnak és félnek.... a templom összedül, a kazal kigyúl...

A szomorúság, — e léleknek alapélménye, — mély és megnyugvó, világnézetével azonban szervesen fejlődik a változtatni akarás felé. E szomorúság lényege tulajdonképpen a naturalizmusban, a sivár igazságlátásban rejlett, s ettől való eltávolodásával passzív színezetű alapélménye, a *reménytelen* szomorúság előbb változtatni akarássá lesz, majd, mint ezt költészeténél láttuk, pályája végén foszlani kezd. Fejlődésének első szakaszában, mint Császár Elemér fejtegeti,²¹² szánt-szándékkal keresi ki azt, ami az életben sötét, lehangelő, sivár és szomorú. Hőseinek sorsa csupa szenvedés; nem kiáltó, nem szörnyű fájdalmak foglalatja, de a lemondások, a csendes bánatok láncolata.

És minthogy e szomorúság a sivár igazságlátásból nő ki és a változtatni-akarás felé halad, e lelki, — illetve világnézeti — fejlődés során természetesen jut el a szocializmusig. Ennek a fejlődésnek útját készíti elő az egész ízlésnemzedék társadalomlátásának lelkiismeretessége, és — különösen nála — az élménynek és a dokumentációnak hitteljessége. Mint említettük, a dokumentummal járó előnyök a társadalmi alaprajz és a levegő

²¹¹ 34. K. ritkítása.

²¹² V.ö. Sz. és é. Bp. Sz. 154.

megteremtésének biztossága; a politikai tények mellett, ez szintén magyarázza állásfoglalását. Egy rövid novella-részlet világosan megmutatja ez érdeklődés és az ennek következtében kifejlődött látás teljes szélességét és alaposságát:

Nagy és biztosvagyonú polgárcsalád voltak, azokból, kiknek már a szülei, nagyszülei is ugyanabba a szolid és tisztos tradíciójú üzletben ültek, mely aztán nyugodtan fokozódó jólétük alapja volt. Azok közül, akik elsőnek éltek jó stílusú, fényűző életet a budapesti Cityben, régi képekkel és idegen nyelvű könyvekkel, elfranciázott konyhával, Konstantinápolyból személyesen hozott szőnyegekkel, utazásokkal, kifürdetett szobalánnyal és jólesőn disztíngvált modorral a tizórai teákon. Egy kissé Wien tette ezt, a szomszédos császári főváros, melynek régi bankár-családaiból házasodtak, szívesen adtak lányt oda férjhez, — mindenképp fenntartották a kapcsolatot a régiebb hagyományú polgárváros megfelelő, jobb társaságával. Német szavukon az ottani dialektus kacér és kedves pongyolasága érzett; magyarul a sok nyelvet tanult emberek kissé túlbuzgó irodalmiságával, de néha hibázva beszéltek.²¹³

A szocializmushoz igen hamar eljut a vázolt úton. A háború kezdetekor már látja és ábrázolja az osztály-ellentétet a *Két nyárban*. Hogy ez az elszegődés mennyire hitteljes és mennyire fejlődés eredménye, azt bizonyítják majd az idézetek. Látása szükségszerűen alakul így.

»Nem is árt, — mondták némelyek, — ha egy kicsit meg-rázkódik alapjában ez a korhadt, bűdös rend; ha azok, akik olyan disznó biztonságban ültek és híztak az aranyaikon, legalább megszeppennek egy kicsit!« Mindenki azt hitte, hogy a gazdagok talán még jobban megszenvedik az idők e rázkódásait.

Így beszéltek és hittek a kis budai utcák szegényei.

De az utcákon, — fehér battisztköpenyes, lebegő fejdíszű, szép, gazdag nők autóztak naphosszat nagy vöröskeresztrel a karjukon és valami titokzatos, de borzasztón sürgős és fontos küldetésben.²¹⁴

²¹³ A r. 220. A kis leány.

²¹⁴ 36 és 38.

Minél beljebb visznek a napok a háborúba, annál határozottabbá válnak e világnézet körvonalai, szoros összefüggésben a háború gyűlöletével. Az *első stációnál* és folytatásában, *A gép mellett* c. novellában²¹⁵ megrajzolja, hogy ébred föl az osztálygőg a gazdagabb parasztiúban szegényebb bajtársával szemben, ahogy hazakerülési lehetőség adódik. 1918-ban nyíltan *vall* és *vállal*.²¹⁶ S hogy hite mennyire becsületes, megalapozott, mutatja az, hogy a kedvező politikai helyzet *ellenére* sem veszti el a talajt lába alól, tisztán lát és a lelkiismeret nyugalmaival ítéletet mond osztálya fölött, de ugyanígy bírálja az eseményeket is, melyekért a napok hatása alatt lelkesülnie kellene. Közvetlenül halála előtt anyjának írt hosszú leveléből idézünk:²¹⁷

Azok az »úri családok«, akiket emlegetsz, sajnálni valók, igaz: de mégis egy sokszázéves bűn kezdi magát megbosszulni sorsukban. Ugyan gondoltak-e valaha arra, hogy a paraszt is ember, hogy a gazdasági cselédnek is rendes, egészséges, tiszta és csinos külön házra van igénye a munkája után, hogy minden tanyán legyen iskola, kórház, doktor, patika és népkönyvtár? Állati létben hagyták a szegény páriákat, hát most állatmód viselkednek, nem tanultak egyebet.

Jászival keveset találkozunk: nem is vagyunk egy hiten, én szocialista vagyok, ő polgári radikális, amit én fából-vaskarikának tartok s őt magát nem túlnagy lúmennek, bár egyénileg fedhetetlen, jóhiszemű és tisztességes embernek. A feleségével régebben igen jóban voltam, de most ez is lazul: a forradalom előtt egy héttel itt volt nálam és nyolctól tizenegyig vitatkoztunk eléggé keményen. Azt mondta: sohasem volt antidemokratább, mint most. Ime, így demoralizál a gazdagság: a hivatalos népboldogító felesége mégis csak egy tízezerholdas nagybirtokosnő: hogy is tudhatna másképp gondolkozni. A vagyonekობzástól reszketnek ezek mind, hogy túlságosan pirosra fordult hamarosan a dolog színe. Hisz' ezt én nem óhajtanám túlhamar, mert az ország nagy többsége teljesen előkészítetlen. A pestiek nem akarják hinni ne-

²¹⁵ A r.-ben.

²¹⁶ Lelkes dolgoknak lelkesültjei. P.N. 1918/288.

²¹⁷ 1918. november 20-án kelt a posta bélyegzője Bp-ről. L. Dénes Sándor: Folytatom a »Színek és évek«-et Lit. 1929.: 233.

kem, hogy Rákospalotán már azt sem tudja a paraszt, mi a szocializmus, kommunizmus lényege: azt hiszi, egyszerű rablásból áll, itt még tíz-tizenötévi munkára volna szükség s komoly agitációkra. Azalatt hagyni kellene dolgozni ezt a kormányt, mert jószándékú emberek egyenkint, komolyan és elszántan fognak e szörnyű nehéz munkához ebben az Augiász-istállójában, amivé elődeik s az ostoba, szörnyű háború tette Magyarországot. Őket nem lehet felelőssé tenni, ha nehezen s alig-alig sikerül majd rendet s jobb viszonyokat teremteni. Viszont egy végretekig keresztülvitt szocialista forradalom töméntelen vérbe kerülne ma és a vérontásból bizony túlon túl elég volt. De vajjon így gondolkoznak mások is, mint én: vajjon lehet-e majd a szenvedélyeket féken tartani? Bizony nem írgylendő dolog ma kormányon ülni.

A fejlődés megmutatkozik a formajegyekben is. A *révnél*ben egyszerűbbek s keményebbek lesznek a hátterek és külön, élménytől független életet élők a témák. A formaválság, — melyet költészetén kíséreltünk meg kimutatni, — természetszerűleg jelentkezik itt is. Okait ott részletesen kimutattuk, csak utalunk e síkon mozgó új törekvéseire. Eddig életével szoros kapcsolatban nem lévő témái nagyarányú stíluspróbálkozások voltak, — gondolunk itt a *Szent Ildefonso báljára*²¹⁸ és néhány újtestamentomi novellára²¹⁹ — és menekülésjellegű exotizmusok. A menekülés jelleget magyarázza az a — már említett — motívum, hogy tiltakozik az események alakítása ellen s az ettől való szabadulást segíti elő eltávolodása a kortól. A lélek egyre jobban ki tudja fejezni mondanivalóját a személyes élménydokumentum mankója nélkül. Tudjuk, hogy halála előtt két éve gyűjtötte az anyagot már egy regényhez, mely Josephus Flaviusról szólt volna. Történelmi és archeologiai tanulmányokat végzett hozzá s megírását rövidesen el akarta kezdeni. Halála megakadályozta. Minden bizonnyal ennek részlete *Az Arimathiai (Följegyzések egy kétezeréves hűsvétről)* c. hosszú novellája, mely az *Észtendőben* jelent

²¹⁸ Ide tartozik különben fejlődése során nem jelentős forditása is, melyet *Lesznai* Annával együtt készít: *Claudel*, A hetedik nap pihenője. Ny. 1913/I.:413.

²¹⁹ A S. t.-ban: Példa az egy igaz emberről, vagy A révnélben: Mirjám.

meg,²²⁰ és amely már mutatja a vázolt változás jeleit.

Keresésre és új formatörekvésre utal *A révnél c.* kötet szimbolikus meséje is.²²¹ A széles és mély lélekrajz, — mely eddig sokszor az érdekesség rovására menő előkészítettség érzését keltette — új cél, a pszichológiai játék szolgálatába áll és a lélek meglepetéseivel igyekszik hatni.²²² Ez pedig már a *mai* regény tárgya és eszköze. Minden jel arra mutat, hogy az impresszionizmusból kinőtt lélek halad az expresszió felé, mely bizonyos értelemben a lelki valóság maradéktalan ábrázolása.

Kezd valószínűtlenségekkel dolgozni, úgy a történetben, mint a motiválásban és az emócióban is.²²³

Már a *Mária éveinek* egyik levelében,²²⁴ ahol olvasmányairól számol be, megemlíti: drámát nem olvasok többet, egyszer majd megmondom, hogy miért... De nem, egyszer majd egész nyugodtan fogok olvashatni drámát, — tán nem is sokára.

Nyilván a drámához való hajlandóságára utal már 1913-ban e homályos részlet. A drámaiatlan impresszionizmusból halad a valódi kompozíció és egyben a dráma felé.²²⁵ A dialógus eszközével és még inkább a levegő feszültségével.

²²⁰ 1918 szept. 117. és okt. 92.

²²¹ Irinyó-pirinyó, 146.

²²² L. Egy ideg orvos naplójából, P.N. 1917./249.

²²³ Reggeli kávé, P.N. 1917./285: Két ember, P.N. 1918/174-75.

²²⁴ 58.

²²⁵ Falun, P.N. 1917/115—116.

Kafka Margit és a mai formatörekvések

(Írói értelemben is: halott — A kor írója — Műve, mint dokumentum — Központi problémája és ennek megoldódása a lélek síkján — Formatörténeti helyzete — Elindulása az új lehetőségek felé — Miért nem olvassák? — A legújabb líra — Az új regény — Törekvés a forma zárására és Kafka időszerűtlensége)

»A sírját, a farkasréti temetőben rég benőtte volna a dudva, ha nemes barátnői kéz nem ültetne reá virágot. Könyveinek nagyobb része rég eltűnt a könyvpiacon, s csak nehezen tudja megszerezni, antiquariusok útján, az érdeklődő. Mi néhányan, akik mint írókat megbecsültük és mint embert szerettük, emlégetjük gyakran, az iskolai könyvekben néhány rideg szót tanulnak róla gyermekeink, — egyébként mintha soha se lett volna«, — írja halálának 10 éves fordulóján Schöpflin²²⁶ és ezzel oly tényre világít rá, melynek meg kell kísérelnünk magyarázatát adni. A tény t. i. az, hogy Kafka Margitot nem olvassák ma, hogy írói értelemben is: halott.

Halála után másfél évtizeddel nem eleven hatóerő többé a magyar irodalmi életben, és sokkal korábban kezd feledésbe menni műve a köztudatban, mint írói tehetsége alapján gondoltuk volna, — állapítja meg tanulmányában Bánhegyi Jób.²²⁷

Megjegyezhetjük, hogy Kafka Margit műve életében sem volt hatóerő, s ez a már kifejtett benső okoknak következménye. De egy emberpéldát mutatott fel magában a világnak, s ez a példa él.

Kafka Margit mindenestül és *csak* korának írója s így harca is a korrallal eltűnő. Az önkifejezés művésze, saját korának és sajátmagának törekvéseit, művészeti és világnézeti problémáit s válságait fejezi ki, önmaga tétova lelkiiségének tükrében. Így élete és élete műve dokumentum, nem pedig forrás.

Balázs Béla a *Csendes válságok*-ról írva, elgondolkoztató képet ad e művészetről. »Vannak idők — mondja,²²⁸

²²⁶ K. M. most tíz éve halt meg. Ny. 1928/II.: 710.

²²⁷ K. M. Pannonhalmi Szemle, 1932: 244.

²²⁸ Renaissance 1910/I.: 392.

— melyekben a nagy zuhanásokat, a hangos válságokat keresik a keresők, csak az fontos nekik, „*amitől minden függ*” és elmennek a közbeeső, finom hangulatok mellett. De az utánuk következők felveszik a fekvehagyott meg nem látott kincseket... A *Csendes válságok* finom, detail művészei jönnek, akik nem vágják előre a folyosót, de a felépített nyers oszloprendek közeit töltik ki mély hangulatu ornamentumaikkal. A csendes válságok csendes, finom idegű emberei, a *következők* (jobb szó, mint a *decadens*). Ők nem nyitnak új perspektivákat, de a régieket minden percben elmerülő áhítattal benyitják a csendes mindennap csendes eseményeibe, megéreztetvén a válságot, mely alig láthatóan ezek mögött is elsuhan. A tragédiákat már nem ismerik. Kaffka Margit könyve tiszta és gyönyörűséges példánya a fentírt „*következők*” művészetének.«

Tudjuk, hogy Kaffka Margit elfejlődik e művészet-től, és közvetlen halála előtt keletkezett munkái formajegyeikben egy új, mai szintézis lehetőségét hordozzák. Világosan látja ezt Harsányi Kálmán, aki *A révnél* kapcsán megjegyzi,²²⁹ hogy »ama derékban kettétört erősek közül való Kaffka, akinél életük későbbi folyamán a *fejlődés törvényszerű pontossággal* ígért volna továbbra is jobbat és egyre jobbat: elmélyülést, a harcok kedv befeléléfordulását s az igazság szeretetét a jelszavak szeretete helyett. Mert Kaffka minden kiválóságai mellett is még csak alkotó erejének és írásművészetének jutott el a zenitjére; annak, hogy bizonyos dolgokban való sötét, de rendkívüli éleslátása mély belátássá s pártos, egyoldalú szeretete egyetemes száналommá váljék, még nagy útja lett volna hátra. De még így is nagy az út, amelyet megtett. Nem nőtt túl azon az érdekszavu, kijózanultságában lázadozó, gyűlölködni is tudó, borús, fakó, magaszerező asszonytípuson, amelyet képviselt, de kifejezte s olyan készséggel, olyan erővel, olyan tiszteletreméltó írásművészettel fejezte ki, hogy tehetség dolgában méltó versenytársát eddigi nőíróink között nem is tudnánk fölemlíteni.«

Műve érték mint dokumentum s mint a magyar formafejlődés állomása. S e kettős érték minémüsége szolgál magyarázatául a fölvetett kérdésnek is: miért nem olvassák Kaffka Margitot?

²²⁹ Élet, 1919/3.

Központi problémája az *asszony* és a *társadalom*, s e kettő *viszonya*. Ezek megoldódtak már a lélek síkján, tehát a Kaffka Margit által kifejezett periódusukban nem kelhetnek érdeklődést. A lélek síkján, — mondtuk, mert a gyakorlat, a társadalmi rend ellenáll, s a lélekben megoldott probléma — e megoldás mindig előbbre jár — nem jelenti egyben a megvalósulást is.

Talaját vesztett tartalom a Kaffka Margité. Az asszonyproblémák és Kaffka lázadásának viszonyát szépen világítja meg Harsányi Kálmán említett tanulmányában: »azt a régi, már-már csak túlélőiben jelentkező asszonymemzedéket, amelyiktől nemcsak Kaffka, de az eleven élet is régen eltávolodott már, nem érintik ezek a lázító tanok; nem ért még föl odáig, hogy a *jövő* asszonyáról gondolkozzék. Azt pedig, aki máris a *jövő* asszonya, a fölszabadult, egyenrangú társ, az emberpárok női fele: azt csak megmosolyogtatja ez a túlzottan sötét színekkel dolgozó pártszenvedelem. Hanem egy bizonyos középréteget a kettő között, azt, amelyik ide még nem, oda pedig már nem tud tartozni, amelyik gyökértelen, ... s felvilágosításra, tanácsra, világosságra, ujmutatásra vár, azt Kaffka, az ő valószerű, kegyetlen, részletjelenségeiben mindig, általánosításaiban sohasem igaz életábrázolásaival jobban megzavarja, mint bárki más, aki ma Magyarországon a nőkérdésről ír. De a legfelsőbb, a szabad, a már meg nem téveszthető, helyét már biztosan elfoglalt modern asszony, mindig meg fogja benne találni azt a gyönyörűséget, amelyet csak egy rendkívüli készséggel alkotó íróművész nyújthat.«

Hogy saját szavunkkal éljünk, e réteg önmaga szabadságharcának dokumentumát fogja látni Kaffka Margit életművében s a dokumentum sorsa az, hogy tisztelik és számolnak vele, de nem olvassák s így nem is nevelhet, nem hathat. Nevelésre lényegében alkalmatlan voltát szépen fejti ki Harsányi, de ehhez hozzátehetjük, hogy ennek oka a mindenekfölött uralkodó élménykompozíció és a kiválasztódás nélkül ömlő líra, az önkifejezés mindennél előbbrevalósága. Amit pedig kifejez, az egy fejlődésre képtelen és nem szintézisre törő, hanem saját énjét mindenkép rendbehozni s tisztázni akaró asszonymemzedék lelke. Dóczy Jenő vázolja emlékezésében,²³⁰ hogy Kaffka Margit regénye, melynek Laszlov-

²³⁰ Koszorú egy regényalak sírjára, Magyarság, 1931/243.

szky Mária volt a vergődő hősnője, 1913-ban jelent meg, s mégis az a nőalak, akit Kaffka Margit szinte klasszikus ábrázolásban mutatott be, talán még jobban a múlté, mint a Jókai-regények időtlenebb alakjai. Máriát, Laszlovszky Máriát a századforduló Magyarországa szülte, ez a nyugtalan, forrongó, intellektuális kor, amely, hogy mennyire letűnt, mennyire átmeneti volt, semmi sem mutatja jobban, mint ép az ilyen regények, mint a *Mária évei* is.

Laszlovszky Máriának nem maradtak utódai. A mai női generáció semmit sem örökölt tőle. Ha egy mai fiatal leány, akit az élet intellektuális pályára sodort, kezébe venné s elolvasná a *Mária éveit*, talán el sem hinné, hogy a regény vergődő hősnője az ő közvetlen szerencsétlen elődje, a magyar társadalmi fejlődésben.

A magyar formatörténet szempontjából tekintve munkásságát, a lélek és a forma viszonyáról ad érdekes képet egy asszonyegyéniség fejlődésében. Lírája az impresszionista lélek kifejezése, a maga formátlan áradásával, melyből szervesen születik meg az értelmezésünk szerint szabadversnek nevezett műforma, mely mint forma-állomás, *csak* az egyén számára hordozza az új fejlődés lehetőségét, a nagy formai folytonosságnak nem jelent külön értéket. Ezt igazolja a legújabb líra fejlődése, mely formát és lelkeséget tekintve az új klasszicizmus szintézise felé halad. De igazolja az a tény is, hogy Kaffka Margit lírájának sem indító, sem alakító hatása nem volt.

Prózájának formája a belső élmény-regény véglete, egy fejlődés utolsó állomása, stílusáról ugyanezt mondhatjuk a lélekelemző impresszionista írás szempontjából. Betetőzés. És úgy gondoljuk, ez a motívum is rejt magában magyarázatot arra nézve, hogy Kaffka Margitot nem olvassák, hogy nem időszerű. Ma a lélekábrázoló regény *e* fajtája nem kell. Sok más összetevő mellett ép a pszichológia tudományának fejlődése folytán jutott el az új regény mai külső és belső formájához. Ráébredve a lélek beláthatatlan mélységére és az ábrázolhatatlanul sokrétű összefüggésekre, lemondott a *teljes* ábrázolás utáni törekvésről, de ugyanakkor más módon, sokszor a lélektani *játék* eszközével tiszteli a lélek megismerhetetlen és teljes egészében úgy is ábrázolhatatlan hatalmát. S

ezzel többet érhet el, mint a régi regény az alapos és szélesmedrű elemzéssel.

Az új regény²³¹ sejtet és stilizál. Részben visszatér műfajának ősi- és alaptípusához, a kalandregényhez, amelyben a megtörtént, vagy az író által kitalált *eseményen* van a hangsúly, a hős élete folyásával folytonos meglepetések, váratlan fordulatok elé állítja az olvasót. A háború utáni regény nem távolodik a nagy elbeszélő formától, sőt egyre több regényes elemet vesz fel magába. És ez nem a pszichológiai módszer elhagyásával megy végbe, hanem a meglévőnek megőrzésével, új célokra való felhasználásával, új követelményekhez idomításával. A *romaneszk* a pszichológiából nő ki; a lélektani játék szökik lépten-nyomon eseménybe, a gondolat- és érzésprocesszusok lesznek drámaivá, a lelki állapotok oldódnak fel filmszerű, változatos képekben. A regényalakok felszabadulnak és felelőtlenebbek lesznek; sok mindenféle történik velük, amire sem bennük, sem a körülményekben nem kell igazolást keresnünk. Hirtelen belső impulzusok és a véletlen egyaránt cselekvénybonyolítók, a végcél sokáig rejtve van, a regény — látszólag — tervszerűtlen, mint maga az élet.

A regényírói attitűd komolysága megfelelt a mechanisztikus-természettudományos világfelfogásnak és a naturalizmus végtelen unalmába vezetett. Nincs más kivezető út, mint eldobni a naturalista komolyság pózát és a játékos fantáziára bízni a vezetést. Az új író a régi századok könnyedségével dobja le magáról a realitás nyögét, hogy egy mélyebb lelki valósághoz érhesse el.

A régi módszer *én*-ábrázolása helyett új *én*-ábrázolással kísérletezik a regényíró. Regényében nincs már külvilág, csak vándorló tudatok vannak és az író célja, hogy a tudattartalmakat minden szelekció nélkül adja vissza. Vagyis mindent leír, ami az eszébe jut. A világképből teljesen kikapcsolódik a racionális elem.

A társadalomábrázolás pedig, mely továbbra is fő-törekvése az íróknak, a régi szociológiai jelleg helyett új lényegét kap. A régi a megfigyelt társadalomra épül, az új teremti társadalmát.

²³¹ A következő fejtegetésekre vonatkozóan lásd Halász Gábornak Az újabb regényről c. (Napkelet 1919:244.) és Szerb Antalnak A mai angol regény c. (Erdélyi Helikon 1933/4.) tanulmányát.

Mint az eddigiekből kitűnt, a mai irodalomban erős az impresszió-ellenes hajlandóság és minden erejével új konstrukció felé törekszik. A naturalizmusból nőtt nyitott művészet ellenhatásaként a forma zárása a cél.

Mindez apró nyomokban föllelhető a századfordulószülte Kaffkánál, de életműve egészében mégis átesett az idő rostáján; nem időszerű.

Ady Endre írta Hatvany Lajoshoz címzett levelében:²³² ...Tegnap beszélgettünk Kaffka Margittal és Ignotusszal: mi hárman fogunk hamarosan a legrettentőbb, legutolsóbb végre jutni... Kihullunk s nem is veszük észre, hogy kihullottunk.

Kaffka Margitnál beteljesedett a jóslat. Kihullott és hogy kihullott nem vették észre, csak a rosta körül álldogálók.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

²³² Kelt: Bp. 1914. február, lásd *Hatvany Lajos*: Ady a kortársak közt, (Génius kiad. Bp. é.n.): 214.

Kaffka Margit könyvei

- VERSEK. Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) kiad. Bp. é. n. (1903.)
- LEVELEK A ZARDABÓL — NYAR (elb.). Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) Magyar Könyvtár 437. sz. Bp. é. n. (1904.).
- KAFFKA MARGIT KÖNYVE (versek). Athenaeum kiad. Bp. 1906.
- A GONDOLKODÓK ÉS EGYÉB ELBESZÉLÉSEK. Athenaeum kiad. Bp. 1906.
- MAGYAR OLVASÓKÖNYV (Fröhlichné-Kaffka Margit és Nagy Béla) a polg. leányisk. I. oszt. számára. Athenaeum kiad. Bp. 1908.
- MAGYAR NYELVTAN (Kellner Fülöp és Fröhlichné-Kaffka Margit) a polg. fiú- és leányisk. II. oszt. számára. Athenaeum kiad. Bp. 1909.
- KÉPZELET KIRALYFIK (mese). Benedek Elek kiskönyvtára 17. kötet. Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) Bp. 1909.
- HETEN VAGYUNK (antológia). (Bán Jenő, Faragó József, Kaffka Margit, Miskolczi Simon János, Péry Ilona, Reichard Piroska, Sassy Csaba versei) Miskolc, 1909.
- KÖLTÉSZEKTAN a m. nemz. irod. történetének rövid áttekintésével. (Fröhlichné-Kaffka Margit, Istvánffyné-Márki Gabriella, Nagy Béla.) A polg. leányisk. IV. oszt. számára. Athenaeum, Bp. 1910.
- CSENDES VALSÁGOK (elb.), a Nyugat kiad. Bp. 1910. II. kiad. Pallas R. T. Bp. 1920. (A régi kiad. teljes tartalmán kívül, antológia többi novellás könyveiből.)
- CSONKA REGÉNY ÉS NOVELLAK. Modern Könyvtár 49. sz. Athenaeum, Bp. é. n. (1910.) II. kiad.
- TALLÓZÓ ÉVEK (Versek). A Nyugat kiad. é. n. (1911.)
- UTÓLSZOR A LYRÁN (versek). Modern Könyvtár 246—247. sz. Athenaeum, Bp. é. n. (1912.)
- SZÍNEK ÉS ÉVEK (regény). Franklin Tsulat kiad. Bp. é. n. (1912.) III. kiad. (1924.)
- SÜPPEDŐ TALAJON (elb.). Magyar Könyvtár 654—655. sz. Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) é. n. (1912.)
- MARIA ÉVEI (regény). Nyugat kiad. Bp. 1913.
- SZENT ILDEFONSO BALJA (elb.). Teván Könyvtár 48—49. sz. Békéscsaba, 1914.

- KÉT NYÁR (elb.). Nyugat kiad. Bp. 1916.
 ALLOMASOK (regény). Franklin Társulat kiad. Bp. 1917. (III. kiad. 1922.)
 HANGYABOLY (regény). Nyugat kiad. Bp. 1917.
 AZ ÉLET UTJÁN (versek). Nyugat kiad. Bp. 1918.
 KIS EMBEREK, BARATOCSKAM (játékkönyv). Pallas kiad. Bp. 1918.
 A RÉVNÉL (elb.). Franklin Társulat kiad. Bp. 1918.

Kaffka Margit könyvben meg nem jelent írásai

- Jörgné Draskóczy Ilma: Versek (bírálat). Figyelő 1905/I:393.
 Tormay Cécile: Apró bűnök (bírálat). Figyelő 1905/I:531.
 Selmecz (úti levél) A Hét 1906:58.
 Szabóné Nogáll Janka: A Hét 1906:248.
 Kosztolányi Dezső: Négy fal között (bírálat). Ny. 1908/I:45.
 Papp Mariska elbeszélései; Rög (bírálat). Ny. 1908/I. 290.
 Tintás ujjak: A Bpesti Ujságírók Almanachja 1908-ra. A magyar bohémvilág (Szerk. Szerdahelyi Sándor): 431.
 Lesznai Anna: Hazajáró versek (bírálat). Ny. 1909/II:325.
 Lengyel Menyhért: Taifun (tanulmány). Ny. 1909/II:558.
 Kupcsay Felicián: A boldogság kis kátéja (bírálat). Ny. 1910/I:72.
 Lagerlöf Selma: Az Antikrisztus csodái (tanulmány). Ny. 1910/I:221.
 Alba Nevis: Nász előtt (bírálat). Ny. 1910/I:556.
 Fogazzaro Antonio: Kiss emberek régi világa (bírálat). Ny. 1910/I:562.
 Maryai Ödön: Kelet fia (bírálat). Ny. 1910/I:635.
 Erdős Renée: Az aranyveder (bírálat). Ny. 1910/I:854.
 K. Hegyesi Mari. Színjáték. 1910/11:211.
 Jézuskavásár. Renaissance, 1910/II:720.
 Herczeg Ferenc: A fehér páva (bírálat). Ny. 1911/I:115.
 Balázs Béla: A vándor énekel (bírálat). Ny. 1911/I:117.
 Jerusalem Else: A szent Skarabeusz (bírálat). Ny. 1911/I:497.
 Sire Henry Lavedan darabja a Nemzeti Színházban (bírálat). Ny. 1911/I:591.
 Lengyel Laura: Máb királyné (bírálat). Ny. 1911/I:803.
 Claudel Paul: A hetedik nap pihenője (fordítás Lesznai Annával együtt). Ny. 1913/I:413.

- Szász Zoltán: A szerelem (bírálat).* Ny. 1913/II:197.
- Az ember kiszáll (útlevel).* Ny. 1913/II:441.
- Szász Zoltán leveléhez! (disputa).* Ny. 1913/II:462.
- Guilbert Yvette (szemle).* Ny. 1914/I:283.
- Kóbor Noémi könyve (bírálat).* P. N. 1917/49.
- Várnai Zseni: Gracchusok anyja (bírálat).* P. N. 1917/106.
- Falun (novella).* P. N. 1917/115—116.
- Szederkényi Anna: Lángok-tüzek (bírálat).* P. N. 1917/126.
- Bölcs Fekete Péter levele (novella).* P. N. 1917/144.
- Szabó Dezső: Nincs menekvés (bírálat).* P. N. 1917/171.
- Katonasírok (útlevel).* P. N. 1917/188.
- Könyvekről (Benda Jenő: Circe; Méray Horváth Károly: Az örök tűz; Andor József: A tanítónő; Komáromi János: Tilinkó.) (bírálatok).* P. N. 1917/229.
- Temesvárról (útlevel).* P. N. 1917/237.
- Egy ideg orvos naplójából (novella).* P. N. 1917/249.
- Reggeli kávé (novella).* P. N. 1917/285.
- Glosszák.* Ny. 1917/II:900.
- Terézke (novella).* P. N. 1918/44.
- Beleznay (novella).* P. N. 1918/95—96.
- Omnibusválság (rajz).* P. N. 1918/107.
- Lujzika (novella).* P. N. 1918/124.
- Vasuton (rajz).* P. N. 1918/140.
- Szép Olga (novella).* P. N. 1918/150—151.
- Két ember (novella).* P. N. 1918/174—175.
- Álom (novella).* P. N. 1918/204—205.
- Cselédek nélkül (cikk).* P. N. 1918/228.
- Lelkes dolgoknak lelkesültjei.* P. N. 1918/288.
- Szemüveg (Beköszöntő).* Eszt. 1918. jan:118.
- Szemüveg (Az anyákról).* Eszt. 1918. febr:102.
- Szemüveg (X harctéri ápolónőről).* Eszt. 1918. márc:140.
- Szemüveg (Névtelenkéhez).* Eszt. 1918. máj:99.
- Szemüveg,* Eszt. 1918. aug:86.
- Az Arimathiai (Följegyzések egy kétezeréves husvétéről) (novella).* Eszt. 1918. szept:117. és 1918. okt:92.
- A nem mindennapi ember (kéziratban lappangott novella).* Ny. 1930/I:487.
- Önéletrajz.* Az Érdekes Ujság dekameronja II. (Légrádi Testv. Bp. é. n.)

Irodalom Kaffka Margitról

- Ady Endre*: Kaffka Margit versei, Ny. 1918/I:789.
- Ady-Múzeum II.* (szerkesztették: Dóczy Jenő és Földessy Gyula). Athenaeum, Bp. é. n.
- Agoston Julián*: Kaffka Margit az asszony, Pozsonyi Híradó vasárnapja, 1933. dec.
- a. j.*: Két nyár. Élet, 1916/II:91.
- a. j.*: Állomások, Hangyaboly. Élet, 1917/I:468.
- Balázs Béla*: Mária évei. Ny. 1913/II:53.
- Balázs Béla*: Csendes válságok (Kaffka Margit könyve). Renaissance, 1910/I:392.
- Bánhegyi Jób dr.*: Kaffka Margit. Pannonhalmi Szemle, 1932:244.
- Barta Lajos*: Két nyár. Ny. 1916/I:707.
- Bartha József*: Két nemzedék magyar irodalma (1875—1925). A szerző kiad. Bp. 1926:68.
- Benedek Marcell*: Irodalmi lexikon. (Győző Andor kiad. Bp. 1927.) (Schöpflin.)
- Benedek Marcell*: A modern magyar irodalom. (Béta irod. r. t. kiad. Bp. é. n.) 1924/:76,103.
- Benedek Marcell*: Délsziget. (Révai, Bp. é. n.):320.
- (b. i.)*: Kaffka Margit: Versek. Magyar Szó, 1904/69.
- bj.*: Kaffka Margit: Színek és évek, Magyar Kultura 1913/I:53.
- Blt L.*: Kaffka Margit: Két nyár, Világ 1916/155.
- Bölöni György*: Állomások, Világ 1917/50.
- Császár Elemér*: Kaffka Margit novellás könyve (Csendes válságok), Magyar Múza 1920:259.
- Császár Elemér*: Színek és évek. A XX. sz. magyar irodalma kritikákban:20. (Irodalomtörténeti füzetek 5.) Pallas, Bp. 1926., u. e. Bp. Sz. 154.
- Dénes Sándor*: Folytatom a »Színek és évek«-et; Lit. 1929:233.
- Dénes Tibor*: Kaffka Margit. (A Danubia kiad., Pécs—Bpest 1932): 60. lap.
- Dézsai Irén*: Kaffka Margit élete és művei. Szeged, 1920. 52 gépírásos oldal. (Kézírtatos doktori értekezés a Szegedi m. kir. Ferenc József Tudományegyetem bölcsészeti karán 221. bksz/1920. 1. sz.)
- Dóczy Jenő*: Koszorú egy regényalak sírjára. Magyarság 1931/243.
- Féja Géza*: A magyar asszonyíró (Kaffka Margit és a sorsforduló

Magyarország). Tanulmánykötet a Párizsi Magyar Akadémia Könyvtára 1. kiad. Paris, 1927:44.

Feleký Géza: Kaffka Margitról (felolvasás a Ny. jubileumi est-jén). Ny. 1927/I:17.

Fenyő Miksa: Kaffka Margit. Ny. 1918/II:773.

Fenyő Miksa: Kaffka Margit könyve. A Hét 1906/879.

Fenyő Miksa: Kaffka Margit: Tallózó évek. Ny. 1911/II:318.

Fenyő Miksa: Kaffka Margit. A Hét 1906/191.

Füst Milán: Emlékezés Kaffka Margitra. Ny. 1928/II:712.

Gaal Gábor: Az élet útján. Jelenkor 1917/2—4.

Gerő, Edmund: Ungarische Erzähler. Pester Lloyd 1920/28.

Gyulai Márta: Kaffka Margitról. Ny. 1930/I:454.

Hankiss et Juhász: Panorama de la Littérature Hongroise contemporaine. (Éditions Kra, Paris 1930):201, 208.

Harsányi Kálmán: A révnél. Élet 1919/3., u. e. Emberek, írások, problémák c. kötetében (Győző Andor kiad. Bp. 1929):91.

Hatvany Lajos: Ady a kortársak közt, Ady Endre levelei és levelek Ady Endréhez. (Genius kiad. é. n.)

Hatvany Lajos: Hangyaboly. P. N. 1917/168.

Hatvany Lajos: Kaffka Margit verseiről. Az élet útján. Eszt. 1918. máj:118.

Hatvany Lajos: Kaffka Margit (haláláról). P. N. 1918/283.

Havas Gyula: Kaffka Margit: Utólszor a lyrán. Ny. 1913/I:853.

Horváth János: Négy kötet novella (a Csendes válságokról), Bp. Sz. 1911/145:132.

Juhász Géza: Bevezetés az új magyar irodalomba (1900—1928). Csáthy Ferenc kiad. Bp.—Debrecen, 1928):27, 41.

K. A. (Kárpáti Aurél): Kaffka Margit emléke. P. N. 1928/273.

Karinthy Frigyes: Kaffka Margit: Tallózó évek. Ny. 1911/II:241., u. e. Karinthy: Írások írókról, Tevan, Békéscsaba, 1914.

Karinthy Frigyes: Így írtok ti... Athenaeum, Bp. 1291. (Böv. kiad.) I:31.

Kázmér Ernő: Kaffka Margit. A Hét 1918:767.

Kemény Gábor: Kaffka Margit és a szociális lelkiismeret. Korunk 1929:108.

Keresztúry Dezső: Die neueste ungarische Literatur, 1914—1933. Ungarische Jahrbücher, II. folytatás 1933. Dez:310.

Király György: Kaffka Margit (Évfordulóra). Ny. 1920/I:4.

k. l.: Művészregények (Állomások). Bp. Sz. 1917/170:305.

Komlós Aladár: Az új magyar líra. (Pantheon é. n.)

Kósa Miklós: Kaffka Margit könyve (Csonka regény és novellák). Auróra 1911/II:257.

- Kosztolányi Dezső*: Verseskönyvek. (Az élet útján). P. N. 1918/94.
K—s: Kaffka Margit. A Hét 1904:335.
H. László Ary: Asszonylyra. Éva, 1918. jan.
Lengyel Menphért: Kaffka Margit regénye: Színek és évek. Ny. 1912/II:854.
Londesz Elek: Kaffka Margit. P. N. 1920/10.
—ly.: Kaffka Margit: A révnél. Irodalomtörténet 1919:281.
Magyar Irodalmi Lexikon. (Szerk.: Dr. Ványi Ferenc.) Bp. Studium kiad. 1926. é. n.
Mikes Lajos: Kaffka Margit versei. Politikai Hetiszemle 1904/6.
Móricz Zsigmond: Kaffka Margit. Ny. 1912/I:212.
Németh László: Kaffka Margit. Tanu 1933. okt.:356.
Névtelen: Kaffka Margit: Versek. V. U. 1904/5.:75.
Névtelen: Kaffka Margit: Tallózó évek. Auróra. 1911/II:368.
Névtelen: Csendes válságok. V. U. 1910/6:131.
Névtelen: A gondolkodók. V. U. 1906/23:375.
Névtelen: Színek és versek. V. U. 1912/46:932.
Névtelen: Mária évei. V. U. 1913/21:420.
Névtelen: Kaffka Margit könyve. V. U. 1907/7:134.
Névtelen: (valószínűleg Varjas Elemér) Kaffka Margit versei. Szatmármegyei Közlöny 1904/7.
Névtelen: Kaffka Margit új regénye (Állomások). P. N. 1917/28.
Pintér Jenő: Magyar irodalomtörténete. Franklin, Bp. 1924:192.
Pintér Jenő: Magyar irodalomtörténete. II. Franklin, Bp. 1928.
P. L.: Süppedő talajon. Magyar Nemzet 1912/70.
R—a F.: Csendes válságok. Pester Journal 1910/47.
Réti Irén: Állomások. Ma 1917/II:5.
Rolla Margit: Emlékezés Kaffka Margitra. Nemzeti Ujság 1929/280.
r. r.: Nőirők regényei (Két nyár). Bp. Sz. 1916/168:475.
r. r.: Kaffka Margit posthumus könyve. Bp. Sz. 1919/178:68.
—s.: Nőirő a nőkről (Hangyaboly). Bp. Sz. 1917/170:466.
s. a.: Kaffka Margit új regénye (Állomások). P. N. 1917/44.
Sassy Csaba: Margit asszony. Reggeli Hírlap, Miskolc, 1921/35.
Schöppflin Aladár: Szépirodalmi Szemle (többek közt: Kaffka Margit: Színek és évek). Huszadik Század 1913/I:498.
Schöppflin Aladár: Szépirodalmi Szemle (többek közt: Kaffka Margit: Mária évei). Huszadik Század 1913/II:74.
Schöppflin Aladár: Kaffka Margit: Kis emberek barátocskáim. Eszt. 1918. jan.:169.
Schöppflin Aladár: Kaffka Margit. Nyugat 1912/II:937.
Schöppflin Aladár: Magyar írók. Irodalmi arcképek és tollrajzok. Ny. kiad. Bp. 1919. II. kiad.

- Schöppflin Aladár*: Kaffka Margit most tíz éve halt meg. Ny. 1928/II:710.
- S—i J.*: Két nyár. Pester Journal 1916/201.
- S—i J.*: Allomások. Pester Journal 1917/44.
- Sik Sándor*: Tallózó évek. Élet 1911/II:1244.
- Sik Sándor*: Kaffka Margit. (Előadások a magyar kir. Ferenc József Tudományegyetemen; Magyar költészet a milleneum után IV. rész, 1931/32. I. félév.)
- Színi Gyula*: Kaffka Margit: Versek. A Hét 1904:95.
- Színi Gyula*: Kaffka Margit: A gondolkodók és egyéb elbeszélések. Szerda 1906:85.
- Színi Gyula*: Kis emberek barátocskáim. P. N. 1917/308.
- Tersánszky J. Jenő*: Kaffka Margit: Csendes válságok. Ny. 1911/I:401.
- Tersánszky J. Jenő*: Kaffka Margit. Ny. 1931/II:142.
- Tormay Cécile*: Bujdosó könyv, I. Pallas r. t. kiad. Bp. 1926:198.
- Tóth Árpád*: Kaffka Margit új regényeiről (Allomások, Hangyaboly). Ny. 1917/II:792.
- t. r.*: Versek. Új Idők 1904/10.
- Turcsányi Elek*: Kaffka Margit: Csonka regény és novellák. Ny. 1911/I:801.
- V—.*: Kaffka Margit könyve. Bp. Sz. 1907/131:468.
- Ványi Ferenc*: Magyar Irodalmi Lexikon. (Szerk.) Studium Bp. 1926.
- Várdai Béla dr.*: Kaffka Margit: Hangyaboly. Magyar Kultúra 1917/I:516.
- Várkonyi Nándor*: A modern magyar irodalom. A Danubia kiad. é. n.:220.
- Varjas Elemér*: Kaffka Margit versei. Nagykároly és Vidéke 1904/6.
- Wirkmann Imre*: Kaffka Margit: Két nyár. A tett 1916/9.
- Zolnai Béla*: Irodalom és forradalom. Irodalomtörténet 1920:88.
- Zoltvány Irén dr.*: Erotika és irodalom. (Szt. István kiad. Bp. 1924) :142, 166.
- Zulawszki Andor*: Az új magyar irodalom problémái (Wodianer II. kiad. Bp. 1928) :97.

Névmutató

- Ady Endre 9, 12, 20, 35, 37,
 40, 50, 56, 61, 62, 77, 79,
 93, 97
 Ágoston Julián 97
A Hét 8
A Holnap 8
 Alba Nevis 95
 Andor József 96
 Antal Sándor 8
 Arany János 7, 8, 36
 Babits Mihály 9, 40, 61, 69
 Balassa Bálint 8, 37, 63
 Balázs Béla 30, 88, 95, 97
 Bally, Charles 23, 33
 Bán Jenő 94,
 Bánhegyi Jób 88, 97,
 Barta Lajos 97
 Bartha József 97
 Baudelaire, Charles 8
 Bauer Ervin 60
 Benda Jenő 96
 Benedek Marcell 7, 65, 97
 Bölöni György 97
Budapesti Szemle 32, 73
 Claudel, Paul 86, 95,
 Császár Elemér 32, 83, 97
 Csokonai Vitéz Mihály 8
 Dénes Sándor 85, 97
 Dénes Tibor 5, 97
 Dézsi Irén 5, 97
 Dóczy Jenő 90, 97
 Erdős Renée 95
Eszterdő 86
 Faragó József 94
 Féja Géza 97
 Feleky Géza 98
 Fenő Miksa 52, 98
 Fogazzaro, Antonio 95
 Földessy Gyula 97
 Füst Milán 50, 56, 57, 58, 61, 98
 Gaál Gábor 98
 Gárdonyi Géza 12
 Gerő, Edmund 98
 Guilbert, Yvette 96
 Gyulai Márta 98
 Gyulai Pál 8
 Halász Gábor 92
 Hankiss János 98
 Harsányi Kálmán 89, 90, 98
 Hatvany Lajos 25, 93, 98
 Havas Gyula 98
 Heltai Jenő 39
 Herczeg Ferenc 95
 Hevesy Iván 11, 29, 80
 H. László Ary 99
 Horatius 65.
 Horváth János 8, 16, 23, 68, 98
 Ignotus 19, 93
 Illyés Gyula 56
 Istvánffy-né-Márki Gabriella 94
 Jászi Oszkár 85
 Jerusalem, Else 19, 95
 Jókai Mór 7, 91
 Jörgné Draskóczy Ilma 95
 Juhász Géza 7, 98
 Juhász Gyula 9
 Kárászné Szívessy Mária 77
 Karinthy Frigyes 98
 Kárpáti Aurél 98
 Kassák Lajos 51
 Kázmér Ernő 98
 Kellner Fülöp 94
 Kemény Gábor 14, 98
 Keresztúry Dezső 98
 K. Hegyesi Mari 22, 95
 Király György 46, 49, 51, 70, 98
 Kiss József 8, 35, 36, 37
 Kóbor Noémi 96
 Komáromi János 96
 Komjáthy Jenő 7,
 Komlós Aladár 8, 36, 40, 52, 98
 Kósa Miklós 98

Kosztolányi Dezső 9, 53, 81,
95, 99

Kovalevszka 22

Kupcsay Felicián 95

Lagerlöf, Selma 95

Lavedan, Henry 95

Lengyel Laura 95

Lengyel Menyhért 95, 99

Lesznai Anna 86, 95

Londesz Elek 99

Magyar Kultúra 10

Maryai Ödön 95

Méray Horváth Károly 96

Mikes Lajos 37, 99

Mikszáth Kálmán 7

Miskolczi Simon János 94

Móricz Zsigmond 9, 14, 99

Nagy Béla 94

Németh László 99

Nógrády László 21

Nyugat 70, 78

Osvát Ernő 77

Papp Mariska 95

Parnasse 8, 41

Péry Ilona 94

Petelei István 7

Petőfi Sándor 7, 8, 36, 65

Pintér Jenő 99

Prohászka Ottokár 12

Reichard Piroska 94

Réti Irén 99

Reviczky Gyula 8, 12

Rolla Margit 99

Sassy Csaba 40, 94, 99

Sik Sándor 12, 25, 53, 78, 100

Schöpflin Aladár 9, 15, 27, 67,
72, 75, 88, 99, 100

Szabó Dezső 9, 96

Szabóné Nogáll Janka 95

Szabolcska Mihály 7, 35, 36, 37

Szász Zoltán 96

Szederkényi Anna 22, 96

Szekfü Gyula 6

Szerb Antal 51, 92

Szerdahelyi Sándor 95

Színi Gyula 100

Szomory Dezső 24, 26

Tersánszky J. Jenő 29, 66, 100

Thaly Kálmán 37

Tolnai Lajos 7

Tormay Cécile 95, 100

Tóth Árpád 40, 100

Turcsányi Elek 100

Vajda János 7, 8, 12, 65

Ványi Ferenc 99, 100

Varjas Elemér 99, 100

Várdai Béla 74, 100

Várkonyi Nándor 100

Várnai Zseni 96

Verlaine, Paul 8

Vörösmarty Mihály 49

Wirkmann Imre 100

Zola, Emile 69

Zolnai Béla 23, 24, 34, 51, 100

Zoltvány Irén 100

Zulawszky Andor 10, 100

Tartalom

<i>Bevezetés</i>	5
<i>A lélek és a forma lázadása a század fordulóján</i> (— Két nemzedék viszonya — A naturalizmus — Az új irodalom kialakulásának körülményei — Társadalomszemlélet és lelkiismeret — A vidék, mint társadalmi élmény — Új törvényszerűségek szüksége — Harc — A naturalizmustól az impresszionizmusig — Az individuum mélysége a lélektan eszközeivel új szint kap — A kompozíció hiánya — Lázadás —)	6
<i>Az asszonyiség, mint sajátos lélek- és formaalkotó elem</i> (— Lázadás a férfivilág ellen — A fölszabadulás vágya és a szociális lelkiismeret — Tudatos asszonyiség — Ennek lelket és formát alakító hatása — Férfit-látás és asszonyt-látás — A kor és az asszony — Asszonyi lázadás és alázat — A gyermek — Asszonyelképzelése és a törekvés: hasonlítani — Önkifejezés —)	13
<i>Az önkifejezés művészete</i> (— Nyelv-művészet és nyelvteremtés — Akusztikai elem — Szükségszerű pongyolaság — Az önkifejezés ömlése — A szó kultusza — Vizuális elem — Impresszionizmus — Filmszerű látás — Intellektualitás a stílusban — Lélektani pontosság — Az önkifejezés uralkodik — A forma: nyitott —)	23
<i>A költői kísérletezés</i> (— Tapogatózás — Szaboleska és Kiss József — A nyelv iskolás gyakorlása — Hagyomány — Szemérmes szentimentalizmus — A formabontó törekvés — Kifejeznia akarás — Ady, mint elindító hatás — A gyermek: új költőiség — Menekülés — A formateremtés szüksége — A lélek költészete — Az impresszionista vízió — »Én szegény« — A szabadvers felé —)	35

A szabadvers

(— A szabadvers — Az álszabadvers — Kaffka Margit szabadverse: asszonyi adottság — A szabadvers, mint romantikus formatörekvés — A formai aszkézis hiánya — Emlékezés — Önanalízis — Ujra a kötött forma felé — A hősi szomorúság — Füst Milán — Ady Endre — Asszonyi lázadás és szocializmus — A boldogság és a forma zárása — A nagyarányú kísérlet —) 50

A dokumentumregény és novella

(— A dokumentáció — Az élménykompozíció — Regény és novella viszonya — A novella fejlődése — Novella, mint dokumentum — Regény, mint dokumentum — Önanalízis — Nem epikus struktúrájában, csak méreteiben —) 65

Világnézet és fejlődés

(— Kompozíció és oeuvre — El az impresszionizmustól — Tiltakozás az események alakítása ellen — Harc a lélek valóságáért — A rohanva fejlődő lélek — Egyéniség és világnézet — A gyermekkor gyűlölete — Harc a zárdanevelés ellen — Harcos pacifizmus — A szomorúságtól a változtatni akarásig — A sivár igazságlátástól a szocializmusig — Világnézet és kompozíció — Új formatörekvés — A pszichológiai játék felé — A mese és a dráma felé —) 79

Kaffka Margit és a mai formatörekvések

(— Írói értelemben is: halott — A kor írója — Műve, mint dokumentum — Központi problémája és ennek megoldódása a lélek síkján — Formatörténeti helyzete — Elindulása az új lehetőségek felé — Miért nem olvassák? — A legújabb líra — Az új regény — Törekvés a forma zárására és Kaffka Margit időszerűtlensége —) 88

Függelék

(— Kaffka Margit könyvei — Kaffka Margit könyvben meg nem jelent írásai — Irodalom Kaffka Margitról —) 94

Névmutató

101

OSZK

OSZK